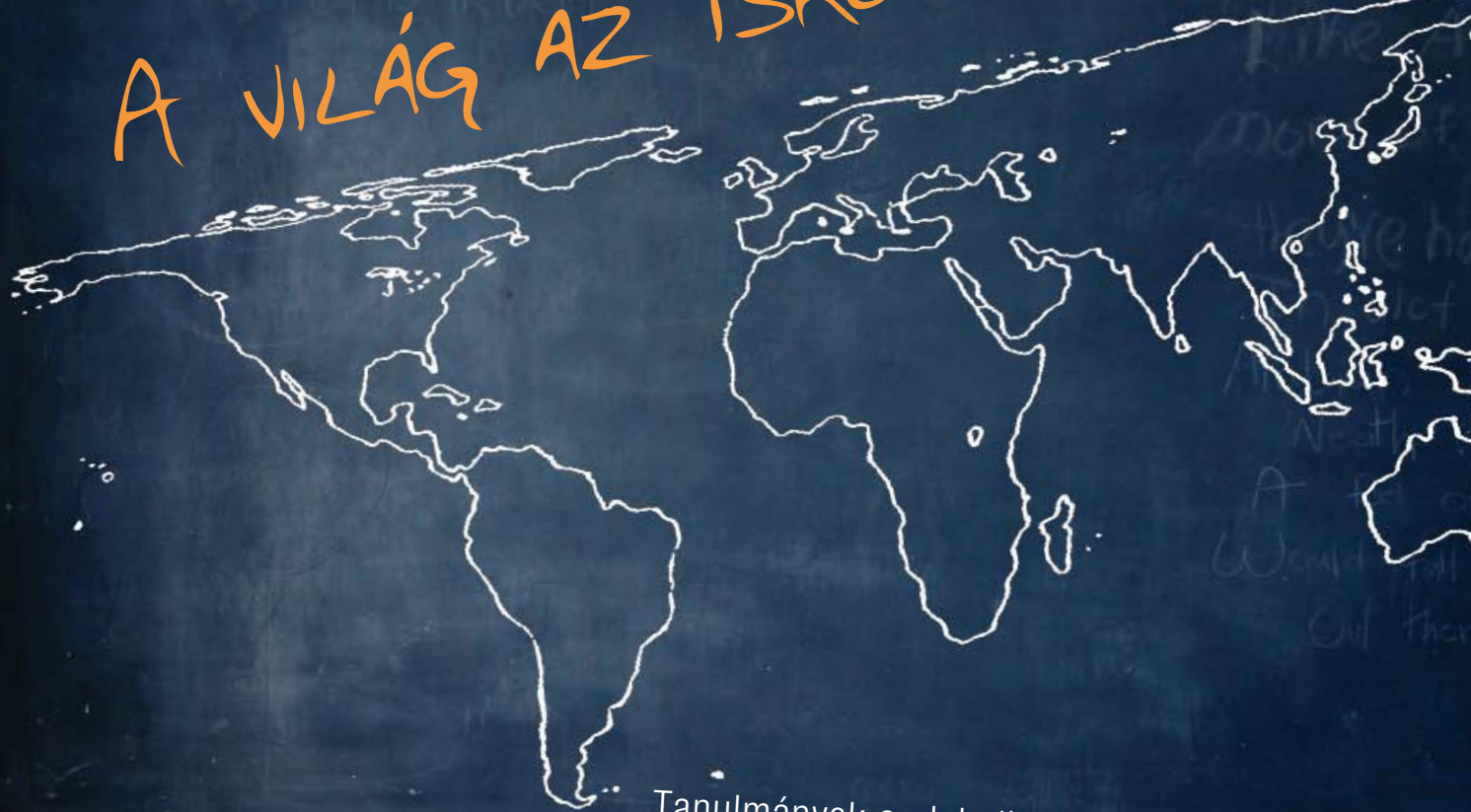

A VILÁG AZ ISKOLÁBAN

Tanulmányok a globalizációról tanároknak

Szerkesztők:
Koppány Judit
Udvarhelyi Éva Tessa

Grafika, tördelés:
Kiss Maja

Kiadó:
Artemisszió Alapítvány
1016 Budapest, Mészáros utca 10.
Tel./Fax: 06 1 413 65 17
E-mail: artemisz@artemisszio.hu
www.artemisszio.hu

Nyomdai munkálatok:
Szó-Kép Kft.
1158 Budapest, Késmárk u. 24-28.

© Hajduk Annamária, Koppány Judit, Melegh Attila, Nagy Gabriella, Simonyi Borbála, Szántó Diana, Udvarhelyi Éva Tessa

© Artemisszió Alapítvány
Budapest, 2009.

ISBN 978-963-06-7816-2

A kiadvány az Iskolák a világért c. projekt keretén belül valósult meg.

*A kiadvány megjelenését az Európai Unió támogatta.
A kiadványban található tartalomért minden felelősség az Artemisszió Alapítványt terheli.*

TARTALOM

1. Előszó 4

2. A kötet szerzői 6

3. Globalizáció 8

Szántó Diana

4. A globalizáció és Magyarország 16

Melegh Attila

5. Kelet-Nyugat, Észak-Dél, fejlett és fejletlen világ: az egyenlőtlenségek rövid története 24

Szántó Diana

6. Globalizáció és migráció 32

Hajduk Annamária

7. Okoz-e éhezést a kereskedelem? 44

A nemzetközi mezőgazdasági kereskedelmi rendszer hatása a fejlődő országokra

Koppány Judit

8. Magyar kistermelők a globalizálódó európai agrárpiacon 52

Simonyi Borbála

9. Globalizációkritikus mozgalmak 60

Udvarhelyi Éva Tessza

10. És mit tehetünk mi...? 74

Nagy Gabriella

11. További források 82

12. Tárgymutató 86

1. ELŐSZÓ

A globalizáció nem csupán elvont fogalom, hatásaival mindennapi életünkben számtalan alkalommal szembesülünk. Magyar állampolgárként például nem csupán Magyarországon, de az Európai Unióban is szavazati joggal rendelkezünk, életkörülményeinket immár hazai és uniós rendelkezések egyaránt szabályozzák. Turistaként bejárhatjuk az egész világot, de legalábbis az internet segítségével virtuálisan bebarangolhatjuk azt. Mindennapjaink során egyre gyakrabban kerülünk kapcsolatba külföldiekkel, munkahelyünkön, családjunkon, barátainkon keresztül. Fogyasztóként az áruk széles tárházából választhatunk, melyek közül számosat a világ túlsó felén állítottak elő – elég, ha csak a mindennapi élelmiszerekre, ruházatunkra, elektronikai cikkeinkre gondolunk. TV-nézőként, rádióhallgatóként a globális médiaipar termékeivel kerülünk kapcsolatba, akár a brazil szappanoperákról, akár a zenei kínálatról beszélünk. Nyilvánvaló, hogy a huszadik század második felétől fogva az áruk, az információ és emberek áramlása korábban nem látott mértéket öltött, melynek következtében a világ népei egyre inkább kölcsönös függésben élnek.

A világ tehát látszólag kisebb lett a globalizációnak köszönhetően, de egyben bonyolultabbá is vált, hiszen a globalizáció számos, ellentmondásos gazdasági, társadalmi, környezeti és politikai hatással jár. Míg a világ gazdasága, gazdagsága nő, addig egyre nagyobb a szakadék a szegények és a gazdagok között. A kultúrák sosem látott keveredése mellett felerősödnek a nacionalista, vallási, etnikai és politikai fundamentalista mozgalmak. A technológiai fejlődés mellett mindennap egyre aggasztóbb környezeti katasztrófákról hallunk. A demokrácia világméretű tényre miatt a hagyományos politikai berendezkedés elveszteni látszik szerepét, a nemzetállam egyre több feladatát a piac, illetve nemzetközi szervezetek veszik át. A globalizáció tehát megkívánja, hogy teljes komplexitásában, minden ellentmondásával együtt vizsgáljuk.

A világ az iskolában – Tanulmányok a globalizációról tanároknak című kötet célja, hogy rövid áttekintést adjon a globalizációnak a gazdaságot, politikát, és társadalmi életet érintő egyes hatásairól mind a nagyvilágban, mind Magyarországon. Elsősorban arra kívánjuk felhívni a figyelmet, hogy ezek a világot átszövő jelenségek, folyamatok hogyan érintik az emberek mindennapi életét itthon és a világ különböző pontjain. Az egyes témákat feldolgozó fejezetek a fogalmak tisztázásával, a globális folyamatok elemzésével, valamint a jelenkori globalizációban jelentős szerepet betöltő nemzetközi és hazai intézmények és szervezetek tevékenységének bemutatásával iránytűt kívánnak adni az olvasó kezébe e komplex téma pedagógiai feldolgozásához.

Kötetünk elsősorban pedagógusoknak szól, de fiatalok iskolán kívüli nevelésével foglalkozó szakemberek, képzők, ifjúsági munkások is haszonnal forgathatják. A pedagógusok, nevelők kivételezett és egyben felelősségteljes helyzetben vannak, mivel munkájuk során sok fiatallal találkoznak. Képzői és nevelői feladatuk, hitvallásuk megkívánja, hogy munkájuk során ne csupán ismereteket adjanak át, de egyben segítsék a jövő generációjának tagjait, hogy felnőttként eligazodjanak, és helyt tudjanak állni ebben az ellentmondásokkal terhes világban. Mindemellett feladatuk, hogy a fiatalok fel-, és elismerjék a jövő iránti felelősségvállalás és a társadalmi szolidaritás értékeit. A mai fiatalok gondolkodásmódja, cselekedetei határozzák meg, hogy milyen lesz a harmadik évezred. Ennek alakításában a tanárok és más fiatalokkal foglalkozó szakemberek aktívan vesznek részt, osztoznak a közös felelősségben a jövőt illetően mind magánemberként, mind pedig szak-

értőként. Az egyén személyes fejlődése, fejlesztése mellett a világra való nyitottság és a jelenségek, folyamatok kritikus elemzése, vizsgálata teszi a fiatalokat képessé, hogy természeti, gazdasági és emberi környezetünk alkotó szereplőivé váljanak, és mindezek fejlesztése az iskola és az iskolán kívüli nevelés feladata is.

Ezt az oktató-nevelő szemléletmódot képviseli a **globális nevelés**. A globális nevelés célja, hogy felhívja a figyelmet cselekedeteink globális következményeire és hatásaira, ezzel hozzásegítve minket ahhoz, hogy kilépjünk mindennapi világunkból, és megismerjük a minket körülvevő emberek hétköznapjait, akár szomszédainkról, akár távoli kontinensek lakóiról legyen szó. A világban zajló folyamatok jobb megértésén túl a globális nevelés célja, hogy érzékenyebbé tegye a fiatalokat a társadalmi igazságosság és az emberi jogok kérdéseire és felvesse a globális társadalmi felelősség gondolatát.

Jelen tanulmánykötet ehhez szeretne segítséget nyújtani. Az egyes fejezetek a globalizáció különböző aspektusait vizsgálják meg, a nemzetközi fejlesztés kérdéskörétől kezdve a migrációs trendeken át a mezőgazdasági kereskedelemig. A fejezetek önmagukban is átfogó információt nyújtanak, de egymással összevetve is számos érdekes párhuzamot fedezhetünk fel. Egy-egy összefüggés több tanulmányban, más és más témákkal kapcsolatban is felbukkan.

A kötet az Európai Unió által támogatott *Iskolák a világért* című projekt keretein belül jött létre, melynek célkitűzése, hogy a szegénység elleni küzdelemmel kapcsolatos témákat bevezesse az iskolai oktatásba, és így hozzá járuljon az igazságosabb Észak-Dél viszony kialakításához. Mivel a projekt a fejlett (északi) és fejlődő (déli) országok közötti kapcsolatokat és függőségeket a mezőgazdasági termékekkel folytatott kereskedelem példáján keresztül illusztrálja, a mezőgazdaság témaköre jelen kötetben is hangsúlyosan jelenik meg. Mindemellert elengedhetetlennek éreztük, hogy a globalizáció hatásait a lehető legsokrétűbb módon tárgyaljuk, így a mezőgazdaság mellett foglalkozunk a globalizációt övező gazdasági, politikai és kulturális kérdésekkel is. Ezen belül kiemelten kezeljük a globalizáció Magyarországra és a fejlődő országokra gyakorolt hatását, illetve a migráció témakörét. A kötet szándékoltan nagy hangsúlyt fektet arra, hogy az elemzéseken túl cselekvési alternatívákat is felmutasson mind közösségi, mind egyéni szinten. Természetesen a tárgyalt témák korántsem fednek le mindent: többek között a városiasodás, a fegyveres és etnikai konfliktusok, valamint a klímaváltozás témakörei is szorosan összefüggnek a globalizációval. A jelen kötet terjedelme azonban nem teszi lehetővé, hogy minden egyes témával kiemelt módon foglalkozunk, így kötetünket kiindulópontnak és egyben kedvcsinálónak is szánjuk. A kötet végén található olvasmányjegyzék segítséget nyújt abban, hogy az olvasók hol és hogyan tehetnek szert további információra.

A kötet nyolc tanulmányt tartalmaz. Az első fejezet (*Globalizáció*) bemutatja a globalizációt övező vitákat és elemzi a globalizáció pozitív és negatív hatásait. A második fejezet (*A globalizáció és Magyarország*) a globalizáció tükrében értelmezi az elmúlt 20-30 év olyan magyarországi történéseit, mint a kapitalista átalakulás, az európai uniós csatlakozás, a migránsok megjelenése, valamint a jobboldali radikalizmus felerősödése. A harmadik fejezet (*Kelet-Nyugat, Észak-Dél, fejlett és fejletlen világ: az egyenlőtlen ségek rövid története*) a globalizáció fejlődő országokra gyakorolt hatásával foglalkozik, bevezeti a fenntartható fejlődés fogalmát, és

hangsúlyozza a fejlett és fejlődő országok közötti valódi partnerségi viszony fontosságát. A negyedik fejezet (*Globalizáció és migráció*) a globalizáció sajátos kísérőjelenségét, a nemzetközi migrációt, annak okait, valamint a befogadó és kibocsátó országokra gyakorolt hatását veszi górcső alá, kitérve Magyarországra sajátos helyzetére is. Az ezt követő két tanulmány (*Vajon a kereskedelem éhezést okoz?* és *Magyar kistermelők a globalizálódó európai agrárpiacon*) a mezőgazdaság szerepét elemzi a világban és Magyarországon, kitérve arra, hogy a jelenlegi kereskedelmi és termelési rendszer milyen hatással van kistermelők és agrár-gazdálkodók millióira. A *Globalizációkritikus mozgalmak* című tanulmány számos, a globalizáció jelenlegi formájával szembe forduló társadalmi megmozdulást mutat be és átfogóan elemzi a mozgalmak képviselői által a jelenlegi világrenddel kapcsolatban megfogalmazott kritikákat, a globalizáció által felvetett problémákat. A kötet utolsó fejezete (*És mit tehetünk mi...?*) azt vizsgálja, hogy milyen eszközök állnak rendelkezésünkre ahhoz, hogy mind magánemberként, mind pedig tanárként magunk is aktívan részt vegyünk a világ alakításában és praktikus tanácsokat ad azzal kapcsolatban, hogy a fenntarthatóság elvét miként fordíthatjuk le gyakorlati cselekedetekre mindennapi életünkben.

A tanulmánykötet szerzői antropológusok, szociológusok és pedagógusok, akik mindannyian témájuk szakavatott ismerői és többségben maguk is nem-formális keretek között fiatalokkal foglalkozó szakemberek. A kötet elején megtalálható a szerzők rövid önéletrajza.

A kötet végén tárgymutatóban gyűjtöttük össze a globalizációval kapcsolatos kifejezések előfordulási helyeit a szövegben.

A tanulmánykötet kiegészítéseként ajánljuk a szintén az Artemisszión Alapítvány által összeállított *Mi közöd hozzá? Fiatalnak lenni a globalizált világban* című 2008-ban megjelent oktatási segédanyagot, mely a jelen tanulmánykötet által érintett témákban a mindennapi iskolai gyakorlatba beilleszthető játékos foglalkozásokat tartalmaz, kiindulópontot kínálva ahhoz, hogy a diákokat elgondolkodtassuk és cselekvésre ösztönözzük.

2. A KÖTET SZERZŐI

Hajduk Annamária az Egyesült Államokban nőtt fel, de négy másik országban is élt, így saját maga is megtapasztalta, mit jelent bevándorlóként élni. A London School of Economics-on írt mesterfokú diplomamunkájának témája a magyar menekültjog változása volt. A Demos Magyarország Alapítvány kutatójaként írt egy átfogó tanulmányt „Esély vagy Veszély: Bevándorlás Magyarországra” címmel. A tanulmány kapcsán a magyarországi bevándorlás jövőjéről szakmai konferenciát szervezett. A Menedék – Migránsokat Segítő Egyesülettel közösen kutatást tervezett migráns gyerekekről magyar iskolákban.

Koppány Judit kulturális antropológus, az Artemisszió Alapítvány munkatársa. Az „Iskolák a világért!” című projekt koordinátoraként behatóan foglalkozott a nemzetközi agrárkereskedelem felépítésével, annak hatásaival. A projekt keretén belül részt vett a témához kapcsolódó nemzetközi szakmai rendezvények lebonyolításában, emellett oktatási segédanyagokat tervezett és fiataloknak, illetve tanároknak tartott képzéseket.

Melegh Attila (PhD) szociológus, történész, a KSH Népeség- tudományi Kutató Intézetének főmunkatársa, a Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitikai Intézetének docense és a Tomory Pál Főiskola docense. Kutatási témája a globális változások szociológiája, a globális hierarchiák történeti szociológiája, a nemzetközi vándorlás, a népesedéstörténet és a népesedéspolitikai. Egy angol és egy magyar nyelvű könyv és több mint száz könyvrészlet és tanulmány szerzője. Tanított és kutatott az Egyesült Államokban, Oroszországban, Grúziában és Ukrajnában. Több nemzetközi kutatást irányított, illetve több nemzetközi és hazai tudományos szervezet és program vezetője, bírálója.

Nagy Gabriella pedagógus végzettségű, tanított iskolában, nyelviskolákban és civil szervezeteknél. 2001-ben az Európai Önkéntes Szolgálat keretében Olaszországban szerzett tapasztalatokat, ott ismerkedett meg a fenntarthatóság gondolatkörével. 2002 óta dolgozik az Artemisszió Alapítványnál képzőként, valamint nemzetközi mobilitási projektek koordinátoraként. 2009-ben globális nevelés témájú szakmai továbbképzésen vett részt és 2 hónapig egy olasz ökofaluban élt. Az elmúlt években számos képzést valósított meg a globális nevelés témakörében, tanároknak és diákoknak egyaránt.

Simonyi Borbála szociológus, okleveles nemzetközi kapcsolatok szakértő. 2006 óta a Védegylet Egyesület fenntartható mezőgazdaság munkacsoportjának szakmai programvezetője. Több, a fenntartható mezőgazdaság és globalizáció kérdéseinek hazai vonatkozásait elemző szakmai kiadvány szerzője. Meghívott előadóként oktat egyetemi kurzusokon és szakkollégiumokban, rendszeres előadó az étel-miszer-önrendelkezési mozgalom nemzetközi és hazai konferenciáin.

Szántó Diana kulturális antropológus. Budapesten az ELTE-n és Franciaországban a nanterre-i egyetemen tanult. Diplomamunkája egy amazóniai indián közösség interetnikus kapcsolatait dolgozta fel. Több évig élt Franciaországban, ahol városantropológiai kutatásokkal foglalkozott és egy civil szervezet munkatársaként interkulturális képzéseket tartott a szociális szakmák képviselőinek. 1998-ban több társával megalapította az Artemisszió Alapítványt, az interkulturális kapcsolatok elősegítésére és a hátrányos helyzetű csoportok esélyegyenlőségének javítására. Az utóbbi években doktori értekezésén dolgozik, melynek tárgya a nemzetközi fejlesztés antropológiai kritikája egy nyugat-afrikai példa alapján.

Udvarhelyi Éva Tessza kulturális antropológus, 2007 óta a City University of New York-on végez környezetpszichológiai doktori tanulmányokat. 1999 óta az Artemisszió Alapítvány munkatársaként dolgozik mint ifjúsági munkás, képző és projekt koordinátor. Évek óta részt vesz alulról szerveződő, a társadalmi igazságosságért és az emberi jogokért küzdő csoportokban és mozgalmakban. Számos saját kutatásra épülő publikációja jelent meg magyar és angol nyelven.

3. GLOBALIZÁCIÓ

Szántó Diana

Mi az a globalizáció és mióta létezik?

A globalizáció divatos fogalom, amelyet sokan és sokszor emlegetnek, amikor jelenkori világunk meghatározó jegyeit akarják felidézni. Hallatán valóban az az érzésünk támad, hogy valamilyen gyökeresen új világkorszakba léptünk, amelyet a korábbi korszakokkal ellentétben az egymásrautaltság jellemez; bolygónk összezsugorodott, a távolságok térben és időben lecsökkentek. Egyik definíciója szerint: „[a globalizáció] a társadalmi kapcsolatok és csereügyletek átalakulásának folyamata (vagy folyamatok összessége), amely a kapcsolatok és csereügyletek földrajzi kiterjedésének, intenzitásának és gyorsaságának növekedésével jár. Ez a folyamat a tevékenységeknek, interakcióknak és a hatalom gyakorlásának kontinenseken vagy régiókon átívelő áramait vagy hálózatait hozza létre”¹ (MCGREW, A. 2000 p. 347). Azonban a történelem, a régészet és az antropológia számtalan érvel támasztja alá, hogy az emberek mindig is egy olyan bolygón éltek, amelyet a gazdasági és kulturális cserek kiterjedt kapcsolatai hálóztak át. Nem létezik egyetlen olyan vidéke sem a világnak, amely a többitől függetlenül, elszigetelten fejlődött volna. Az áruk és ajándékok csereje, a háborúk, valamint a házassági szövetségek sohasem tartották tiszteletben az etnikai-nemzeti csoporthatárokat. A nagy birodalmak politikai-katonai hálózatai, a vallásos és kulturális mozgalmak szintén semmibe vették az országhatárokat. Valójában ezek a határok csak későn, a tizenkilencedik század folyamán, a nemzetállamok kialakulásával jöttek létre.

Lehet, hogy optikai csalódás áldozatai vagyunk, és a globalizáció csak azért tűnik gyökeresen új jelenségnek, mert éppen most történik, éppen velünk? Vagy a globalizáció, ahogy ma ismerjük, tényleg minőségileg új korszakot jelent? A válasz ezekre a kérdésekre azért is nehéz, mert egyetlen szóval számos jelenséget próbálunk leírni. Ezek közül valószínűleg néhány mindig is létezett, néhány a modernkor eljövetelére vagy legalábbis a tizennegyedik századra vezethető vissza, de vannak olyanok is, amelyek a kapitalizmus egy adott pillanatában, a 70-es években bukkantak fel. Végül, a huszonegyedik század minden bizonnyal legalább annyira fog különbözni a huszadiktól, mint ahogy a huszadik is különbözött a tizenkilencediktől.

Igaz, hogy sajátos korban élünk. Éppen annyira, amennyire mindig is mindenki abban élt. Ennek a kornak a sajátossága abban rejlik, hogy sok olyan folyamat, amely már jóval korábban kezdődött, felgyorsult, felerősödött és ezek hatásai – talán valóban először a történelemben – immár nemcsak kitüntetett helyekre, csoportokra nézve, hanem az egész földgolyóra nézve érvényesek. Ez nem csak annyit jelent, hogy egy új világba léptünk, hanem mindezekelőtt azt, hogy meg kell tanulnunk máshogy látni a világunkat, mint ahogy megszoktuk. A globális nevelés célja éppen ez. Nem az a dolga, hogy kritizálja a globalizációt, sem az, hogy dicsőítse azt. A globális nevelés célja az, hogy megtanítson minket kritikusan feltenni a globalizációval kapcsolatban.

¹ A szerző fordítása.

A globalizáció megjelenési formái és ellentmondásos hatásai

Amikor globalizációról beszélünk, egyszerre gondolunk egy sor párhuzamos és látszólag egymáshoz csak lazán kapcsolódó jelenségre: a nemzetközi kereskedelem és a gazdasági élet szabályainak átalakulására, a nemzetállamok szerepének átértékelődésére, a természetet fenyegető veszélyekre, és végül egy újfajta, mobilabb, a világ hatásaira nyitottabb életmód elterjedésére, amely új szemlélettel jár. Vagyis, a fogalomban legalább négy – a gazdasági, a politikai, a környezeti és a kulturális – dimenzió keveredik. Ezekhez olyan, a hétköznapi életünket is átható jelenségek kapcsolódnak, mint a multinacionális vállalatok² térnyerése, a nemzetközi intézmények befolyásának erősödése, ezzel párhuzamosan a nemzetállamok mozgásterének beszűkülése, a közszolgáltatások privatizálása, valamint a bevándorlók jelenlétének érezhető növekedése a nyugati társadalmakban.³ Ezeknek a folyamatoknak a megítélése nem egységes. Talán a környezetvédelem az egyetlen pont, ahol közel konszenzus uralkodik abban, hogy valós veszéllyel nézünk szembe. Azonban az, hogy melyek a megoldás legcélravezetőbb útjai, már szemlélet és alku kérdése, gondoljunk csak az európai és az amerikai nézőpont markáns szembenállására a Kiotói Egyezményrel kapcsolatban.⁴

Felmerül a kérdés, hogyan lehet egyetlen keretben értelmezni ennyiféle, és sokszor ellentétes hatást kiváltó jelenséget? Valójában igen nehezen. A globalizációval foglalkozó írások, hol ennek, hol annak a dimenzióknak tulajdonítanak elsőbbséget, szerzőik világnézeti vagy tudományos beállítódásától függően. A különbségeken túl a legtöbb szerző azonban megegyezik abban, hogy a globalizáció párhuzamosan két látszólag homlokegyenest szembenálló irányba hat. Egyrészt a világ összezsugorodása oda vezet, hogy némi túlzással bármikor, bárhol hozzáférék ugyanazokhoz az információkhoz és ugyanazokat az ételeket, javakat és kulturális termékeket fogyaszthatom. Ezáltal a helyi különbségek eltűnnek, nő az egyformaság, vagyis az életmódok és kultúrák egyre homogénebbé válnak. Másrészt egyre több kisebbségi- és szubkultúra él egymás mellett. Ebben a határait veszítő világban az emberek nehezen találhatnak kapaszkodót, ezért egyre jobban ragaszkodnak kisebbségi vagy helyi identitásukhoz, illetve azokhoz a csoport-hovatartozásokhoz, amelyekben védelmet találhatnak. A folyamat nem egyirányú, jól megférnek benne az ellentmondások, mint például a szekularizáció⁵ és a vallási (és politikai) fundamentalizmus⁶ együttes erősödése. Ezeket az ellentmondásokat csak akkor érthetjük meg, ha nem feltételezzük, hogy egymással szembenálló jelenségekről van szó, hanem elfogadjuk, hogy ezek éppen egymásból következnek, egymást erősítve léteznek, hasonlóan a globális és lokális folyamatok egymást erősítő összefonódásához. A globalizáció egyes elméletalkotói (lásd BAUMAN, Z. 1990) ennek alapján javasolták a globális kifejezés használata helyett a kissé furcsán hangzó „glokális” elnevezést, amiben a látszólag egymást kizáró „globális” és „lokális” jelzők keverednek.

² Olyan cég, amelynek tulajdonosai is és működési területe is több ország, esetleg kontinens között oszlik meg. Gyakran hangzik el velük szemben az a vád, hogy a profit maximalizálására törekcsenek úgy, hogy eközben semmibe veszik a helyi (társadalmi, gazdasági és környezetvédelmi) érdekeket.

³ Erről lásd még az „Okoz-e éhezést a kereskedelem?”, a „Globalizáció és migráció”, a „Globalizációkritikus mozgalmak” és „A globalizáció és Magyarország” című fejezeteket.

⁴ A Kiotói Egyezményt 1997-ben írták alá és 2005-ben lépett életbe. Az üvegházhatást okozó gázok kibocsátásának korlátozásáról szóló egyezményt az Amerikai Egyesült Államok máig nem írta alá.

⁵ A szekularizáció azt a folyamatot jelenti, amelynek eredményeképpen a vallás, mint rendezőerő kiszorul mind a társadalmi közsférából mind pedig az emberek mindennapi életéből.

⁶ A fundamentalizmust itt tág értelemben használjuk, értve rajta minden olyan törekvést, amely a saját csoportidentitás megvédésének módját a fenyegetőnek észlelt külvilággal szemben felvállalt harcban, aktív és passzív ellenállásban vagy szándékos elszigetelődésben látja.

A globalizáció megítélése

A globalizáció megítélése korántsem egységes. A különböző elemzők valamelyest maguk is foglyaik az uralkodó ideológiáknak, amelyek egymáshoz képest nagyon eltérőek lehetnek, mégis véges számú alternatívát jelentenek (SKLAIR, L. 1999). Azt mondhatjuk, jelenleg három fő értelmezési keret létezik a globalizáció folyamatainak és hatásmechanizmusainak magyarázatára: ezek a neoliberais, a radikális és a mérsékelt kritikai nézőpontok (MCGREW, A. 2000, p. 349).

A neoliberális megközelítés szerint⁷ a gazdasági liberalizáció jótékony hatással van a világban zajló folyamatokra, a piac semleges erő és kiegyenlítő szerepe van, amely hosszútávon egy olyan globális piaci civilizációt hoz létre, amelynek hatására a jólét és a demokrácia elterjed a földön, a gazdagság és a hatalom kiegyenlítődik. A neoliberalizmus legelhivatottabb elemzői szerint ez az új globális rend feleslegessé teszi a nemzetállamokat, amelyek fokozatos leépítését ezért kívánatosnak tartják. Érvként használják, hogy a kormányok döntési mechanizmusai egyre inkább alárendelődnek az olyan nagy nemzetközi intézményeknek, mint a Nemzetközi Valutaalap (a továbbiakban IMF)⁸, a Világbank⁹ és a G8¹⁰ hatáskörének. Elismerik, hogy jelenleg a gazdagság nem kiegyenlített, de hisznek abban, hogy megfelelő ösztönzők mellett, a jólét majd felülről „lecsurog”. Ezt látszanak alátámasztani azok a fejlődési mutatók, amelyek bizonyítják, hogy a szegénység világméretben csökken.¹¹ Az a földrajzi-politikai terület, amelyet korábban harmadik világnak neveztek, egyre kevésbé egységes, a globális Észak és Dél, akárcsak Nyugat és Kelet viszonya egyre összetettebbé válik.

A radikális megközelítés ezzel szögesen ellentétes nézőpontot képvisel. Azt állítja, hogy amit ma globalizációnak nevezünk nem más, mint a nyugati – nagyrészt amerikai – imperializmus újfajta ki-

⁷ A neoliberalizmus talán leghíresebb teoretikusa és hirdetője Milton Friedman. Könyveiben vele vitatkozik a legtöbbszor a radikális megközelítést képviselő Naomi Klein.

⁸ A Nemzetközi Valutaalapot (International Monetary Fund) az 1945-ös Bretton Woods-i konferencián alapították meg, működését 1947-ben kezdte meg. Feladata egy közös nemzetközi alap létrehozása, amelyet a tagok hozzájárulásaiból tartanak fenn (ezeket az egyes országok gazdasági súlya alapján határozzák meg) és amelyből a tagok kölcsönöket vehetnek fel. A Valutaalap a kölcsönöket általában olyan feltételekhez köti, amelyek az adott ország gazdaságának deregulációjával és a belső piacok kinyitásával járnak, céljuk általában az ország költségvetési egyensúlyának megteremtése a szociális kiadások csökkentésével, az állami szféra leépítésével és a magánszféra megerősítésével.

⁹ A Világbank-csoport szintén a második világháborút követő Bretton Woods-i egyezmények eredményeként született, fő feladata a szegény országok fejlesztésének támogatása feltételekhez kötött kölcsönök és beruházások segítségével. Noha a bank intézményeinek tagja szinte a világ összes országa, a bank elnöke hagyományosan amerikai állampolgár, akit az Egyesült Államok elnöke jelöl.

¹⁰ A világ gazdaságilag legfejlettebb országainak informális együttműködési fóruma, amelynek működését az évente egyszer megrendezésre kerülő csúcstalálkozók határozzák meg. Ezeket a találkozókön a vezető államok fejei hoznak döntéseket a világgazdaság egészére nézve. Tagjai az Amerikai Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Franciaország, Japán, Kanada, Németország, Olaszország, az Európai Unió és kilencedik országként Oroszország. A G8-at sok kritika éri, mint a gazdagok kizárólagos klubját. A találkozók rendszeresen globalizáció-ellenes mozgalmak zavarják meg.

¹¹ 1960 és 1990 között a fejlődő országok összességének átlag GDP-je évi 330 dollárról 867 dollárra emelkedett. (1986-os dollárértékben számolva). Ugyanebben az időben a szegények és gazdagok közötti különbség nőtt (ALLEN, T. and THOMAS, A. 2000).

bontakozása. Ez kiegyenlítő helyett felaprózódáshoz és az egyenlőtlenségek felerősödéséhez vezet. Ezért várhatóan a korábbi központ-periféria viszony nemhogy eltűnne, de az egyenlőtlenségek növekedése következtében megerősödik. A radikális bírálók szerint a tőke hatalma felváltotta a korábbi katonai hatalmat, de ez továbbra is ugyanabba az irányba, az elnyomás és a kizsákmányolás irányába hat. A nemzetközi szervezetek (IMF, Világbank, stb.) ahelyett, hogy megakadályozni vagy gyengíteni igyekeznének ezt a folyamatot, inkább a meglévő viszonyt szentesítik. A világ egy részének kizsákmányolása és a gazdasági és életszínvonalbeli különbségek nőnek, a világ egyre csökkenő hányada egyre nagyobb gazdasági hatalomra tesz szert a lemaradók rovására. Ez igaz Észak és Dél viszonyára és a fejlett országokon belüli viszonyokra egyaránt.¹²

A globalizáció mérsékelt kritikája szerint a folyamat kimenetele még korántsem dőlt el. Az ehhez a gondolatkörhöz tartozók a globalizációt megállíthatatlan folyamatnak tekintik, amelyben akarva-akaratlanul minden régió és mindenki részt vesz. A negatív hatások mellett kiemelik a pozitív következményeket. A fejlődő országok például egyre nagyobb részt kapnak a globális exportból. A történelmi központ-periféria ellentét kétségtelenül tovább él, de korábbi földrajzi jelentése tompul, egyre inkább a globális társadalmi különbségekre vonatkozik, amelyek átszelik a fejlődő és fejlett világ határait. A fejlődés ma már nem a harmadik világ problémája – közös problémává vált. A helyi és a nemzetközi konfliktusok egyre inkább elválaszthatatlanok egymástól, és ennek belátása megváltoztatja a kormányok stratégiáját. Mindez nem jelenti okvetlenül a nemzetállamok végét, csupán új stratégiák fontosságára hívja fel a figyelmet, amelyben a kormányok osztoznak a döntéshozatalban a nemzetközi szervezetekkel és a befolyásukat folyamatosan növelő nemzetközi NGO-kkal¹³. A globalizáció ebben a megközelítésben kétesélyes folyamat: egyrészt megteremtheti a valóban globális gondolkodás és a globális megoldások megtalálásának a lehetőségét, másrészt könnyen vezethet valamiféle globális politikai ellenőrzéshez vagy világméretű katasztrófához.

Bár a hangsúlyok a három értelmezési keretben máshová kerülnek, léteznek kapcsolódási pontok is közöttük. Egyik megközelítés sem vitatja, hogy a globalizáció jelenlegi folyamatát aggasztó jelenségek kísérik. Egyrészt, a gazdagság globális növekedése mellett a gazdagok és a szegények között növekednek a különbségek, a lemaradók marginalizációja erősödik. A technológiai fejlődést egyre fenyegetőbb környezeti válságok kísérik. A parlamenti demokráciák térnyerése együtt jár a hagyományos politikai intézmények válságával. Végül, de nem utolsó sorban, úgy látszik, a kulturális sokféleség elválaszthatatlan a nacionalista, vallási, etnikai és politikai fundamentalizmusok felerősödésétől.

¹² A globalizáció radikális kritikájáról részletesebben lásd a „Globalizáció-kritikus mozgalmak” című fejezetet.

¹³ NGO (non-governmental organization): szó szerint nem kormányzati szervezet. Az NGO-k olyan magánszemélyek, illetve társaságok által létrehozott szervezetek, amelyek deklaráltan függetlenek a kormányzati politikától és valamilyen közérdekű probléma kezelésére jöttek létre. Az alapítványi és egyesületi formában működő NGO-k főleg a múlt század 80-as és 90-es éveitől szaporodtak el a világon mindenütt és fontos funkciókat látnak el úgy nemzeti, mint nemzetközi szinten. Az NGO-khoz kapcsolódó fontos kifejezés még a „civil társadalom”; e két fogalmat sokszor szinonimaként használják.

Globalizáció és gazdaság – dereguláció, multinacionális vállalatok és pénzügyi logika

A globalizáció nemkívánatos következményeivel szembeni harc azért is nehéz, mert sokszor a pozitív és negatív oldal elválaszt-hatatlan egymástól. A globalizáció különböző aspektusait számtalan kölcsönös oksági viszony fűzi erős hálózattá. Ezért teljesen hiábavaló egyetlen kiváltó okot, vagy egy minden mást meghatározó keretet keresni. Ennek ellenére egyes szerzők (lásd például MICHELET, C. A. 2004) úgy érvelnek, hogy a globalizáció jelenlegi arcának alakításában a gazdaságé a meghatározó szerep, amelyet ma három egymással összefüggő jelenség jellemez: a piac fokozódó deregulációja¹⁴ és liberalizációja¹⁵, a multinacionális vállalatok robbanásszerű megerősödése, és végül a pénzügyi piacok logikájának beszűrődése a gazdaság minden területére, beleértve a termelést is. Ezek együttesen kihatnak az élet minden más területére.

A kapitalista rendszer belső fejlődéséből szükségszerűen következik a piacok megnyitásának az igénye. Ez a nyitás nem egyszerre következett be, hanem hosszú történelmi folyamat eredménye, amely a tizenhat-tizenhetedik században kezdődött. Azonban a huszadik század közepétől a liberalizáció új szakaszába lépett, előbb a kereskedelem, majd a külföldi befektetések előtt álló korlátok minden eddiginél erőteljesebb lebontásával. Ez a folyamat napjainkban a gazdasági neoliberalizmus térnyerésében teljeseedik ki. A neoliberalizmus gondolkodási rendszerének alapértéke az egyéni szabadság. Ez azonban konfliktusban áll egy másik alapértékkel, az egyenlőséggel, amely egy korábbi szakaszban a Francia Köztársaságnak és az időközben hitelét veszített államszocializmusnak is a jelszava volt. Ez a két érték egészen a hidegháború végéig viaskodott egymással, amikor is az előbbi, úgy tűnik, végleges győzelmet aratott. A neoliberalis gazdaság minden piacon kívüli korlátozást, vagyis a piacnak minden nem piaci eszközzel való szabályozását túrhetetlennek ítéli, arra hivatkozva, hogy ha a piac törvényei érvényre jutnának, nem lenne szükség egyéb korlátozó erőre, mert a piac önmagában kiegyensúlyozó erőként működik és biztosítani tudja a gazdaság harmonikus működését. Ez talán így is lenne, ha létezne tökéletes, „tisztá” piac, csak hogy pontosan a gazdasági liberalizmus hatására a piaci versenyt folyamatosan monopolisztikus torzító hatások érik. A piac nem tud önkiegyenlítő mechanizmusként működni, mivel a liberalizáció bizonyos szereplők szinte korlátlan megerősödéséhez vezet: a liberalizált piac lényege, hogy az erősebb piaci szereplőket nem korlátozza semmi a növekedésben. Azonban éppen ugyanezen erős piaci szereplők azok, amelyek oligarchiává és kartellé¹⁶ szerveződve a továbbiakban diktálják a feltételeket, ezzel megakadályozva a „tisztá piac” létrejöttét. Más kérdés, hogy a tiszta piac valójában ezen túl is megvalósíthatatlan ideál addig, ameddig a piacon olyan emberi lények működnek, akik nem mindig követik a piac racionalitását, mivel a racionalitáson túl érzelmek és hiedelmek vezérlik a cselekedeteiket.

¹⁴ A dereguláció az állami szabályozás mértékének csökkentése a szabályok lazításával és egyszerűsítésével annak érdekében, hogy a szabadpiac jobban érvényesülhessen. Egyik gyakori formája a privatizáció.

¹⁵ A liberalizáció a külső szabályozó rendszerek, elsősorban az állami kontroll tervszerű lebontása, amely együtt jár az egyre szabadabb tőke mozgással.

¹⁶ Oligarchia: kis létszámú vezetői réteg, illetve ennek hatalmán alapuló szervezeti forma. A kartell azt jelenti, hogy a konkurens (versenytárs) cégek megállapodnak az egymás közti verseny korlátozásában. Célja a profit maximálása. A kartelleket a versenyjog a legtöbb országban tiltja.

Így váltak az új világrend legfontosabb szereplőivé a magánkézben levő multinacionális vállalatok. Az UNDP¹⁷ tíz évvel ezelőtti adatai szerint a világ legnagyobb öt vállalata tízszer nagyobb részt vesz ki a világ jövedelemtermeléséből, mint a legfejletlenebb országok együttvéve. A General Motors éves eladása nagyobb, mint Törökország GDP-je¹⁸ a Nestlé és a Sony gazdasági forgalma pedig körülbelül Egyiptoméval van egy szinten (MCGREW, A. 2000, p. 350). A multinacionális vállalatok nem kötődnek földrajzi térséghez, és ezért nem áll érdekükben a társadalmi egyenlőtlenségeket befolyásoló más tényezőt figyelembe venni, mint a saját profitjukat. Míg az államokhoz kötődő vállalatokat az állam rá tudta szorítani az adófizetésre, a multinacionális vállalatok ez alól a kötelezettség alól könnyebben kitérnek. Gazdasági súlyukkal arányosan növekvő politikai befolyásuk segítségével könnyebben tudnak szert tenni adókedvezményekre. Magyarországon például, miközben a multik jelenléte évről évre erősödik, részesedésük a helyi adókból folyamatosan csökken.

Ez a fajta erőfölény és a belőle fakadó egyenlőtlenség nemcsak a társadalmi egyensúlyt fenyegetik, de hosszútávon a gazdaság működését is. Ezért még a neoliberalizmus legelkötelezettebb hívei is elfogadják, hogy a piac bizonyos szintű szabályozása elkerülhetetlen. Ezt a szerepet ma egyre inkább a nemzetközi szervezetek vállalják fel, amelyek azonban nem kívánják megkérdőjelezni a neoliberalizmus ideológiáját, pusztán arra törekcsenek, hogy működése a lehető legolajozottabb legyen. A kereskedelem deregulációja az 1980-as és 90-es években folyamatos volt, a nemzetközi tárgyalások hatására megalakult az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT)¹⁹ utódja, a Kereskedelmi Világszervezet (WTO)²⁰ azzal a feladattal, hogy intézményesítse a multilaterális tárgyalásokat és elősegítse a szabadkereskedelmet. A tőke mozgások az 1980-as évektől egyre inkább elszakadtak a piac többi dimenziójától és egyre inkább saját útjukon haladnak. A gazdaság globalizációjának főszereplői közt a multinacionális vállalatok és a nemzetközi szervezetek mellett megerősödtek a pénzintézetek, amelyeket a korábbi adósság alapú kereskedelem befolyásos pozícióba helyezett. Erősödő szerepük következtében a nem pénzügyi vállalatok és a termelés ellenőrzése is egyre inkább az ő kezükbe kerül: a befektetők gyakran kívülről irányítják a vállalatokat. A cég sorsa a tőzsdén dől el, ahol elveszett, ha nem hozza a tőle elvárt nyereségességi rátákat. A gazdaság meghatározó logikája és egyetlen mérőeszköze a nyereségesség. Ezáltal a gazdaság minden szektorában a pénzügyi racionalitás veszi át az irányító szerepet.

¹⁷ Az UNDP (United Nations Development Program, ENSZ Fejlesztési Program) az ENSZ globális fejlesztési hálózata. Jelenleg 166 országban működtet helyi és országos fejlesztési projekteket. Az UNDP koordinálja a Milleniumi Fejlesztési Célok 2015-ig történő megvalósítását.

¹⁸ GDP (gross domestic product, bruttó hazai termék): az országban egy évben előállított és végső felhasználásra kerülő termékek és szolgáltatások összessége. A gazdasági teljesítmény legáltalánosabb mutatója.

¹⁹ GATT (General Agreement on Tariffs and Trade): a világkereskedelmi liberalizálására 1947-ben létrejött szervezet, melynek célja a vámok csökkentése és a vámon kívüli kereskedelem politikai akadályok felszámolása volt.

²⁰ WTO (World Trade Organization): A GATT utódszervezete, melyet 1994-ben alapítottak. Céljaként a szabadkereskedelmet elősegítő nemzetközi egyezmények kidolgozását jelölték meg.

A gazdaság működéséhez sok esetben nincs már szükség árucserére: már nem alapul valós árukon, nagymértékben spekulatív. A legutóbbi időszak válságai, mint például az amerikai hitelpiac válsága 2007-ben²¹ vagy az olyan köztisztelőben álló pénzüzetek, mint a francia Sociétés Générales kolosszális veszteségei arra figyelmeztetnek, hogy a pénzügyi logika uralkodóvá válása, valamint az egyenlőtlenségek és bizonytalanságok ezzel járó kiéleződése ma nemcsak a jóléti állam biztonságát fenyegetik, hanem végső soron az egész gazdaságét. Így nyilatkozott erről Soros György²², miután az 1990-es évek végén kitört ázsiai pénzügyi válság²³ következtében több mint 100 millió dollárt veszített:

Bár vagyontokat szereztem a pénzügyi piacokon, most attól tartok, hogy az elszabadult laissez-faire kapitalizmus²⁴ és a piaci értékek behatolása az élet minden területére ma már a nyílt és demokratikus társadalmat fenyegeti. Azt hiszem, hogy a nyílt társadalom legfőbb ellensége ma már nem a kommunista, hanem sokkal inkább a kapitalista veszély. ... Túl sok verseny és túl kevés együttműködés elviselhetetlen egyenlőtlenséget és instabilitást teremt. ... Az ultraliberális gazdaság doktrínája úgy szól, hogy a közös jót az önös érdek gát nélküli keresése szolgálja legjobban. Ha azonban ezt nem tompítja a közös érdekelismerés, amelynek elsőbbséget kell élveznie az egyéni érdekekhez képest, a jelenlegi rendszerünk könnyen összedőlhet²⁵ (SOROS GY.1997, p. 45-48 idézi FRIEDMAN, J. 2004).

Politika és globalizáció – az állam csökkenő szerepe és lehetséges „helyettesei”

A közös érdeket sokáig az állam volt hivatva képviselni és érvényesíteni. Ma az állam ilyenfajta szerepvállalását érezhetően csökkenti egyrészt a képviselői demokrácia Európa-szerte érezhető válsága, másrészt az állam befolyásának valós gyengülése. A külföldi befektetőknek ezentúl nem kell helyi partnert találni és vegyesvállalatot alapítani²⁶ eltűnően vannak a „védett szektorok”, amilyenek korábban a távközlés és a közlekedés voltak és az állami vállalatokat sorra privatizálják. A magánszférának elsőbbsége van, mivel az uralkodó nézet szerint ez képezi a növekedés motorját. Az államok ezzel két erő közé szorulnak: egyrészt a nemzetközi intézmények, másrészt a magánbefektetők diktálják a döntéseiket.

²¹ Hivatalosan 2007 augusztusában robbant ki a jelenlegi pénzügyi válság, amelyet az amerikai ingatlanpiac összeomlása indított el. A hitelintézetek éveken át valószínűtlenül könnyen adtak hitelt ingatlanvásárlásra, miközben az ingatlanárak egyre nőttek, olyan árszintet tartva fenn, melynek nem volt valóságos alapja. Az „ingatlanbuborék” akkor pukkant ki, mikor a nagy fedezeti alapok egymás után jelentették be fizetési képtelenségüket. A hitelválság azután a gazdaság más ágazatait is magával rántotta.

²² Soros György magyar származású amerikai üzletember, a világ egyik leggazdagabb embere. Vagyonát tőzsdei és valuta-spekulációból nyerte. Milliókat költött különböző, a nyitott társadalom fejlődéséhez hozzájáruló célokra.

²³ Az 1997-ben kitört, főleg Délkelet-Ázsiát érintő gazdasági válság a nemzeti valuták leértékelődését és a tőzsdék zuhanását hozta magával. Leginkább Japánt, a Fülöp Szigeteket, Malajziát és Indonéziát érintette és még 1998-ban is éreztette hatását.

²⁴ A „laissez-faire” francia kifejezés, a gazdasági liberalizmus utal. Szó szerint „Mindenki azt teszi, ami neki tetszik”.

²⁵ A szerző fordítása.

²⁶ Egy vegyesvállalat alapításához a multinacionális vállalattal szemben kell egy helyi partner, akivel a külföldi befektető üzletlársi viszonyt alakít ki.

Sokan mindebből azt a következtetést vonják le, hogy a nemzetállam halálra van ítélve, mivel a megváltozott feltételek között képtelen ellátni belső szabályozó szerepét. Egyesek (lásd MICHELET, C. A. 2004) a regionális szervezetek további megerősödésében látják a megoldást. Mások, mint Alan Freeman (FREEMAN, A. and KAGARLITSKY, B. 2004), úgy érvelnek, hogy jelenleg sem a gazdaság, sem a nemzetközi szervezetek nem képesek átvenni a nemzetállam társadalmi szabályozó szerepét, ezért továbbra is törekedni kell hatáskörének fenntartására.

Első látásra az új rendszerben a piac áll szemben az állammal. Azonban ez a következtetés sok szempontból megtévesztő. Először is demokráciában az állam a közakaratot hivatott kifejezni. Másodsor, az állam maga is piaci szereplő. Harmadsor, a piac működése korántsem automatikus, mögötte döntések, érdekek, végső soron hatalom áll. Valószínűleg helyesebb lenne úgy fogalmazni, hogy az állam nem ellenfele, hanem része az új neoliberális rendszernek, annak keretei között, annak logikája szerint működik.

Ebből a szempontból különösen fontos a nemzetállam koncepciójának átalakulása. FRIEDMAN (2004) szerint talán a nemzetállam eltemetése helyett helyesebb lenne azt mondani, hogy nemzet és állam kapcsolata megváltozóban van. Egészen pontosan, a két koncepció elválik egymástól, mint ahogy bizonyos államok esetében – ilyen például Ausztria, ahol az államiság nem feltételez egyetlen egységes nemzetet – mindig is külön járt. Ez az elkülönülő viszony jellemző általában a gyarmati államokra, és ez válik egyre inkább meghatározóvá a nyugati világban is. Az állam gyengülésével a nemzettudat letéteményese egyfajta „benszülött” ideológia lesz, és ez két különböző, látszólag egymásnak ellentmondó következménnyel járhat. Megfelelő körülmények között felerősítheti a nacionalista érzelmeket az államon belül (ez történik manapság az európai szélsőjobboldali mozgalmak esetében), vagy éppen ellenkezőleg, az államtól elidegenedett kisebbségi csoportokat teremthet (mint a baszk vagy az északir nacionalista mozgalmak). Mindkét fejleményre van példa a különböző országok jelenkori történelmében, sőt az is előfordulhat, hogy a két fejlemény egyszerre jelentkezik. Ez magyarázza azt a paradoxont, hogy az új európai szélsőjobb olyan sok közös vonást mutat az ősi gyökekre hivatkozó kisebbségekkel.

A kultúra globalizációja – tömegkultúra, populáris kultúra, hétköznapi kultúra, kulturális identitás

A kultúra fogalom használata annak többértelműsége miatt kicsit nehézkes, mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül, amikor a globalizáció természetét vizsgáljuk. Az egyik megoldás, ha megpróbáljuk a kultúra jelentésének rétegeit elválasztani egymástól. Kultúrán hétköznapi értelemben legtöbbször az élet olyan kifinomult dolgait értjük, amelyek a fogalmaink szerinti műveltség megnyilvánulásai. A kultúra ebben az értelemben jól meghatározott helyekhez kötődik: könyvtárak, egyetemek, operák és színházak adnak neki otthont. Azonban az a fajta kultúra felfogás, amely a kultúrát bevallottan egy elit kiváltságának tekinti, nehezen egyeztethető össze a tömegkultúra fogalmával, amelyet például a szappanoperák, a popzene, a bollywoodi filmek²⁷, valamint az internetes játékok és chat fórumok képviselnek. Bár a klasszikus kultúra jó ideje globalizált, hiszen „Mozartot illik ismerni” Kínától Argentínáig, a globali-

Bruno Latour (LATOURE, B. 1993), francia szociológus szerint a modernitást az jellemzi, hogy a környezet és a társadalom dolgai egymástól élesen elválasztva jelennek meg az emberek gondolkodásában. Eszerint a modernitás végét, vagyis a posztmodern korszak beköszöntét jelzi az, amikor ez a választóvonal többé már semmilyen módon nem tartható. Kiderül, hogy a természet és a társadalom számtalan szálal van összekötve. Erre mi sem mutat rá drámaibb erővel, mint a környezeti problémák. Egyre világosabbá válik, hogy ezekért a problémákért nagyrészt az emberi tevékenység felelős. És ez nem egyfajta véletlen baleset: a környezettel való összeütközés elkerülhetetlenül bele van építve a modernitás világfelfogásába. A neoliberais világrend csak tetézi ezt a konfliktust, hiszen nem szakít a modern gondolattal akkor, amikor a növekedést kívánatosként, elkerülhetetlenként és végtelemként kezeli. Ez a törekvés azonban beleütközik a tényekbe, mivel nem számol azzal, hogy a természet erőforrásai végesek.

A modern gazdaság „túlhasználja” a környezetet,³⁰ egyrészt mert gyorsuló ütemben aknázza ki az erőforrásokat (talaj, erdő, víz, stb.), másrészt mert, ezzel párhuzamosan, a hulladék és szennyezés is növekszik. Mindez nemcsak mennyiségi, de olyan minőségi változásokkal is jár, mint a fajok kipusztulása vagy a klímaváltozás. Napjainkban soha nem látott sebességgel és mértékben alakítjuk át a világot. Az ENSZ Mezőgazdasági és Élelmezési Szervezete (FAO)³¹ szerint az ember által lakott területek túlnyomó része környezetileg károsodott. Az elmúlt 200 év alatt annyi széndioxidot bocsátottunk ki, mint a korábbi tízezer év alatt összesen. A fajpusztulás mértéke ma a dinoszauruszok korára emlékeztet. Ez egyrészt az ökoszisztéma romlását jelzi, másrészt hólabdaszerűen egyéb problémákhoz vezet. Az „ökológiai lábnyom” egy olyan érték, amely kifejezi, hogy adott technológiai fejlettség mellett egy társadalomnak mekkora mennyiségű földre és vízre van szüksége önmaga fenntartásához, valamint a megtermelt hulladék elnyeléséhez. A számítások szerint jelenleg 20%-kal nagyobb Földre lenne szükségünk! Mivel ez sajnálatos módon nem áll rendelkezésre, ez a szám azt jelenti, hogy jelenleg a következő generációk erőforrásait és életterét éljük fel.

Meglepőnek tűnhet, hogy e magáért beszélő vészjelek ellenére sem történik komoly erőfeszítés a növekedés lelassítására. Azonban érthetővé válik annak fényében, hogy ehhez nem csupán néhány tevékenység megváltoztatására, hanem az egész modern társadalom világnézetének, társadalmi berendezkedésének és legalapvetőbb értékeinek gyökeres átalakítására lenne szükség. A fenntartható fejlődés elméletének kidolgozása kísérlet volt egy olyan válasz megalkotására, amely figyelembe veszi a környezet jelzéseit, de alapjaiban nem vonja kétségbe az uralkodó paradigmát.³¹ Az ENSZ ún. Brundtland bizottsága által 1987-ben kidolgozott definíció ugyan felhívja a figyelmet a közös felelősségre, azonban a folyamatos gazdasági fejlődés szükségességét nem kérdőjelezi meg. Ezen az úton továbbhaladva az 1992-es ENSZ Föld Csúcstalálkozó (*Earth Summit*) Rio de Janeioban azzal

a meglepő tanulsággal zárult, hogy a neoliberais fejlődés (a nyitott gazdaság és a szabadkereskedelem) adja a kulcsot a környezeti problémák megoldásához. A fenntartható fejlődés doktrínája feltételezi, hogy a környezeti problémákat és a társadalmi egyenlőtlenséget a piac keretein belül kell megoldani

A radikális zöldmozgalmakat gyakran éri az a vád, hogy anakronisztikus és irreális módon a múlt felé fordulnak, nem véve tudomást az emberi igényekről és társadalmi törvényszerűségekről. Azonban a fejlődéskritikusok nem mind okvetlenül fejlődés-ellenesek, csupán nem korlátlan növekedésként értelmezik a fejlődést. Nem feltétlenül tagadják a piac jelentőségét, csupán azt állítják, hogy a társadalomba jobban beágyazott piacra van szükség. Hangsúlyozzák, hogy a hatékonyság növekedése önmagában nem elegendő, hiszen eközben csökkenteni kell a fogyasztást (azaz az anyag- és energiafelhasználást) is. Ehhez a gazdaság helyi formáinak támogatására, a mezőgazdaság társadalmi és ökológiai szerepének újraértelmezésére, valamint a piac mellett másfajta koordináló mechanizmusok bevezetésére és elfogadására van szükség.

Végszó

Akár gazdasági, akár kulturális aspektusait nézzük, a globalizáció nem tekinthető sem megállapodott, sem egyértelmű folyamatnak. Negatív és pozitív hatásai szüntelenül keresztezik egymást és adott perspektívából szemlélve, a helyi folyamatok szempontjából hol az egyik, hol a másik oldal látszik túlsúlyba kerülni. Ebből adódóan hiábavalónak látszik állást foglalni mind mellette, mind ellene. A globalizáció nem választható lehetőség, egyszerűen van. Az általa okozott minden problémát csakis ebből a felismerésből kiindulva lehet elkezdni orvosolni. Azonban, hogy a globalizációt tényként fogjuk fel, nem jelenti azt, hogy minden negatív következményét fátumként kellene elfogadni. Az egyenlőtlenségek növekedése a fejlett világon belül éppen úgy, mint a fejlett és fejlődő világ között, a demokrácia válsága, vagyis az állam veszélyes elszakadása azoktól, akiket képviselni hivatott, a fundamentalista eszmék terjedése, vagyis a tolerancia halála, környezetünk környéketlen kizsákmányolása és visszafordíthatatlan rombolása szintén tények, azonban olyan tények, amelyeket nem vagyunk kötelesek elfogadni. Ha ugyanis nem szállunk síkra ellenük, akkor maga a globalizáció, vagyis mai közös világcivilizációnk kerül veszélybe.

A globális problémák globális megközelítést igényelnek. A fent említett veszélyek átszelik a fejlett és fejlődő társadalmak közötti határokat, ezért megteremtik az esélyét egy nem csupán önzetlen

³² „A fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely úgy elégíti ki a jelen igényeit, hogy ezzel nem sodorja veszélybe a jövő generációk képességét arra, hogy saját igényeiket kielégíthessék. 1. Ez a folyamat alapvetően kötődik a Föld energiaforrásainak fenntartható kezeléséhez. Az emberiség alapigényeit – az ételre, ruházódásra, fedélre és fizetett munkára – ki kell elégíteni. Ez a követelmény magában foglalja, hogy figyelmet fordítsunk a világ szegényeire; az ő igényeik kielégítésének elsőbbséget kell élveznie. 2. A fejlődés korlátai nem abszolút jellegűek, azokat a technológiai és társadalmi rendszer mai állapota jelöli ki, valamint az határozza meg, hogy a környezeti forrásokra és a bioszférára milyen hatással van a technológia és a társadalom azon képessége, hogy az emberi tevékenységek melléktermékeit hatástalanítsa. Azonban a technológia, akárcsak a társadalmi szerkezet továbbfejleszhető és javítható, annak érdekében, hogy a gazdasági növekedés új korszaka jöjjön el” (HINRICHSSEN, D. and WORLD COMMISSION ON ENVIRONMENT AND DEVELOPMENT 1987, p. 7). (A szerző fordítása.)

³⁰ A környezeti problémákról szóló rész erősen támaszkodik Boda Zsolt előadására, amely 2008. október 12-én hangzott el Budapesten, a Védjegyet által szervezett fejlesztéskritikai szabadegetem keretében.

³¹ FAO (Food and Agriculture Organization): 1945-ben alapították. Célja a táplálkozás és életszínvonal emelése, a termelés hatékonyságának növelése és az élelem-elosztási rendszer javítása, valamint a vidéki lakosság életfeltételeinek jobbítása.

altruizmusra, hanem immáron racionális belátásra is épülő szolidaritásnak. Bár Franciaországban például a lakosság 70%-a lenne jogosult szociális bérlakásra, ez a jogosultság nem jelenti azt, hogy ennyien részesülnek is a támogatásból, ami megmagyarázza a hajléktalanok nagy számát. Egy közvéleménykutatás szerint a párizsiak 50%-a gondolja úgy, hogy egy nap az utcán találhatja magát. A bizonytalanság és az ezzel járó kiszolgáltatottság sok tíz-, ha nem százmillió ember mindennapi tapasztalatává vált az európai kontinensen is, és ez a tapasztalat nem szorítkozik a legfrissebb bevándorlókra.

Ami Észak és Dél viszonyát³³ illeti, annak ellenére, hogy a fejlődési mutatók a világ minden részén javulnak, a legszegényebbek és leggazdagabbak közötti különbség a 60-as és a 90-es évek között az 1:30 arányról az 1:78 arányra változott. A legszegényebb országok azonban mégsem azok, amelyeket a globalizáció következményei közvetlenül kizsákmányolnak, hanem azok, amelyek a globalizációs folyamatok perifériáján maradnak. A „lecsatolódást” vagyis a globális folyamatokból való akaratlagos kiszállást a 70-es évek harmadik világbeli mozgalmi óta ma már kevesen tartják járható útnak. A globális problémák megoldásában egyre világosabb, hogy szükség van a fejlődő országok közötti együttműködésre, amelyek különböző regionális és gazdasági szervezetekbe tömörülve a nemzetközi szervezetek részeként helyeznek nyomást a fejlett országokra.

A globalizációt tehát nem megállítani kell – erre amúgy sincs sok esélyünk – hanem mederben tartani. Ez visszavezet a reguláció, vagyis a szabályozás kérdéséhez. Ebből a szempontból minden olyan köz- és magánszereplő, aki magára tud vállalni bizonyos (gazdasági, társadalmi és kulturális) regulációs feladatokat, esélyt jelenthet az egyensúly helyreállítására – és ezáltal a túl- és együttélésre. Megcsappant hatásköre ellenére ide tartozik az állam, a regionális és nemzetközi szervezetek, a helyi kezdeményezések és a civil társadalom általában, formális (szervezett) és nem formális aspektusában egyaránt. Azonban fontos megjegyezni, hogy nem minden szabályozó törekvés és anti-globalizációs mozgalom üdvözölhető progresszív erőként. Nem szabad elfelejteni, hogy a globalizációt hevesen támadják fundamentalista, rasszista, xenofób és anti-feminista oldalról is.

Úgy néz ki, egy olyan vonaton utazunk, amiről nem lehet leszállni. Egyetlen társadalomnak sincs meg a választása, hogy kivonja magát a globális folyamatok hatása alól. Ez végül is jó hír, hiszen a kölcsönös függőség kölcsönös felelősségtudatra nevelhet. Észak és Dél viszonyában ez a felismerés talán egy újfajta (nem leereszkedő és nem imperialista) kapcsolat kialakulásához vezethet. A globális problémákkal szembesülve erősödhet az egymásra utaltság érzése. Hiszen nem valószínű, hogy a világ lakosságának az a 15%-a, amelyet az OECD-hez³⁴ való tartozásuk alapján fejlettnak nevezhetünk, elbarikádozhatja magát a világ többi részétől és függetlenítheti magát az ott kialakult bizonytalanságtól és instabilitástól.

³³ Erről részletesebben lásd a „Kelet-Nyugat, Észak-Dél, fejlett és fejletlen világ” című fejezetet.

³⁴ Az OECD (Organization for Economic Co-operation and Development, Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet) 1961 óta az iparilag fejlett országok egyik legfontosabb gazdasági érdekegyeztető fóruma, amelynek feladata a tagállamok gazdasági, kereskedelmi és pénzügyi tevékenységének összehangolása. Tagjai elsősorban a leggazdagabb nyugati országok. Magyarország 1996-ben csatlakozott a szervezethez, a 27. tagállamként.

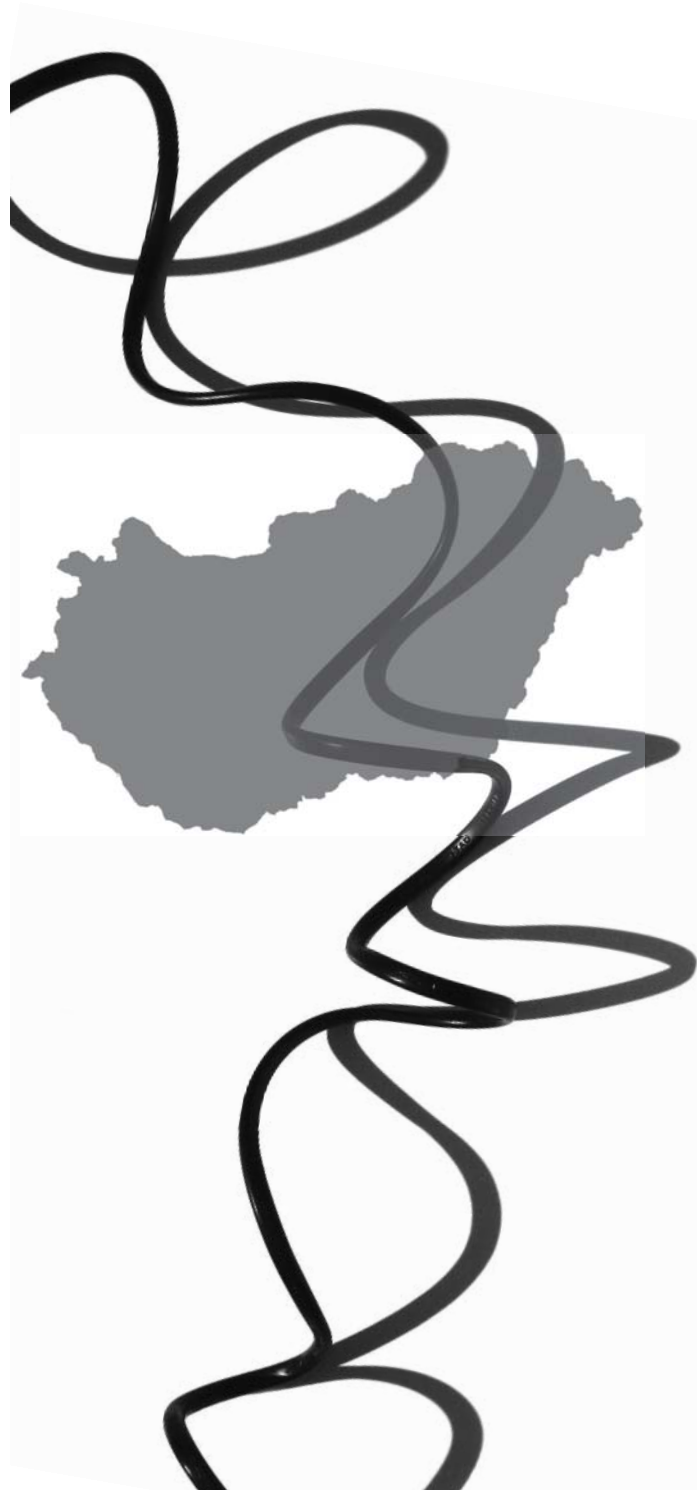
Kép: Flávio Takemoto

Referencia lista

- BAUMAN, Z. (1990). Modernity and Ambivalence. In M. Featherstone, (ed.), *Global culture: nationalism, globalization and modernity*, Sage Publications, London, pp. 143-170.
- FREEMAN, A. and KAGARLITSKY, B. (2004). *The politics of empire. Globalisation in crises*, Pluto Press, London.
- FRIEDMAN J. (2004). Globalization, transnationalization and migration. Ideologies and realities of global transformation. In J. Friedman and S. Randeira (eds.), *Worlds on the move. Globalization, migration and cultural security*, I. B. Tauris, London, New York.
- LATOUR, B. (1993). *We have never been modern*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- MCGREW, A. (2000). Sustainable globalization? The global politics of development and exclusion in the New world order. In T. Allen, and A. Thomas (eds.), *Poverty and development into the 21st century*, Oxford University Press, Oxford, pp. 345-364.
- MICHELET, C. A. (2004). *Qu'est-ce que la mondialisation? Petit traité de ceux et celles qui ne savent pas encore s'il faut être pour ou contre*, La Découverte-Poche, Paris.
- SKLAIR, L. (1999). Competing conceptions of globalization, *Journal of World-Systems Research*, Vol. V, No. 2, pp. 143-163.

4. A GLOBALIZÁCIÓ ÉS MAGYARORSZÁG

Melegh Attila

A globalizáció magyarországi hatásainak elemzésekor meg kell határoznunk a globalizáció első fejezetben feltárt összefüggéseinek azon részét, amely Magyarország esetében jelentőséggel bír. A szükséges szűkítés mellett pedig mélyebben kell vizsgálni azokat az elemeket, amelyek Magyarország esetében kiemelten fontosak. Az alábbi összefoglaló alapvető célja az, hogy megmutassa: Magyarország társadalma és gazdasága alapvetően megváltozott a világgazdaság új ciklusát jelentő globalizáció előre haladtával.

A globalizáció fogalma és a legfontosabb globális összefüggések

A társadalomtudományokban a globalizáció fogalma több olyan folyamatra utal, amelyek csak részben köthetők össze (ANEESH, A. 2003; BECK, V. 2000; BÖRÖCZ, J. 1999a; CHASE-DUNN, C. 1999; FORSANDER, A. 2002; KALB, D. et al. 2000; LUTZ, H. 2002; MITTELMAN, J. H. 2000; OROZCO, M. 2002; SASSEN, S. 1996, 1999, 1998; SKLAIR, L. 1999). Egyrészt utal arra, ahogyan az új információs technológiák révén a képi, szövegbeli és más elektronikus formában létező tudás és információ mind szabadabban áramlik az országhatárokon át, és amely folyamatnak rendkívül nagy hatása van a társadalmak és politikai rendszerek területi, nemzeti vagy regionális szerveződésére. Még pontosabban, a globalizáció fogalmával operáló elemzések szerint a társadalmi és politikai szervezetek (elsősorban a nemzetállamok) adott, jól körülhatárolható területhez való kötődése jelentős mértékben lecsökken.

Másrészt egy olyan piaci alapú globális gazdaság kialakulására utal, amelyben a pénzügyi és befektetői tőke a lehető leghatékonyabban áramlik. A transznacionális, azaz a határokon átnyúló és nem nemzeti leányvállalatokon alapuló (azaz multinacionális) társaságok révén a termelés, valamint az áruk és a szolgáltatások terén létrejön egy még egységesebb globális piac, amelynek kiszolgálása válik a nemzetállamok egyik legfontosabb feladatává. Ez összekapcsolódhat az állam gazdasági szerepvállalásának csökkenésével, széleskörű privatizációval, kiszervezéssel (részfeladatok piaci szereplőkkel történő ellátásával) és deregulációval, azaz a gazdasági szabályozás bürokratikus szintjeinek csökkentésével, illetve a szabályozások leépítésével. Fontos elem még a nemzetközi munkamegosztás átalakulása, amelynek során az ipari termelés egy jelentős része áttelepül a harmadik világ bizonyos részeire.

Fontos megjegyezni, hogy ez a nyitottabb, liberális világgazdaság a világkapitalizmus ciklikus működésének egy új szakasza – ez egyben azt is jelenti, hogy már korábban is volt ehhez hasonló nyitás adott technológiai és társadalmi feltételek mellett. Vagyis a történelmi fejlődés és a történelmi tapasztalatok felhalmozódásától eltekintve a globalizáció semmiképpen sem tekinthető egy teljesen új korszaknak, hiszen valójában az a világgazdaság – a világkapitalizmus – egy újabb nyitási ciklusa, amelynek során a gazdaság minden folyamata (tőkemozgás, kereskedelem, fogyasztás, reklám stb.) egyre globálisabbá válik.

Globális történeti összefüggések a magyarországi eset értelmezéséhez

Ennek összefüggésében érdemes látnunk az államszocializmus, azaz az állami tulajdon dominanciájával és állami kontrollal jellemezhető gazdasági és társadalmi rend válságát is Kelet-Európában az 1980-as években. Ez a válság nem az elzárkózás, hanem éppen a globális kapitalizmusba való erős integráltság eredménye volt. Emellett, az államszocialista rend nem tudott a fentebb feltárt jelenségekre hatékonyan reagálni. Így az összeomlás már a globalizáció egyik kiemelt eseménye és nem a globalizáció előzménye Kelet-Európában.

Harmadrészt a globalizáció olyan regionális gazdasági egységek kialakulásával is összefügg, amelyekben belül a tőke, a munka és a munkaerő szinte teljesen szabadon mozoghat. Ezen regionális blokkok közé sorolható több más egység mellett az Európai Unió, illetve az egységesülés egy alacsonyabb szintjén az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Megegyeződés (NAFTA)³⁵, valamint az Ázsiai-Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködés (APEC)³⁶.

Negyedrész a globalizáció olyan nemzetek feletti intézmények és jogi rendszerek kialakulására utal, amelyek igen aprólékosan szabályozzák az alájuk tartozó politikai szervezeteket. Ide sorolandó többek között az Európai Unió, az Európai Bíróság³⁷ és a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) is, amelyek már a nemzetek feletti kormányzás szervezeti formái. Ugyanebbe a körbe sorolandók azok az „univerzális” jogi normák is, amelyek az egyetemes emberi jogok³⁸ kérdésével vagy éppen a nemzetközi kereskedelmi ügyletek szabályozásával kapcsolatosak.

Ötödöröszt e fogalom azt is jelenti, hogy kulturális téren is átrajzolódik – összeszűkül, illetve új módon darabolódik fel – a világ. Az egységes identitások helyett kevert, hibrid identitások és kulturális-térbeli önazonosságok alakulnak ki, vagy éppen „fundamentalista” ellentétek kerülnek az előtérbe.³⁹

E szempontok alapján lehet felvázolni a globalizáció hatását Magyarországra.

A tizennyolcadik századra kifejlődő világ gazdaság, a modern-koloniális és kapitalista rendszer története során egymást követő ciklusok figyelhetőek meg a nyitottság és a bezárkózás tekintetében. Az első nagy léptékű „globalizáció” már a tizennyolcadik század végén lezajlott: a gazdaságok már ekkor is igen nyitottak voltak a külföldi befektetések és a külkereskedelem felé, a gyarmati rendszer pedig egyre nagyobb területeket „integrált” gazdaságilag (CHASE-DUNN, C. 1999; CHASE-DUNN, C. et al. 1999). A kereskedelmi és gazdasági nyitottság első hulláma a tizennyolcadik század végi és tizenkilencedik század eleji francia háborúkkal lezárult. A nyitott, liberális világ gazdaság következő hulláma a tizenkilencedik században, a világhatalmat megszerző Anglia által sugallt nemzetközi jogi rendszer szerint épült ki. Ez a rend ugyan az 1870-es években és a századfordulón némileg megroggyott, mégis ez a ciklus lényegében az első világháborúig eltart. Az első világháború után egy rövid időre ismételten igen nyitott világ gazdaság jött létre, de ez a kisebb nyitási hullám kereskedelmi téren a nagy gazdasági világválsággal csődbe jutott. Csak a második világháború után kezdődött egy újabb ciklus, bár ekkor is csak nagyon lassan nyitlak ki a világ különböző gazdaságai. Ez az időszak a piac hibáit kiküszöbölni kívánó jóléti állam, a Keynes angol közgazdász nevéhez köthető állami kereslet-élénkítés korszaka volt.⁴⁰

A második világháború utáni korra jellemző nemzeti modernizációs törekvések Kelet-Európában és az ún. harmadik világban a hetvenes évekre válságba jutottak, és ekkor kezdődött el szűkebb értelemben az a kor, amelyet ma globalizációnak nevezünk. A globalizáció kezdete a meghirdetett új Afrika-politikához köthető, amikor is a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap (IMF) liberális pénzügyi fordulatot sürgetett, és ezt javasolta a világ többi térségének is, beleértve Kelet-Európát.⁴¹ Fontos megjegyezni, hogy a szabad tőkeáramlásokon alapuló „globalizáció” igen fontos előtörténetét képezi a hetvenes évek latin-amerikai gazdasági átalakulása. Ekkor ugyanis kívülről erőteljes nyitást és sokkterápiát kényszerítettek ki nemcsak Chilében – ahol a Pinochet-rendszer gazdaságpolitikáját amerikai liberális közgazdászok vezérelték –, hanem Argentínában és több másik latin-amerikai országban is.⁴² A világ gazdaságba integrálódás e formája, melyet adósságválságok jellemeznek fontos Kelet-Európa szemszögéből is, hiszen a latin-amerikai előkép igen sokban előrevetítette Kelet-Európa átalakulását a kilencvenes évek során.

³⁵ A NAFTA (North American Free Trade Agreement) 1994-ben lépett életbe az USA, Mexikó és Kanada között. Az egyezmény célja a három ország piacainak egyesítése és egységesítése.

³⁶ Az APEC (Asia-Pacific Economic Cooperation) célja, hogy 21 csendes-óceáni ország piacát egyesítse és liberalizálja. A 21 ország vezetői 1993-ban tartottak először találkozókat APEC név alatt. A szervezet tagjai: Ausztrália, Brunei, Kanada, Indonézia, Japán, Dél-Korea, Malajzia, Új-Zéland, Fülöp-szigetek, Szingapúr, Thaiföld, USA, Tajvan, Hong Kong, Kína, Mexikó, Pápua Új-Guinea, Chile, Peru, Oroszország, Vietnám.

³⁷ Teljes nevén az Európai Közösségek Bírósága, az Európai Unió legfelsőbb jogi fóruma, amelynek feladata az európai jog értelmezése, a közösségi jog betartásának felügyelete és a jogi viták elrendezése. Székhelye Luxemburgban van.

³⁸ Az emberi jogok a minden embert megkülönböztetés nélkül megillető jogok csoportjára utalnak. A modern emberi jogi felfogás a tizenhatodik századra vezethető vissza, és előzményei között szerepel a brit Bill of Rights, az Amerikai Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozata, és a francia forradalom után született Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata. Az ENSZ 1948-ban fogadta el az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, amely a nemzetközi szokásjog fontos elemévé vált az alapvető jogok védelmében. Az emberi jogok közé tartoznak az olyan polgári és politikai jogok mint az élethez és szabadsághoz való jog, a szólásszabadság és a törvény előtti egyenlőség, valamint gazdasági, szociális és kulturális jogok, mint például a munkához, oktatáshoz és ételhez való jog.

³⁹ Erről lásd még a „Globalizáció” című fejezetet.

⁴⁰ John Maynard Keynes (1883-1946) a huszadik század talán legjelentősebb közgazdásza volt, aki a múlt század harmincas éveiben megállapította, hogy a kapitalista gazdaságban ahhoz, hogy a foglalkoztatás és a teljes jövedelem megnőjön, először vagy a fogyasztást vagy a beruházást kell növelni, azaz extra keresletet kell generálni. Ez a megállapítás vált az olyan erőteljes állami beavatkozások alapvetésévé, mint a New Deal, amely szempontunkból nem érdektelen módon éppen a hetvenes években vált erőteljes kritika tárgyává.

⁴¹ Az ún. Berg-jelentést a Világbank adta ki 1981-ben, címe "Felgyorsított fejlődés a Szubszaharai Afrikában" (Accelerated Development in Sub-Saharan Africa), szerzője, Elliot Berg.

⁴² Erről lásd még a „Kelet-Nyugat, Észak-Dél, fejlett és fejletlen világ” című fejezetet.

A világgazdaság kereskedelmi nyitottságának története együtt jár egy Magyarország szempontjából is nagyon fontos történeti folyamattal. A piaci viszonyok kialakuló dominanciája és az egységes és gyorsan reagáló világpiac létrejötte összekapcsolódott a korábbi nem piaci agrárrendszerek (mint pl. az önellátó paraszti gazdálkodás) összeomlásával és sajátos fejlődési pályákat indított el (CHAYANOV, A. V. 1986; TÓTH, T. 2006; WALLERSTEIN, I. M. 1974). A nem piaci alapú agrárrendszerek válsága és összekapcsolódása a piaci alapú kapitalizmussal igen fontos társadalmi következményekkel járt, és ebben is megfigyelhető egy fejlődési út, amely igen sok vonásban közös az egész világon.⁴³

A kapitalizmus kezdeti időszakában, a piaci viszonyok térhódításának kezdetén a nem piaci alapú agrárrendszerek és formák könnyű terepei voltak a még ma is megfigyelhető kizsákmányolásnak és önkizsákmányolásnak. Az azóta is zajló kizsákmányolás oka abban található, hogy a háztartásgazdasági és parasztgazdasági formák nem tudnak alkalmazkodni a piachoz: a népességnövekedés, a piaci és nem piaci földvesztés, valamint az agrárpiacok térhódítása miatt a paraszti és más nem piaci gazdaságok alacsony munkaerőköltség vagy alacsony ár mellett értékesíthetik csak agrártermékeiket. Esetleg munkaerőként szolgálnak a „háziipari” termeléshez, vagy egyszerűen csak nagy mennyiségben bocsátanak ki olcsó munkaerőt a migráció különböző tereiben.⁴⁴ Ez utóbbinak jellemző példája volt az Amerikába vándorlás Magyarországról, illetve más kelet- és dél-európai agrár-oroszágból a tizenkilencedik és huszadik század fordulóján. Ez az átalakulás és a kapcsolódó gazdasági és társadalmi feszültségek igen gyakran vezettek az állam fokozottabb szerepvállalásához (GERSCHENKRON, A. 1984), illetve olyan társadalmi rendszerekhez, amelyek radikális programokkal próbálták megoldani a társadalmi fejlődés kérdéseit a kialakuló világgazdasági rendben, éppen a nem piaci agrárrendszerek válsága miatt félperifériás vagy perifériás helyzetbe szoruló államokban. Ilyen radikális próbálkozásnak tekinthető az olaszországi fasizmus, vagy a kelet-európai, latin-amerikai, arab vagy éppen a kínai szocializmus.

Az így kialakuló, az egyes térségek és országok között felépülő hierarchikus rend valamint az egyenlőtlen fejlődés a legfontosabb jellemzői a világkapitalista rendszer történelmének. Ez a hierarchikus egyenlőtlenség és a kapcsolódó hierarchikus képzetek (például civilizált–civilizálatlan stb.) vezetnek el a nyitás és a bezárkózás különböző időszakaihoz és ezért az olyan társadalmi rendek, mint a különböző szocializmusok, fasizmusok és piaci demokráciák nem egymást kizáró formák, hanem adott gazdasági világrendekben egymást feltételezik, illetve kiegészítik. Ennek a paradoxonnak a megértése azért nagyon fontos, mert csak így látható meg az a hierarchiából eredő dinamika, amely miközben beilleszkedik ebbe a rendbe, e rendszerek kialakulását, illetve hanyatlását is meghatározza. A nyolcvanas évek elején kialakuló globalizáció is ennek a kapitalista világgazdasági rendnek a terméke.

⁴³ Erről lásd még a „Magyar kistermelők a globalizádódó európai agrárpiacon” című fejezetet.

⁴⁴ Erről részletesebben lásd a „Globalizáció és migráció” című fejezetet.

Az államszocializmus bukása és a globalizáció

Az államszocializmus és a globalizáció közötti összefüggések története nincs még igazán feltárva. A társadalomtudományi értelmiség és a politikai elit a szocializmus bukását nemcsak Magyarországon, de egész térségünkben leginkább a szocializmus belső problémáiból, nem hatékony működéséből és diktatórikus vonásaiból vezeti le, és a legkevésbé sem törekszik arra, hogy az államszocializmus és a kapitalizmus közötti kapcsolatokról, azaz a hierarchikus világrendből származtassa azt (példaként lásd Kornai János szocializmusról írott munkáit, pl. KORNAI, J. 2007). Pedig több jel is azt mutatja, hogy ez a magyarázat lehet a leginkább célravezető.

Az adósságcsapda

Magyarország és a magyar államszocializmus szempontjából a legfontosabb, hogy a hetvenes évek végétől, azaz éppen a globalizációs fordulat időpontjától kezdve az ország külső eladósodása igen magas mértékű és több esetben is – mint 1982-ben, 1990-94-ben és tulajdonképpen 2007-2008-ban is – akut adósságválsághoz vezetett. Fontos felfigyelni arra, hogy ez az eladósodottság több esetben eléri a magyarországi GDP 80-90 százalékát, és arra is, hogy az adósságválság ciklikusan visszatér. Az adósságválság és a külső finanszírozás problémái mindig lehetőséget teremtenek arra, hogy megnövekedjék az olyan külső szereplők befolyása, mint például az IMF és a Világbank, amelyek szerepe kiemelt jelentőségű a globalizációs irodalomban (CHASE-DUNN, C. 1999; SKLAIR, L. 1999).

Magyarországon ez a függőség már a nyolcvanas években jelentkezett, hiszen hazánk már 1982-ben csatlakozott ezekhez a szervezetekhez és aktívan részt vett az általuk előnyben részesített liberális ún. szerkezeti kiigazítási programokban. Ezen programok előnyben részesítették a piaci reformokat és örömmel üdvözöltek mindent, amit a kapitalista világgazdaság irányába tett lépésként értelmeztek. Ennek függvényében értékelték a pénzügyi segítség felhasználását is. A nyolcvanas évek végére a „nyugati adósság” tizenhatszorosára nőtt, és így a politikailag Moszkva irányába mutató függőség kiegészült egy – a latin-amerikai országokra is jellemző – pénzügyi függőséggel a nyugati, a hierarchia csúcsán lévő centrum-országok felé. Ezt a folyamatot nevezi Böröcz József a kelet-európai, de főképp magyar szocializmus esetében kettős függőségnek, a latin-amerikai országok esetében kidolgozott függőség-elméletre⁴⁵ utalva (BÖRÖCZ, J. 1992).

Ezen kettős függőség, vagyis az adósságcsapda kialakulása már a globalizáció története, hiszen épp ily módon iratkozott fel Magyarország a pénzügyileg kiszolgáltatott országok listájára, ami a globalizációs vita egyik kulcseleme. Sőt úgy fogalmazhatunk, hogy az államszocializmus nem bukott volna meg, ha ez a függőség nem alakul ki, tehát ebben kereshetjük a bukás egyik legfontosabb okát is.

⁴⁵ Ez az elmélet az ún. latin-amerikai gazdasági bizottság szakértői tollából született meg, akik az imperializmus elméletek nyomán és a modernizációs elmélet kritikájaként megfogalmazták az egyenlőtlen csere fogalmát, a centrum-periféria viszony ellentmondásait és bevezették az alulfejlettség fogalmát. Legfontosabb állításuk az volt, hogy a latin-amerikai elmaradottság oka nem az adott helyen keresendő, hanem a kontinens centrum-országokhoz való viszonyában.

A külföldi tőke megjelenése és dominanciája

A fenti függőség szorosan összefügg a működő tőke szabadabb áramlásával. Ez talán a legfontosabb elem, amely elkülöníti a globalizációt a korábbi világgazdasági időszakról (MCMICHAEL, P. 2000). Megjegyzendő azonban, hogy az első világháború közvetlen előestéjén is hatalmas volt a tőke határokon átnyúló exportja, azaz ebben sem teljesen egyedi a globalizáció mostani korszaka (CHASE-DUNN, C. 1999). A kinyíló tőkepiac révén jön létre a nemzetközi munkamegosztás új formája: az ipar jelentős áttelepülése a nyugati államokból a harmadik világba és Kelet-Európába. A függőség problémája⁴⁶ nagyon sok szálon függ össze a külföldi tőke áramlásával.

Egyrészt a nyolcvanas évek közepétől a pénzügyi piacok nemzetközi szervezetei minduntalan szorgalmazták a költségvetési deficit csökkentését és a veszteséges vagy csak állami dotáció mellett működő vállalatok bezárását, amelyekben a piaci reform útjában álló egyik legfontosabb akadályt látták. E bezárás és az azzal kapcsolatos munkahelyvesztés mind összekapcsolódik a külföldi tőke megjelenésével, hiszen így olyan ár- és bérszerkezetek jönnek létre, amelyek a kellő jogi viszonyok megléte esetén lehetővé teszik a külföldi versenytársak színrelépését. Sőt a bezárások azt is elősegíthetik, hogy a külföldi multinacionális vállalatok ténylegesen eluralkassák az adott piacot. Ez különösen igaz a kereskedelem és az élelmiszeripar területén. Fontos megjegyezni, hogy a külföldi multinacionális vállalatok főképp tőkeerejükkel tudták háttérbe szorítani a kisebb forgalmú, kisebb tőkeerejű és igen sok szociális feladattal is küszködő szocialista vállalatokat.

Másrészt a rendszerváltás nyomán lezajló privatizáció és az abból befolyó összegek váltak a függőség, az adósságcsapda kezelésének legfőbb eszközévé. A magántulajdon vált az egyetlen kívánatos tulajdoni formává és heves kampány kezdődött a köztulajdonban gazdálkodó vállalatok ellen, amelyek mint a pazarlás és a versenyképtelenség mintapéldái jelentek meg a közbeszédben. Az elképzelések szerint már önmagában a magántulajdonon alapuló gazdaság is növelte a versenyképességet, így csökkentve az eladósodást (BÖRÖCZ, J. 1999a, 1999b).

Ugyanígy a privatizációs bevételek váltak a legfontosabb bevételi forrássá az adósság csökkentéséhez és ez a jövedelem volt hivatott biztosítani a függőség csökkenését. Mint azonban ezt már jeleztük, a kilencvenes évek második felében az eladósodottság csak kis mértékben csökkent, és a 2000-es évektől kezdve ez a szint ismételen növekedésnek indult. Másképpen fogalmazva, az adósságfüggés nem csökkent, csak szerkezetében alakult át: az államadósság mellett az itt működő cégek és a lakosság is eladósodott. Ennek fő oka abban keresendő, hogy a magyar állam nem vagy csak fokozatosan mondott le bizonyos szociális kiadásokról, miközben a reálgazdaságból származó jövedelmei csökkentek az adókedvezmények, a vállalatok bezárása, a csökkenő foglalkoztatottság és más magángazdasági elkötelezettségei miatt. Tulajdonképpen megkockáztatható, hogy az adósságcsapda sosem múlt el, és a függőségből eredő problémák nagyon hasonló szerkezeteket termeltek ki, mint az államszocializmus idején – csak most más tulajdoni viszonyok mellett. Így módon a globalizáció és a külföldi tőke beáramlása a függőséget nem csökkentette, hanem csak átalakította, kiegészítve azzal a ténnyel, hogy mindeközben az állami szerepvállalás jelentősen lecsökkent és a kormányzati mozgástér beszűkült.

⁴⁶ Erről lásd még a „Magyar kistermelők a globalizálódó európai agrárpiacra” című fejezetet.

Az állam szerepének átalakulása

A nemzetállam szerepének átalakulása a globalizációs vita egyik kulcstémája. Nagyon gyakran hangzik el az a leegyszerűsítő állítás, miszerint a globalizáció egyenértékű a nemzetállam leértékelődésével.⁴⁷ Leegyszerűsítő, hiszen mint azt már fentebb is láthattuk, az állam a külső kényszerítő elemek mellett önmaga építette le magát, illetve önmaga definiálta át szerepvállalását (SASSEN, S. 1996, 1999). Az állam szerepének átalakulása Magyarországon ismételtelen több, a fenti összefüggésekkel magyarázható dimenzió mentén értelmezhető.

Először is, Magyarországon az állam aktívan leépítette gazdasági szerepvállalását. BÖRÖCZ (1999a) aukciós államról beszél, hiszen a privatizáció, a kiárusítás és a kiszervezés (azaz korábbi közösségi tevékenységek magánvállalkozásba való szervezése) volt és maradt a magyar állam gazdasági tevékenységének középpontjában. Ez csak részben magyarázható külső körülményekkel, hiszen ezt a folyamatot jelentős részben a nyolcvanas években megjelent gazdasági és politikai elit szinte minden fenntartás nélkül támogatta. A kulcselem itt a globalizációval összefüggő gazdasági válság és bizonyos elit osztályérdekek összekapcsolódása, amely így felerősítette a magyar társadalom kiszolgáltatottságát. Mindkét tényező jól illeszkedik a globális hierarchiákba, mint azt később látni fogjuk.

Emellett, az állam aktívan leépítette szociális feladatait, amely leépülés többféle csúcs és több ponton is kapcsolódik a globalizáció folyamatába. Először is a világkapitalizmusba való teljes reintegráció – a vállalat-bezárások és a versenyből eredő kihívások következtében – a társadalmi felelősségekkel és szolgáltatásokkal felruházott „szocialista” vállalatok teljes leépüléséhez vezetett. Ez már önmagában is jelentős változást jelentett a szociális ellátórendszerben, de ez még összekapcsolódott a szociális és egészségügyi szolgáltatások egy másik átalakulásával: az egészségügyi iparág kommercializálódása és globalizációja alapjaiban változtatta meg a társadalmi ellátás jellegét és helyzetét. Ez az átalakulás összekapcsolódott a pénzügyi piac kinyílásával, amelyek együttes következménye, hogy az egészségügyi ellátás mindinkább biztosítási alapra helyeződik, és elveszíti közösségi jellegét. Mindeközben az egészségi állapotban megmutatkozó társadalmi egyenlőtlenségek nőttek Magyarországon is (HABLICSEK, L. és KOVÁCS, K. 2007). Magyarországon jelenleg ez az átalakulás a költségvetési problémák és kényszerek közepette zajlik, és gyakran hangzanak el olyan érvek, amelyek szerint az emberek „túl gyakran” vagy „túl sokáig” veszik igénybe az oktatási, szociális és egészségügyi szolgáltatásokat (lásd a vizitdíj körüli vitákat 2007-2008-ban, az egyetemi tandíjfizetés kérdését stb.).

A magyar állam mindeközben olyan nagyobb egységekbe is betagozódott, mint például az Európai Unió, amely szintén a globalizáció jellegzetességei közé tartozik. A magyar állam ezen integrációkkal maga mond le bizonyos szuverenitásairól, és egyre aktívabb tárgya és egyben alanya is a nemzetközi jogrendek bővülésének és azok mindennapi életbe való beépülésének. Mindez az átalakulás Magyarország esetében a globális hierarchiák alapján leggyakrabban „felkészülésként” és „felkapaszkodásként” került értelmezésre a közbeszédben; vagyis Magyarország így vált „Európa” részévé.

Ugyancsak az állam szerepének és a gazdaság átalakulásának következményeként írható le a kulturális piac radikális átalakulása, az állami kultúrátámogatás jelentős leépülése és így egy újfajta kulturális tér létrejötte. Ezt közkeletűen kommercializálódásnak vagy mcdonaldizációnak nevezik és a határok leomlásával jellemzik, amelyben a tizenkilencedik századi nemzeti mozgalmak nyomán létrejött klasszikus nemzeti kulturális termékek és intézményegységek a háttérbe szorulnak. Ez igen fontos identitásbeli elemekhez is köthető és nagy mértékben generálja a nemzeti kultúra térnyeréséről szóló vitát a magyar nemzeti jobboldalhoz tartozó közszereplők és értelmiségiek körében (lásd pl. Biró Zoltán, Csurka István és Csoóri Sándor publicisztikáit a kilencvenes években).

Be- és elvándorlás. A migráció átalakulásából származó kihívások⁴⁸

A globalizáció korában a migrációval kapcsolatos döntések egyre kevésbé tekinthetők véglegesnek: mind többször fordul elő az országok közötti ingázás jelensége mind a gyengén iskolázott, mind pedig a képzetségénél alacsonyabb színvonalon foglalkoztatott, mind pedig a magasan képzett munkaerőt képviselő migránsok körében. Az identitás változásai sem írhatók le már feltétlenül úgy, hogy valaki elveszíti régi identitását és asszimilálódik egy új kultúrába. Az identitás fogalma összetettebbé vált, és a témával kapcsolatos közbeszéd is átalakult, amennyiben nagyobb változatosságnak enged teret, illetve elismeri a különféle diaszpóra-identitásokat.

Ez így van Magyarországon is, ahol viszonylag kevés olyan bevándorló van, aki nem magyar nyelvű kultúrából származik (MELEGH, A. 2004, 2008; MELEGH, A. és KOVÁCS 2009). A nem magyar nyelvű migránsok közül hazánkban a Kínából és Vietnámból érkező bevándorlók és vándormunkások élnek leginkább diaszpóraközösségekben.⁴⁹ Ezek a közösségek részben a nehéz migrációs terhek miatt jönnek létre, ugyanis így tudják a bevándorlók egymás között megosztani a munkaszerzéssel, a hivatalos papírok biztosításával és a beilleszkedéssel kapcsolatos problémák terheit. Világos az is, hogy a kínai és a vietnámi „elkülönülés” jórészt a befogadó közösség elzárkózásának is köszönhető. Az ún. diaszpóratechnika azonban nemcsak ezen közösségek sajátja, hiszen megfigyelhetőek más magyar és nem magyar bevándorló közösségek körében is (MELEGH, A. és KOVÁCS, É. 2009).

A magyar-magyar vándorlás sajátossága a történeti területi feldarabolódás és a határok többszörös megváltozásában keresendő, de a globalizációhoz is köthető. A szomszédos országokban korábbi iparágak és üzemek álltak le és új üzemek alakultak ki. A két jelenség között eltelt időben – az adott országok egy főre jutó jövedelmében megjelenő különbségek hatására is – megnőtt a Magyarországra kivándorlók száma. Megjegyzendő, hogy a magyarországi gazdaság jelenleg is zajló válságával bizonyos elmentés (azaz Romániába mutató) munkaerő-vándorlási tendenciák is elindultak.

⁴⁸ Erről részletesebben lásd a „Globalizáció és migráció” című fejezetet.

⁴⁹ A diaszpóra kifejezés az olyan közös etnikai identitással rendelkező közösségekre utal, amelyek önkéntesen vagy erő hatására elhagyták eredeti területüket és attól távol, gyakran sok különböző helyen telepedtek le.

⁴⁷ Erről lásd még a „Globalizáció” című fejezetet.

A környező országokból érkező vándormunkásokra vagy a teljesen letelepedő bevándorlók csoportjára a politikai elit tagjai Magyarországon a kilencvenes évek közepétől egyre inkább úgy tekintettek, mint a további külföldi befektetések egyik lehetséges ösztönzőjére. Ez a törekvés azonban nagyrészt kudarcot vallott éppen annak köszönhetően, hogy 2005-2006-ban más uniós országok (pl. Olaszország és Spanyolország) is megnyitották határait ezen bevándorlók és vándormunkások előtt és az ottani komparatív előnyök nagyobbak voltak, mint Magyarország esetében (például nagyobb fizetések, a román nyelv is sok nyelvi akadályt megoldott stb.). Máskülönben a környező országokból érkező vándorcsoportok tagjai jelentős részt vállalnak az építőiparban, az ún. cselédiparban és más szolgáltatói szakmákban, még akkor is, ha végzettségük szerint ennél kvalifikáltabb munkát is végezhetnének. Emellett Magyarország is szembe kellett, hogy nézzen az állampolgárság exkluzív és kizárólagos jellegének erodálódásával (lásd a státusz-törvény vagy a kedvezménytörvény jogi kísérleteit).

Ugyancsak a globalizációhoz köthető, hogy a külföldi tőkebefektetéshez és a magas szakmai képzettségű munkákhoz kapcsolódóan egy nagyobb németországi bevándorló csoport is megtelepedett hazánkban. Ezt a fajta csoportot emlegeti a szakirodalom globális nomádként azokra utalva, akik nagyon sokat mozgó menedzserként lelnek ideiglenes otthont Magyarországon (MELEGH, A. 2004).

Végül, fontos megjegyezni, hogy Magyarország nemcsak befogadóként, hanem kibocsátó országgént is szerepet játszik a nemzetközi migrációban és a globális kapitalizmus újraszerveződésében, bár mindkét esetben inkább állandó transznacionális, határon átnyúló mozgásról beszélhetünk, és csak kevésbé tartós megtelepedésről.

Ideológiai átalakulások és a globális hierarchia

A modern hierarchikus globális rendszerek tizenharmadik századi kialakulásuk óta a Kelet-Nyugat lejtő, azaz a kelet felé csökkenő civilizációs szint gondolatán alapulnak (MELEGH, A. 2006a). Itt nem egyszerűen kulturális különbségek egy adott rendjéről, hanem a politikai és társadalmi rendszerek állandó reformját és a nyugati társadalmak magasabb fokú fejlettségét hirdető totális világnézetről van szó. Lényege bizonyos, teljes egészében megvalósíthatatlan civilizatórikus eszmények kijelölése (emberi jogok, individualizmus, a törvény uralma stb.), majd ezen ideálok használata a világ kritikai érzékelése és átalakítása érdekében. Az eszményektől való távolság alapján egy képzeletbeli térképen mind időben mind térben el lehet helyezni társadalmi csoportokat, országokat sőt térségeket is. Így került Magyarország a politikai és kulturális közbeszédbe „Közép-Európába”, ami kevésbé „keleti” és „elmaradott”, mint „Kelet-Európa”.

Ezen kelet-nyugati lejtő mint hierarchikus rend szervezi ideológiailag Magyarországot globalizációs átalakulását, illetve szolgál annak szellemi értelmezési keretként (azaz a folyamat igen fontos szereplőjéről van szó!), beleértve az európai uniós csatlakozást, a piaci reformok alátámasztását és nagyon nagy mértékben a belső politikai vitákat is. Az első ilyen hatás, amely a globalizáció ideológiai alátámasztását szolgálta, a magyarországi „reform közbeszéd” átalakulása volt a nyolcvanas évek elején. Ekkor a korábbi „reform-szocialista” beszédmódot felváltotta a visszatérés sürgetése a „normális”, „igazi”, „nyugati” mintákhoz (CSIZMADIA, E. 2001; MELEGH, A. 2006b). Ezt a beszédmódot bizonyos pozíciókat megszerezni kívánó technokrata értelmiségiek, illetve olyan szakértelmiségiek használták fel, akiknek esetleg voltak a felmenői között már korábban is magasabb státuszban lévők arra, hogy szakértelmüket jobban érvényesítsék, és hatalmi pozícióikat megerősítsék. A politikai rendszerváltozás, amely csupán a globalizáció során kialakult gazdasági kényszerlépés-sorozat egyik eseménye volt, ezt a stratégiát még inkább felerősítette. Így a kilencvenes évek elejére teljes volt a konszenzus az „Európaizálás” tekintetében.

Maga az „uniós gondolat” is ebben a lejtős keretben mozgott, hiszen az „európai” önkép voltaképp felfogható az önmaga állandó jobbításán fáradozó térség befejezhetetlen civilizációs projektjeként is. Ehhez viszonyítva látja aztán „Európa” civilizatórikus szinten elmaradottnak az „új Európát”, amely térség számára a kilencvenes évek közepén soha nem teljesíthető „eszményi” csatlakozási kritériumokat állítottak fel (pl. „működő piacgazdaság”, a „demokráciát garantáló intézmények stabilitása”). Ez az Európa-kép vált aztán egy olyan mágikus képpé, amely nemcsak Magyarország és az Unió közötti hierarchiát értelmezte, hanem felhasználásra került a hazai politikai erők ideológiai fegyvertárában is.

A civilizációs lejtő gondolata mindig megadja a lehetőséget arra, hogy a hierarchiára és az „elmaradottságra” való hivatkozással bizonyos programok és gondolatok fogalmazódjanak meg a hazai közállapotok megváltoztatására. Ez nagyon sok formában megjelenhet és igen sok szereplő magáévá teheti, mégis a globalizáció szempontjából a legfontosabb, hogy ez adta meg az ideológiai keretet a piaci reformok és a fentebb elemzett piaci átalakulás politikai levezényléséhez, hiszen a megszorításokat minden esetben szükséges és adott esetben „civilizatórikus” lépésként lehetett nyilvánosan értelmezni. Ezzel a lehetséges politikai ellenállást

Képe: Marta Juez

lehetett csökkenteni és az ellenvélemények tulajdonképpen ellehetetlenültek. Fontos, hogy ez a „nyugatos” beszéd nagyon erősen megjelent a kulturális életben és a nemzetről folytatott diskurzusokban is. A „nyugati” kultúra beáramlását minden esetben pozitív folyamatként lehetett bemutatni, illetve a „nemzeti” oldalról érkező kritikát el lehetett vetni mint „keleti” „érzelmi” túltengést és „irracionalitást”. Ez az ellentét volt tulajdonképpen a globalizáció legfontosabb vitája Magyarországon.

A „nemzeti” oldal is élt a globális hierarchikus képzetekkel, hiszen szerintük az „európai” fejlődést éppen a másik oldal – a volt kommunista keleti oldal – lehetetlenítette el, hiszen eltérítette az országot a maga „természetes európai” útjától. A nemzeti perspektíva ezen túlmenően igen gyakran él azzal a kompenzációs technikával, hogy lefelé nézzen a lejtőn és saját nemzeti emelkedettségét a kevésbé civilizált „keleti” országokkal vesse össze. Románia, Ukrajna és Szerbia ebből a szempontból könnyű célpontnak számítottak egészen a legutóbbi időig, különösen úgy, hogy a keleti mivolt kiegészült a magyar kisebbségi problémákkal. Ezt lehetett látni például a státusz- vagy a kedvezménytörvény körüli vitában is.

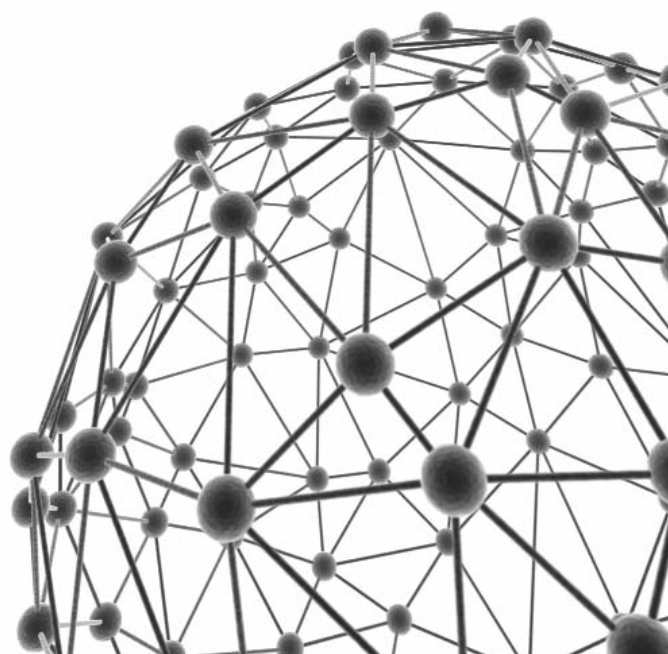
Külön érdemes szemügyre venni a radikális jobboldalt, amely sok tekintetben más, mint a hierarchiában lefelé néző „európai” nacionalizmus. A radikális jobboldal a mérsékelt jobboldallal szemben az alávetettséget hangsúlyozza, amely elnyomásban Kelet és Nyugat egyaránt kiveszi a részét. Szerintük egy ilyen szerkezetű „összeesküvés” állt fel Magyarország esetében, főképp a gonosz manipulátorként beállított zsidóságnak köszönhetően.

A fenti perspektívák, gondolatszerkezetek nem ismeretlenek a „köztes” kelet-európai térség más országaiban sem és így jól mutatják, hogy főbb értelmezési kereteiket a globális hierarchiákba való visszailleszkedés határozza meg – ezek a keretek voltak a globalizáció ideológiai „hadoszlopai”.

Záró megjegyzések

A fentiekből jól látható, hogy Magyarország a globalizáció korában radikális átalakuláson ment át és számos olyan jelenség e tárgykörbe tartozik, amelyekről ezt másképpen gondolnánk. A szocializmus bukása, az azt követő átalakulás, és az átalakulás nehézségei is mind-mind a globalizáció eredményeként írhatók le. Még pontosabban úgy fogalmazhatunk, hogy Magyarország mint a globalizált világgazdaság adott strukturális helyzetében lévő ország igen jelentős kihívások elé került, amelyekre történelmi és kulturális reflexei miatt kevésbé képes hatékonyan reagálni. Az egyik ilyen tényező a politikai diskurzusok fentebb leírt szerkezete, amely nem engedi meg, hogy a felmerülő függőségi, pénzügyi és reálgazdasági problémák egy viszonylag szabadabb térben értelmeződjenek, azaz ne legyenek megterhelve inadekvát nyelvel, ne kapcsolódjanak össze olyan politikai törekvésekkel, amelyek vagy a túlzott nyitás vagy pedig a túlzott bezárkózás felé mutatnak.

A világgazdaság ezen újabb ciklusa, a globalizáció nem tölthet el minket sok reménnyel, hiszen történetileg is látható, hogy a rossz szerkezetekben történő nyitást válságos és viharos évek (az első és részben a második világháború, politikai kataklizma sor) követték, és miután Magyarország nagyon kis ország, ma már rendkívül alacsony gazdasági súllyal, így mind a káros fejleményekkel szembeni védekezés képessége, mind a belső kreativitás korlátokba ütközik. Azaz aligha várható, hogy az egész világgal foglalkozó globális megoldások és a globális hierarchiák leépítését szolgáló törekvések itt teret nyernek. Pedig éppen egy ilyen szabadabb globális gondolkodásra lenne szükségünk, erre kellene nevelnünk.

Referencia lista

- ANEESH, A. (2003). Between fantasy and despair: Nationalist closures in the transnational lives of Indian programmers, In Colin W. Leach and D. Gabaccia (eds.), *Immigrant life in the United States: Multi-disciplinary perspectives*. Routledge, London.
- BECK, U. (2000). *What is globalization?* Polity Press, Malden, MA.
- BÖRÖCZ, J. (1992). Dual dependency and property vacuum: Social change on the state socialist semiperiphery, *Theory and Society*, Vol. 21, No. 77-104.
- BÖRÖCZ J. (1999a). From comprador state to auctioneer state: Property change, realignment and peripheralization in post-state-socialist Central Europe. In D. A. Smith, D. Solinger, and S. Topik (eds.), *States and sovereignty in the global economy*, Routledge, London.
- BÖRÖCZ J. (1999b). Reaction as progress: Economists as intellectuals. In A. Bozóki (szerk.), *Intellectuals and politics in Central Europe*, Central European University Press, Budapest.
- CHASE-DUNN, C. (1999). Globalization: A world-systems perspective, *Journal of World-Systems Research*, Vol. 5, No. 2. [on-line] hozzáférés: <http://csf.colorado.edu/wsystems/jwsr.htm>, [olvasva 2002. december 31.].
- CHASE-DUNN, C., KAWANO, Y., BREWER, B. (1999). *Economic globalization since 1795: Structures and cycles in the modern world-system* [on-line] hozzáférés: <http://wsarch.ucr.edu/archive/papers/c-d&hall/isa99b/isa99b.htm>, [olvasva 2004. január 1.].
- CHAYANOV, A. V. (1986). A. V. Chayanov on the theory of peasant economy, University of Wisconsin Press, Madison.
- CSIZMADIA E. (2001). *Diskurzus és diktatúra. A magyar értelmiség vitái Nyugat-Európáról a késő Kádár-rendszerben*, Századvég, Budapest.
- FORSANDER, A. (ed.) (2002). Immigration and economy in the globalization process, *Sire Reports Series*, No. 20. Vantaa.
- GERSCHENKRON, A. (1984). *A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból: Tanulmányok*, Gondolat, Budapest.
- HABLICSEK L. és KOVÁCS K. (2007). *Az életkilátások differenciálódása iskolázottság szerint, 1986-2005* (Kutatási jelentések no. 84), KSH NKI, Budapest.
- KALB, D., VAN DER LAND, M., STARING, R., VAN STEENBERGEN, B., and WILTERDINK, N. (eds.) (2000). *The needs of globalization. Bringing society back in*. Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, Boulder, New York, Oxford.
- KORNAI J. (2007). *Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás: Nyolc tanulmány*, Akadémiai Kiadó, Budapest
- LUTZ, H. (2002). At your service madam! The globalization of domestic service, *Feminist Review*, Spring 2002, No. 70, pp. 89–104.
- MCMICHEAL, P. (2000). Globalization: Myths and realities. In Roberts, T. and Hite, A. (szerk.), *From modernization to globalization. Perspectives on development and social change*, Wiley-Blackwell, Malden, pp. 274–292.
- MELEGH A. (2004). Migráns vagy munkás. Globalizáció és migráció a nemzetközi irodalom tükrében, *Eszmélet* Vol. 83 No. 101 [on-line] hozzáférés: <http://eszmelet.freeweb.hu/62/melegh62.html> [olvasva: 2009. május 26]
- MELEGH, A. (2006a). *On the East/West slope. Globalization, nationalism, racism and discourses on Central and Eastern Europe*, CEU Press, New York-Budapest.
- MELEGH, A. (2006b). Globalization and migration in Central Europe. In: J. Traser (ed.), *A regional approach to free movement of workers: Labour migration between Hungary and its neighbouring countries*, European Studies Centre, Szeged, pp. 119-130.
- MELEGH, A. (2008). Globalization and migration. The case of Hungary, *Migration-2. Collection of Scientific Works*, pp. 35-61.
- MELEGH, A. és KOVÁCS, É. (2009). Nemek szerint tagolt térben. Bevándorló nők vándorlásának típusai, okai és formái nyolc európai országban, *Demográfia*, Vol. 51, No. 3-4, pp. 143-181.
- MITTELMAN, J. H. (2000). *Globalization syndrome. Transformation and resistance*. Princeton University Press, Princeton.
- OROZCO, M. (2002). Globalization and migration: the impact of family remittances in Latin America, *Latin American politics and society*, Summer 2002, Vol. 44, No. 2, pp. 41–66
- SASSEN, S. (1996). *Losing control? Sovereignty in an age of globalization*, Columbia University Press, New York.
- SASSEN, S. (1998). *Globalization and its discontents*, New Press, New York.
- SASSEN, S. (1999). Embedding the global in the national. Implications for the role of the state. In D. A. Smith, D. Solinger, and S. Topik (eds.), *States and sovereignty in the global economy*, Routledge, London, pp. 158–171.
- SKLAIR, L. (1999). Competing conceptions of globalization, *Journal of World-Systems Research*, Vol. 5, No. 2 [on-line] hozzáférés: <http://csf.colorado.edu/wsystems/jwsr.htm> [olvasva: 2003 december 24.].
- TÓTH T. (2006). *Ellentét vagy kölcsönösség? A magyar mezőgazdaság üzemi viszonyainak történelmi háttéré és problémái*. Pécsi Tudományegyetem, Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar, Pécs.
- WALLERSTEIN, I. M. (1974). *Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century*, Academic Press, San Diego.

5. KELET-NYUGAT, ÉSZAK-DÉL, FEJLETT ÉS FEJLETLEN VILÁG: AZ EGYENLŐTLENSÉGEK RÖVID TÖRTÉNETE

Szántó Diana

A gyarmatosítástól a nemzetközi fejlesztésig

A tizennegyedik századtól fogva Európa technikai, gazdasági és katonai fölénye a többi kontinens felett nem vitatható. Ez a fölény nem pusztán elvi szinten jelent meg egy képzeletbeli versenyben aratott erkölcsi győzelemként, de megmutatkozott az európaiak azon nagyon is valós képességében, hogy sorra „felfedezzék”, illetve meghódítsák az ismeretlen földeket, leigázzák azok lakóit és benépesítsék saját telepeseikkel, rájuk erőltetve egy általában számukra idegen gazdasági és politikai rendszert, amelyben az őshonosok a telepések kiszolgálóivá váltak. Ez a folyamat a huszadik század közepéig tartott, a neve: gyarmatosítás.

A gyarmatosítás a gyakorlatban azt jelentette, hogy a tizenkilencedik század végére Európa és Eurázsia néhány nagyhatalma felosztotta egymás között a világot. Bár a gyarmatosítási lázból kivette a részét néhány más európai ország, például Spanyolország, Portugália, Belgium és Hollandia is, a gyarmatokért folytatott verseny végül egyértelműen Anglia és Franciaország győzelmével zárult. Angliának jutott Kelet-Afrika és India, míg Franciaország nagyrészt Nyugat-Afrikát és Vietnámot (az akkori Indokínát) hódította meg. Keletebbre, az Osztrák-Magyar Monarchia, valamint az Oszmán és az Orosz Birodalom „helyben” gyarmatosított, vagyis a környező népeket és országokat igázta le.

A második világháború ennek a hegemoniának vetett véget. Bár sok déli gyarmati ország csak az 50-es és 60-as években szabadult fel, a bomlás valójában már jóval korábban megkezdődött, nem kis részben a gyarmatosításban nem érdekelt Egyesült Államok nyomására. Az első komoly nemzetközi kísérlet az imperialista hatalmak megregulázására az 1919-ben létrehozott Népszövetség (*League of Nations*) volt, amely mint a „civilizált nemzetek” szövetsége jött létre azzal a céllal, hogy hozzájáruljon azoknak a népeknek a jólétéhez, amelyek „még nem képesek rá, hogy önállóan helyt álljanak a modern világ kemény feltételei között” (COVENANT OF THE LEAGUE OF NATIONS 1924, p. 9-10).

Látjuk, hogy a beavatkozást már ekkor is a „fejletlenség” indokolta, amelynek felszámolását a szerencsésebb „civilizált” népek közösen szavatolták:⁵⁰ „Életbe kell léptetni azt az elvet, miszerint ezeknek a népeknek a jóléte és fejlődése a civilizáció szent vállalkozásának kezébe van lefektetve” (COVENANT OF THE LEAGUE OF NATIONS 1924, p. 9-10). A Népszövetség nem volt nagyon hatékony a gyarmatosító országok megrendszabályozásában, hiszen nagyrészt ezekből állt és az ő érdekeit képviselte. A gyarmatosítás valóságos leépítése csak a második világháború után vált lehetségessé, a háború erkölcsi és katonai győztesének, az Egyesült Államoknak a vezetésével. A gyarmatbirodalmak leépítése a 60-as évekig, sőt egyes helyeken a 90-es évekig tartott.

A második világháborút követő két évtized egy új, gyarmatok nélküli világrend kialakulásának lehetőségét hordozta. Ebben az időszakban épült ki a nemzetközi fejlesztés intézményrendszere is. Ez az egybeesés nem egészen véletlen. A gyarmati korszak végével a fejlesztés lehetőséget teremtett a fejlett nyugati államoknak arra, hogy ha megváltozott formában is, megtartsák befolyásukat a volt gyarmatokon. Ezt a folytonosságot megkönnyítette a hosszú együttélés eredményeként kialakult nyelvi és kulturális közelség. A folytatatlágosság bizonyos esetekben egészen nyilván-

⁵⁰ Erről lásd még a „A globalizáció és Magyarország” című fejezetet.

való. Angliában például egyszerűen átkeresztelték a korábbi Gyarmati Fejlesztési Együttműködési Hivatalt (*Colonial Development Corporation*) a Brit Nemzetközösség Fejlesztési Együttműködési Hivatalára (*Commonwealth Development Corporation*). Ennek megfelelően a 70-es évek elejéig az Egyesült Királyságból származó fejlesztési segélyek 80%-a a Nemzetközösség országaiba irányult (KALE, M. 2007). Franciaország is privilegizált kapcsolatot próbált kialakítani volt gyarmataival. Ezen kívül, a tengerentúli gyarmatokkal korábban nem rendelkező európai országok is igyekeztek olyan fejlesztési politikát követni, amely a fejlődő országokkal új kétoldalú politikai és kereskedelmi kapcsolatok kialakulásához segítette őket.

Azonban ezek a kétoldalú kapcsolatok sértették az Egyesült Államok érdekeit és az USA-nak idővel sikerült is ezek nagy részét az újonnan létrehozott többoldalú nemzetközi intézményekbe csatornázni.

A fejlődés-fejlesztés kifejezést ebben a nagyon is specifikus értelemben Truman amerikai elnöknek szokás tulajdonítani, aki 1949-es beiktatási beszédének híres negyedik pontjában jó néhány évtizedre előre felvázolta ennek a kialakulóban lévő új területnek az irányát.

Truman elnök beiktatási beszédének negyedik pontja

„...Negyedszerre, bele kell vágjunk egy merész új programba, annak érdekében, hogy lépéselőnyünket a tudományok és az ipari fejlettség terén elérhetővé tegyük a fejletlen területek fejlődésének és növekedésének érdekében....

...az kell legyen a célunk, hogy hozzásegítsük a világ szabad népeit ahhoz, hogy saját erőfeszítéseik eredményeképpen több élelmet, több ruhát, több építőanyagot, házaik világításához több energiát tudjanak termelni” (Truman elnök beszéde 1949. január 20-án, idézi RIST, G. 2006).⁵¹

Ebben a szövegben, amely a fejlesztés korszakának alapdokumentumává vált, Truman elnök világosan kifejti, hogy a világ fejlett részének – vagyis azoknak, akiket a beszélő többes szám első személyben nevez meg – az a dolga, hogy megtanítsa többet termelni „a világ népességének azt a felét, amelyik a nyomorhoz közeli állapotban tengeti az életét”⁵² (Truman, idézi RIST, G. 2006). Ebben a megvilágításban az alulfejlettség a tudatlanság eredményének látszik, és mintegy természetesen sújtja a fejletlen világot, míg a fejlettség az iparosítás szinonimájává válik. Valóban, a nemzetközi fejlesztés első időszakában a legnagyobb hangsúly az iparosításra helyeződött.

Ugyanakkor a szöveg tartalmaz egy másik fontos utalást is, amely megmutatja a fejlettség, az iparosítás, a növekedés, a szabadság és a demokrácia között feltételezett összefüggéseket. Hiszen, bár első megközelítésben a fejlődés alapvető célja a növekedés, a fejlesztési erőfeszítések nem csupán erre korlátozódnak. A gazdasági növekedésre csak a „szabad” népek bizonyulnak érdemesnek, hiszen csak a demokrácia képes biztosítani azt az energiát, amely

a fejlődéshez nélkülözhetetlen: „Csakis a demokrácia képes azt az életet adó erőt biztosítani, amely győzelmes cselekvésre bírja az embereket”⁵³ (Truman, idézi RIST, G. 2006).

A gazdasági növekedés és a demokrácia összekapcsolása végigkíséri a fejlesztés történetét, bár az összefüggés olykor megfordul. A későbbiekben, például ROSTOW (1971) ötlépcsős modelljében már a gazdasági fejlődés az, amely a szabadságot és az emberek boldogságát megteremti. Ebben az eszmei keretben természetesnek tűnik, hogy a közösség nyomasztó kötelekeitől való megszabadulás minden társadalom eredendő törekvése. Ilyen módon válik a nyugati világra jellemző individualizmus és racionalizmus nem csupán egyetemesen bevezethető modellé, de egyetemesen kívánatos céllá is.

A „fejlődés” fogalma természetesen nem számított újdonságnak a negyvenes években sem, hiszen a fejlődés sok filozófiai és gondolati rendszernek alapfogalma. Azonban Truman beszédében telítődött meg ez a fogalom először politikai és gazdasági értelemmel és kapott tárgyiasított formát. Vagyis ekkor lett a fejlődés egy olyan valamivé, amit valakik tervszerűen csinálnak valakikkel, azaz valakik valaki másokat fejlesztenek. A fejlődés többé nem egy belülről eredő természetes változás, hanem külső beavatkozás eredménye, aminek a keretében azok, akik a „haladás áldásaiból” már részesültek fejleszthették azokat, akikkel ezeket az áldásokat meg kívánták osztani. A fejlesztés ezzel egy racionális, megtervezhető és megtervezendő kollektív projektté vált, a fejlett világ közös projektjévé. Bár Truman a „civilizált országokról” szólva valószínűleg nem gondolt a szovjet blokk országaira (ekkor már javában dúlt a hidegháború), a szocialista országok később szintén csatlakoztak a fejlesztőköz, fontos befolyási övezeteket hasítva ki maguknak az Európán kívüli világban.

A fejlesztés intézményrendszerének kialakulása

Noha Truman beszéde emblemikus módon jelezte egy új korszak kezdetét, korántsem volt példanélküli. Megelőzte mindenidők legsikeresebb fejlesztési projektje, az Európa újjáépítésére létrehozott Marshall-terv⁵⁴. Az 1945-ben létrehozott ENSZ alapítóokmánya is leszögezi, hogy célja „minden nép gazdasági és társadalmi előrehaladásának előmozdítása” (AZ ENSZ ALAPOK-MÁNYA 1945). Ekkorra már a nyugati világon kívül is felmerült a fejlődéshez való jog gondolata és annak az igénye, hogy a bőségben élők segítsék a nélkülözőket, helyesebben a volt gyarmatosítók a volt gyarmatokat. A volt gyarmatok nézőpontjából a fejlesztés inkább a gyarmatosítás szükségszerű folyamánya volt, mint a „békeszerető népek” jótékony nagylelkűsége. 1947-ben huszonöt függetlenségét újonnan elnyert (nagyreszt ázsiai) állam találkozott Bandulban (Indonézia) egy nemzetközi konferencián, hogy közösen ítélik el a gyarmatosítást és helyet követeljenek maguknak a világ gazdasági és politikai rendszerében. Javasolták,

⁵³ A második világháború után az Amerikai Egyesült Államok jelentős segítséget nyújtott a háború sújtotta Európa azon országainak, amelyek hajlandóak voltak vele együttműködni. 1948. április 3. és 1952. június 30. között a tervben résztvevő 17 európai ország összesen 14 milliárd dollárnyi segítséget kapott. Európa gazdasági megosztottsága ezáltal intézményesült. A segélyprogramban résztvevő nyugat-, észak- és dél-európai országok az Egyesült Államokkal együtt 1961-ben megalakították a fejlett ipari országok együttműködési szervezetét, létrehozva az OECD-t, a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezetet.

^{51, 52, 53} A szerző fordításai.

hogyan az ENSZ hozzon létre különleges alapot a fejlesztés céljára, amelyet leginkább technikai segítség formájában képzeltek el. Javasolták továbbá specializált intézményrendszer alapjainak lefektetését is. Hasonló intézményrendszer létre is jött Bretton Woodsban, mely az új, nemzetközileg összehangolt kereskedelmi és monetáris politika megteremtését tette lehetővé.⁵⁵ Azonban a nemzetközi intézmények – az ENSZ kivételével – a valóságban gyakran a fejlett országok érdekképviseleti szerveiként működtek és működnek még ma is. Az ENSZ az egyetlen olyan intézmény, amelyben – az 1962-ben deklarált Első Fejlesztési Évtized (*First Development Decade*)⁵⁶ óta – a fejlődő országok képviselői (közel) egyenlő esélyekkel hallathatják a hangjukat. Érdekes módon ugyanakkor ez az egyetlen intézmény, amely nem foglalkozik hivatalból a kereskedelem szabályrendszerének aktív alakításával. Vagyis azokon a helyeken, ahol kemény kereskedelmi érdekek forognak kockán, a fejlődő országok befolyása a mai napig meglehetősen korlátozott.

A gazdasági fejlődés lépcsőfokai

Az esélykülönbségeket felismerve és a továbbra is fennálló nyugati dominancia ellentételezésére a fejlődő országok a banduli konferencia után és az ENSZ-en kívül is keresték az összefogás lehetőségét. Egy csoportjuk 1955-ben, a 29 ázsiai és afrikai ország részvételével szervezett bandungi (Indonézia) konferencia után indította el az ún. el nem kötelezett országok mozgalmát. A harmadik világ kifejezés ehhez a mozgalomhoz kötődik. Az elnevezés eredetileg a hidegháború kétpólusú hatalmi rendszerével szembeni harmadik út keresését jelentette. A kifejezésnek ugyanakkor forradalmi íze is van, mivel a francia forradalom idején szárnyra kapott „harmadik rend” elnevezésre is utal. Azonban a mindennapi és a politikai szóhasználatban egyaránt hamarosan felcserélhetővé vált a „fejletlen” vagy „fejlődő” világ megjelöléssel. 1964-ben a fejlődő országok az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (*United Nations Conference on Trade and Development, UNCTAD*) keretén belül megalkották a „77-ek csoportját”. Ezek a törekvések jelzik, hogy a fejlődő országok megértették: a nemzetközi intézmények csak részben, vagy egyáltalán nem képviselik az érdekeiket. Ennek ellenére, az egyenlőtlenségeket nem voltak képesek hatékonyan ellensúlyozni. Ezeknek a korai mozgalmaknak nem állt

szándékukban kritizálni sem a fejlesztés fogalmát, sem pedig annak módját. Azért emeltek szót, mert úgy érezték, nem részesülnek eléggé a beígért áldásokban. Úgy látszott, a modernitásba és a haladásba vetett hitben egyaránt osztozik a fejlett és a fejlődő világ és ROSTOW⁵⁷ (1971) fejlesztési doktrínává váló modelljét nem kérdőjelezte meg komolyan senki, annak szembeütő etnocentrizmusa⁵⁸ ellenére sem.

Rostow azt állította, hogy minden ország azonos fejlődési lépcsőkön megy keresztül a hagyományos társadalomtól a felemelkedés előfeltételein, a bekövetkező felemelkedésen, majd az érett korszakon keresztül a kiteljesedett fejlettség, vagyis a tömegfogyasztás társadalmáig. A gazdasági növekedésbe vetett hit olyan erős volt, hogy Rostow és követői azt is természetesnek vették, hogy az automatikusan magával hozza a progresszív, demokratikus politikai berendezkedést. Idővel még a szegénység és egyenlőtlenség is felszámolódik – állították – hiszen a gazdagság, mint a csörgedező víz, leperreg a felsőbb szintekről az alsókra. Így a gazdaság növekedése egy csapásra minden problémára megoldást jelentett. Előmozdítása érdekében tehát mindent meg kellett tenni: a piac liberalizációja és a protekcionizmus felszámolása,⁵⁹ amelyek az elmélet szerint a gazdasági növekedéshez vezetnek, így emelkedtek a morális kötelezettségek magasságába. Egy olyan világban, amely a második világháború borzalmaitól képes volt új világrendet építeni, amelyben a gazdasági fellendülés milliók kétségtelen tapasztalata volt, és amelyben a folyamatos haladás gondolatát igen kevesen kérdőjelezték meg, ez a modell ígéretet jelentett minden fejlődő országnak a gyors és fájdalommentes felzárkózásra.

⁵⁵ Az Egyesült Nemzetek 1944-es Bretton Woods-i Monetáris és Finanszírozási Konferenciáján aláírt egyezmények alapján születtek meg azok a nemzetközi intézmények, amelyek a világ legerősebb hatalmainak pénzügyi és gazdasági kapcsolatainak szabályozásáról voltak hivatottak gondoskodni. Ekkor jött létre a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank (*International Bank for Reconstruction and Development, IBRD*), amely ma a Világbank-csoport öt szervezetének egyike az Általános Vám és Kereskedelmi Egyezmény (*General Agreement on Tariffs and Trade, GATT*), melynek ma működő jogutódja a Kereskedelmi Világszervezet (*World Trade Organization, WTO*), valamint a Nemzetközi Valutaalap (*International Monetary Fund, IMF*). A Bretton Woods-i rendszerben minden ország köteles volt valutájának átváltási arányát az arany árához rögzíteni. 1971-ben, miután az Egyesült Államok felfüggesztette a dollár aranyhoz rögzített árfolyamát a rendszer összeomlott. Azonban a létrehozott intézmények és utódaik, mindenekelőtt a Világbank és az IMF, továbbra is nagy befolyást gyakorolnak a gazdasági-kereskedelmi folyamatok irányítására. Noha elméletben a Világbank és az IMF is az ENSZ alá tartozik, gyakorlatilag attól meglehetősen függetlenül működnek: az országok szavazati jogát gazdasági teljesítményük szabja meg.

⁵⁶ Az Első Fejlesztési Évtizedet hivatalosan az ENSZ Közgyűlése hirdette meg 1961 decemberében, minden tagszervezetet arra szólítva fel, hogy minden erejükkel támogassák a fejlődő országok gazdasági fejlődését.

⁵⁷ Walt Whitman Rostow (1916-2003) amerikai közgazdász, Johnson elnök tanácsadója volt. Kiállt a vietnámi háború mellett. Meggyőződéses antikommunistaként és a szabadkereskedelem elkötelezett híveként tartják számon. Leghíresebb munkája az 1960-ban megjelent *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto* (magyarul: *A Gazdasági Növekedés Lépcsője: Antikommunista Kiáltvány*) című könyv, amelyben a korabeli nyugati világ gazdasági modelljének elérését teszi meg minden társadalom elérendő végső fejlesztési céljának.

⁵⁸ Az etnocentrizmus az a tendencia, hogy valaki a saját kultúráját tekinti központi jelentőségűnek és szinte egyedül mérvadónak a különböző értékek, nézetek meghatározásánál, értékelésénél, vagyis minden más kultúrát és megnyilvánulást saját kultúrája szemszögéből értelmez. Bizonyos tekintetben mindenki etnocentrikus, amennyiben sohasem tud teljesen kiszakadni abból a referencia-keretből, amelyet saját családi, kulturális, társadalmi, és gazdasági környezete teremt számára.

⁵⁹ Gyakorlatilag ez az ideológia a védővámok eltörlését és minden „piac-torzító” állami szabályozás minimumra csökkentését tűzte ki egységesen követendő célként a fejlett és a fejlődő országokban egyaránt, azonban a fejlett országok jóval hatékonyabban voltak képesek megóvni védővámjaikat, mint a fejlődő világba tartozó társaik.

A tömegfogyasztás korszaka

„Most elérkeztünk a magas tömegfogyasztás korszakába, amikor is a gazdaság vezető ágazata a tartós fogyasztási cikkek és szolgáltatások felé mozdul el: egy olyan korszakba, amelyből az amerikaiak most kezdenek csak felszínre bukkanni, amelynek az egyértelmű előnyeit és örömeit a nyugat-európaiak és a japánok most kezdik el erőteljesen próbálgatni, és amellyel a szovjet társadalom kínosan flörtölő viszonyban van. Ahogy a társadalmak eljutottak az érettség fázisába a huszadik században, két dolog következett be egyidejűleg: az egy főre eső jövedelem olyan szintre emelkedett, amely biztosítja, hogy nagy számú ember fogyasztása meghaladhatja az étel, lakhatás és ruházkodás igényeinek egyszerű kielégítését. Másrészt a munkaerő szerkezete megváltozott olyan módon, amely nemcsak a városi lakosság arányát növelte meg a teljes lakosságon belül, de a lakosságnak azt a részét is, amely irodákban és szakképesítést igénylő üzemekben dolgozik, és teljesen tudatában van az érett gazdaság áldásainak, amelyek elérésére törekszik”⁶⁰ (ROSTOW, W. W. 1971, p. 10).

Az aranykor

A nemzetközi fejlesztés első húsz évét, amelyet „aranykorként” is emlegetnek, a töretlen optimizmus jellemezte, még ha a nemzetközi gazdasági helyzet ege nem is volt teljesen felhőtlen. A piacok felszabadítása szigorú követelmény volt a fejlődő országokkal szemben. Ez volt a fejlesztési segélyek ára. A fejlett országok azonban eközben nehezen mondtak le saját védővámjaikról. Ez a helyzet azt eredményezte, hogy a fejlődő és fejlett országok között az export és import közötti különbség nemcsak fennmaradt, de tovább nőtt, vagyis a fejlett országok továbbra is jóval könnyebben tudták termékeiket exportálni a fejlődő országokba, mint fordítva. A kereskedelem szerkezete szintén hozzájárult az egyenlőtlenséghez, mert a fejlődő országok továbbra is alapanyagokat és mezőgazdasági terményeket exportáltak, miközben feldolgozott termékeket importáltak.

A kezdeti évek optimizmusába lassan élesen kritikus hangok vegyültek. Gunnar Myrdal már 1956-ban felvetette, hogy a gazdasági fejlődés zárt folyamat, amely valójában a gazdag országok malmára hajtja a vizet (MYRDAL, G. 1956). Mások, köztük Seers, azt kérdőjelezték meg, hogy az ún. OECD-országok fejlődési modellje lenne az egyetlen, mindenki számára követendő út (SEERS, D. 1963). Az sem bizonyosodott be, hogy ott, ahol bekövetkezett a gazdasági növekedés, hatásai valóban elértek volna a legszegényebbekhez és a széles rétegek felemelkedéséhez vezettek volna. Az 50-es évek exportra irányuló termelés-fejlesztése és a 60-as évek importkiváltó iparosítása egyaránt eredménytelennek bizonyult a fejlődő országok felzárkóztatásában. A külföldi befektetések, melyeket a legtöbb helyen a gazdaság megmentőjének tartottak, csalódást okoztak, amikor kiderült, hogy a tőke mekkora könnyedséggel áramlik ki a befektetés helyszínéirel.

⁶⁰ A szerző fordítása.

Eközben a mezőgazdaság szándékos elhanyagolása a vidéki lakosság tömeges elszegényedéséhez vezetett. Ez a tömeg a városokban keresett menedéket, táplálva ezzel a városi szegénység rétegeit.

A nemzetközi fejlesztés első pár évtizede tehát nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Erre a felismerésre válaszként megjelentek az első „ellen-elméletek” és mozgalmak. A „függőség-elmélete”⁶¹, bár elfogadta, hogy létezik út a fejletlenség állapotából a fejlettségbe, kétségbe vonta, hogy a nyugati minta másolása bármilyen eredményre vezethet ezen a téren. Nyíltan állította, hogy a nemzetközi fejlesztési programok, ahelyett, hogy enyhítenék a különbségeket, elmélyítik azokat, mivel egy olyan strukturális keretben jönnek létre, amelynek alapja maga az egyenlőtlenség. Az alulfejlettség eszerint nem egy természetes állapot, hanem meghatározott, történelmi folyamatok által létrehozott viszony, amely a függőségre épül. Az egyetlen megoldást ennek megfelelően korántsem a nyugati út elfogadásában, éppen ellenkezőleg, a „lecsatolódásban” látták. A csoport, amelyik ezt a véleményt magáévá tette, nem jól meghatározott mozgalom volt, inkább különféle intellektuális áramlatok laza társulása, amelyben észak-amerikai, dél-amerikai, afrikai és európai gondolkodók egyaránt képviseltették magukat. Néhány kísérlet született is az elmélet gyakorlatba ültetésére. Az amerikai embargó következtében⁶² például Kuba mintegy természetes módon tette magáévá a lecsatolódás stratégiáját. A Julius Nyenyere által vezetett Tanzánia óriási társadalmi kísérletnek indult a 60-as években, amely aztán saját sikere áldozatává vált. Nyenyere társadalmi laboratóriuma akkora érdeklődést váltott ki, hogy rövid időn belül számtalan nyugati támogatóra lett. Így, miközben Nyenyere célja az abszolút önállóság volt, Tanzánia fejlődését 1977-ben már 60%-ban nemzetközi segélyprogramok fedezték. Összességében elmondható, hogy bár a függőség modellje elméleti szinten kikezdetlen volt, a lecsatolódás a gyakorlatban szinte megvalósíthatatlannak bizonyult.

Ennek köszönhető, hogy a 70-es évekre, éppen akkor, amikor a harmadik világ ideológiailag a legerősebb volt, céljai lassan kiürültek. Az is egyre inkább világossá vált, hogy értelmetlen a harmadik világról mint homogén, különálló egységről gondolkodni, hiszen az belsőleg egyre polarizáltabbá válik, rávilágítva ezzel az alapvető érdekkülönbségekre. Miközben néhány ázsiai ország kétségtelenül előretört a világméretű gazdasági versenyben, Afrika lemaradása globálisan egyre súlyosbodott.

Visszatekintve, a 70-es évek éles fordulópontot jelentettek. Az évtized töretlen optimizmussal kezdődött és egy elmélyülő válság felismerésével végződött. A válság nem csak a harmadik világot érintette, hanem világméretű jelenség volt. Az 1973-as olajválság Európában is húsz év folyamatos gazdasági növekedését vetette vissza.⁶³ Az olajválsággal összefüggésben hamarosan kitört a hitelválság is. Ennek az volt az oka, hogy az olajból gyorsan meg-

⁶¹ Erről lásd még „A globalizáció és Magyarország” című fejezetet.

⁶² 1960-ban az USA-ban bevezetett embargó kimondta, hogy amerikai állampolgárnak tilos bármilyen pénzügyi, gazdasági vagy kereskedelmi ügyletet lebonyolítani Kubával vagy Kubában. A tilalom többször módosított formában a mai napig érvényben van.

⁶³ Az 1973-as olajválság az Izraelben zajló ún. jom kippuri háborúhoz köthető. Az ezt követő, az Egyesült Államokat és nyugat-európai szövetségeseit sújtó arab olajembargó hatására az olaj ára rövid időn belül négyszeresére emelkedett. Ez az olajárrobbanás a fejlett gazdaságokat alapjaiban megrázta és hosszútávon destabilizálta.

gazdagodó országokból – ezeket az Olajexportáló Országok Nemzetközi Szervezete⁶⁴ tömöríti – a felhalmozódó tőke magánbankokba irányult, ahol pénzfeleslegként jelentkezett. A bankok olcsó hitelek formájában szabadultak meg ettől a feleslegtől, amelyek iránt elsősorban a déli országok érdeklődtek, hiszen a gazdasági recesszió nem kedvezett a hitelfelvételnek Európában. Az olajválság nem csak „olaj-dollárokkal” árasztotta el a piacot, de radikálisan megváltoztatta a kereskedelem feltételrendszerét is. Miközben a déli országok fontos exportpiacokat vesztek, importjuk emelkedőben volt. A romló kereskedelmi feltételek az emelkedő kamatokkal karöltve nem egy olyan fejlődő ország gazdaságát döntötték romba, amely az évtized elején még a „felemelkedés” jeleit mutatta.

Az elvesztegetett évek

A hetvenes évekre tehát egyre tarthatatlanabbá vált az a felfogás, amely a fejlődést egyszerűen a gazdasági növekedéssel azonosította. A növekedésért túl magas árat kellett fizetni az embereknek. A hangsúly ezért a növekedésről a foglalkoztatásra és az újraelosztásra tolódott. Az újraelosztáshoz pedig erős államra volt szükség. Így rövid időre a liberalizmus doktrínájának a helyét az állami beavatkozás szorgalmazása vette át. Ám a dráguló kamatok miatt az eladósodott országok újabb hitelek felvételére kényszerültek és az így kialakuló elmélyülő szegénységen az állami fejlesztési programok sem tudtak segíteni. A 80-as években ezért a világgazdaság visszatért a liberális modellhez. „A 80-as években a különböző nemzetközi szervezetek, különösképpen a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank olyan lelkesedéssel állt neki a déli országok államainak leépítéséhez, mint amilyen lelkesedéssel az államokat erősítették a 70-es években”⁶⁵ (RIST, G. 2006, p 173).

A stratégiaváltás ellenére, a 80-as években a fejlődő országok nagy részének lemaradása nemhogy csökkent volna, de tovább nőtt. Az emelkedő kamatokon kívül sújtotta őket az alapanyagok árának csökkenése, a külföldi befektetések hanyatlása, a fejlesztési segélyek összegének csökkenése és az OECD-országok növekvő protekcionizmusa egy olyan paradox helyzetben, mikor ez utóbbiak a déli országoktól egyre erőteljesebben követelték piacaik felszabadítását. A világ sok részén a gazdasági válság társadalmi következményeit politikai és katonai válságok súlyosbították. A nemzetközi pénzügyi szervezeteknek, elsősorban az IMF-nek és a Világbanknak, sok helyen közbe kellett lépniük, hogy gátat szabjanak a gazdaság hanyatlásának. Az IMF a hitellehetőségek fenntartásáért cserébe az árak és piacok minden kontroll alól való felszabadítását, az importvámok eltörlését és drasztikus megtakarító intézkedéseket követelt a kormányoktól. Ennek első áldozatai általában az állami költségvetés által támogatott egészségügy és oktatás, valamint a szociális intézmények lettek. Az erősödő gazdasági válság közepette az elszabadult árak hatására még inkább elszegényedő rétegek egyre kevésbé számíthattak az amúgy is hiányosan működő államok segítségére.

Ez az ún. szerkezeti kiigazítás⁶⁶ politikája, mely a 80-as években gyakorlatilag minden más fejlesztési politika helyébe lépett. Ebben a korszakban, miközben a szavak szintjén – bizonyos fokig beismerve ezzel a vereséget – a nemzetközi fejlesztés célja egyre inkább a szegénység visszaszorítása lett a gazdasági növekedés egyoldalú szorgalmazása helyett, a szegénység világméretben tovább nőtt. Észak és Dél viszonylatában az övmegszorító politika igen kevés pozitív gazdasági eredményt képes a mai napig felmutatni.

A fejlesztés irodalmában a 80-as éveket „az elvesztegetett éveknek” is nevezik. Ebben az időszakban a fejlődő világ tovább polarizálódott: amíg Délkelet-Ázsia egyértelmű nyertesként jött ki a versenyből, máshol, elsősorban Latin Amerikában és Afrikában a helyzet drámaivá vált. Ez alatt az idő alatt a „legkevésbé fejlett országok” száma 31-ről 42-re nőtt, míg a legszegényebb 20 országból 14 Afrikában volt. Miközben az állami kiadások csökkentése visszavetette a szociális ellátásokat, a katonai kiadások ezzel párhuzamosan nemhogy csökkentek, de sok helyen növekedtek. A 80-as évek végén és a 90-es évek elején durva fegyveres konfliktusok robbantak ki mindenfelé, beleértve Európát is. Többek között ez alatt az idő alatt bomlott fel Jugoszlávia, Afganisztánban a tálibok átvették a hatalmat, Afrikában Sierra Leone, Libéria és Szomália is véres polgárháború terepévé vált, Ruandában, Kongóban, Szudánban és Sri Lankán az „etnikai tisztogatások” népiirtásba torkollottak. A háborúk, polgárháborúk és „etnikai tisztogatások” nem csak halottak millióit hagyták maguk után, de hatalmas embertömegeket tettek földönfutóvá. A kibontakozó globális humanitárius válság azonnali választ követelt és megteremtette a globális humanitárius „iparágot”, amely azt a feladatot kapta, hogy oldja meg a megoldhatatlant.

A 90-es évek, a fejlesztés vége?

A gazdasági, szociális és katonai válságok szükségessé tették a nemzetközi fejlesztési politika fokozatos átalakítását, ami két fontos változást is hozott: a fejlesztési programok helyébe lépő humanitárius programok megsokszorozódását, és ennek megfelelően új szereplők megjelenését a fejlesztés területén. Ilyenek voltak a nemzetközi humanitárius szervezetek, élükön az 1946-ban létrehozott Egyesült Nemzetek Gyermekalapjával (*United Nations Children's Fund*, UNICEF)⁶⁷ és az NGO-k, vagyis államtól független non-profit szervezetek. A 90-es években az NGO szektor gyors fejlődésnek indult, gazdasági és ideológiai erőre egyaránt szert téve, hiszen a „civil társadalom”, amelyet képviselni voltak hivatottak, magában foglalta az „” ideálját, amely ekkoriban kezdett tért hódítani a fejlesztési gondolkodásban.

A 80-as évek végén és a 90-es évek elején a nemzetközi fejlesztés kevés valódi sikert tudott elkönyvelni magának, mégsem volt teljesen halott. Sőt, a kor nagy kihívásaira válaszolva új témákat tett magáévá. Az egyik ilyen téma a környezetvédelem volt. A Burtland Bizottság, melyet az ENSZ Közgyűlése a fejlesztési és környezeti

⁶⁴ OPEC (Organization of the Petroleum Exporting Countries): az 1960-ban alapított szervezet célja a tagszervezetek olajkitermeléssel kapcsolatos politikáinak összehangolása. Jelenlegi tagjai a világ legnagyobb olajmennyiséget kitermelő országai: Algéria, Angola, Indonézia, Irán, Irak, Kuvait, Libia, Nigéria, Katar, Szaúd-Arábia, az Egyesült Arab Emírátsok, Venezuela és Ecuador.

⁶⁵ A szerző fordítása.

⁶⁶ Erről lásd még „A globalizáció és Magyarország” című fejezetet.

⁶⁷ Az UNICEF a gyermekvédelemmel foglalkozó legnagyobb nemzetközi fejlesztési szervezet, amelynek több mint 150 országban vannak programjai. Fő működési területei az egészségügy, az oktatás, a gyermekvédelem és a jogvédelem.

kérdések összefüggéseinek feltárásával bízott meg, 1987-ben adta ki jelentését „Közös Jövőnk” címmel. A jelentés legnagyobb újítása a „fenntartható fejlődés” fogalmának bevezetése volt. Mint sok más fejlesztési dokumentumból, ebből is az optimizmus csendül ki: a szöveg tényként jelenti ki, hogy „eljött az idő, amikor realitássá vált a fejlődés fenntarthatóvá tétele”, vagyis lehetségessé vált a „jelen szükségleteit” úgy kielégíteni, hogy ezzel „ne veszélyeztessük az utánunk jövő generációk képességét arra, hogy azok is kielégíthessék szükségleteiket” (HINRICHSEN, D. and WORLD COMMISSION ON ENVIRONMENT AND DEVELOPMENT 1987). Nem részletezi, hogy mikor és hogyan történt ez a nagy áttérés és azt sem, mit kell tennünk megóvására. A jelentés inkább egy remény kinyilatkoztatása, mint fegyelmezett módszertani útmutató a változáshoz. A fenntartható fejlődés fogalmának kétségtelenül megvan az az előnye, hogy rámutat a környezet kizsákmányolásának veszélyeire, azonban kevésbé jelent radikális váltást a fejlesztés előző koncepcióihoz képest, mint az első látásra tűnik. A növekedés továbbra is központi cél marad, aminek a fenntartásához immár figyelembe kell venni a természet korlátait, ha azt nem akarjuk mindenestől veszélyeztetni.⁶⁸

A reménytelen kijelentés ellenére a 90-es évektől értelmiségi körökben a modernitás vonzása némileg megkopott (a posztmodern ennek a kiábrándulásnak a szülőtte). Az elképzelést, hogy holnap szükségszerűen jobb lesz, mint ma – hála elsősorban a tudományoknak és a technikának – ezentúl egyre kevesebben teszik magukévá fenntartás nélkül. Ennek ellenére a fejlesztés, mint gondolati és intézményi rendszer, és leginkább mint egy olyan ideál, amiért érdemes küzdeni, korántsem vált idejét múlttá. Az ENSZ születésének 50. évfordulója alkalmából rendezett konferenciasorozat, ha lehet, még erőteljesebben irányította rá a figyelmet. Ezek a rendezvények, amelyek a mai napig a legnagyobb kormányközi találkozók voltak, hangsúlyozták az emberiség – és vele együtt a Föld – jövőjéért érzett globális felelősségérzet kialakításának sürgős szükségességét. Ezek közé a rendezvények közé tartozott a Föld Csúcstalálkozó (*Earth Summit*) 1992-ben, vagy a Társadalmi Fejlődés Világtalálkozója (*World Summit of Social Development*) 1995-ben. A szegénység, a munkanélküliség, a társadalmi kirekesztés újra mint a harc legfőbb célpontjai jelentek meg. Ezek mellett a hagyományos célok mellett egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a környezetvédelem és a nők jogai, olyannyira, hogy a 90-es évek óta elképzelhetetlen olyan fejlesztési projekt, amely ne térne ki erre a két területre.

A 90-es évek ugyanakkor egy másik, óriási horderejű változással kezdődött. A berlini fal leomlása világossá tette a világ számára, hogy a létező szocializmus nem alternatívája a kapitalizmusnak. Ez utóbbi látszott győztesen kikerülni a több évtizedig húzódo hidegháborús versenyből. Ám a kapitalizmus győzelme sem volt teljesen felhőtlen, hiszen például az ázsiai pénzügyi válság megkérdőjelezte a neoliberais elméletek feltétlen igazságát. A Nyugat új gazdaságpolitikai napirendje ezekre az ellentmondásokra a neoliberais gazdaságpolitika és a liberális demokrácia elméleteinek keverékével próbált meg válaszolni. Az új gazdaságpolitikai

napirend⁶⁹, a neoliberais doktrína enyhülését jelezte, miközben a piacok még mindig, mint a gazdaság leghatékonyabb szabályozói jelentek meg (MORAN, T. H. 1998). Az államnak ebben az elméleti rendszerben „elősegítő” feladat jutott, azaz kulcsszerepet kapott abban, hogy olyan szabályokat állítson fel, amelyek biztosítják a piacok hatékony működését, azzal az elvárással, hogy társadalmi szolgáltatásainak nagy részét átadja más szereplőknek, a piacnak és az NGO-knak. Ez utóbbiak nemcsak mint gazdasági szereplők váltak fontossá, de egyben előléptek a demokrácia legfőbb biztosítékaiá is. Ilyen körülmények között az „alulról jövő kezdeményezések”, a „közösségépítés”, a „kapacitásfejlesztés”, „a jó kormányzás”⁷⁰ és a „civil társadalom” szinte kötelezően használandó kulcsszavakká váltak, amelyek a fejlesztési projektek legitimitását voltak hivatva biztosítani – és bizonyítani. Az új szóhasználat sem tudta azonban megakadályozni, hogy további kétségek merüljenek fel a fejlesztési együttműködések valódi hatékonyságát illetően. A 90-es években egy sor olyan fejlesztéskritikai művet adtak ki, amelyek nyíltan válságot emlegettek. Sachs 1992-ben kiadott Fejlesztés-szótárában (SACHS, W. 1992) egyenesen egy korszak végét jósolta, a fejlesztés halálát. Nem lett igaz.

A fejlődés alternatív mérőszámai

A fejlesztés céljainak elbizonytalanodását jelezte, hogy a fejlődés korábbi kizárólagos mérőegysége, a GDP (nemzeti össztermék) szintén elvesztette hegemoniáját. Bár a GDP többé-kevésbé pontos képet ad egy ország termelékenységéről, semmit nem mond az országban uralkodó egyenlőtlenségekről. A nyolcvanas-kilencvenes évektől egymás után jelentek meg az alternatív mérőegységek, amelyek már más, nem tisztán gazdasági kritériumok alapján próbálták meghatározni a társadalmak hierarchiáját. Az első olyan mérce, amely figyelembe vette a környezet által elszenvedett károkat is a Fenntartható Gazdasági Fejlődés Mutatója (*Index of Sustainable Economic Welfare*, ISEW) volt. Több más innovatív módszer között érdemes még megemlíteni az Emberi Fejlettségi Mutatót (*Human Development Index*, HDI), amely több mutató kombinációjából áll az egyes országokra vetítve a jövedelem, várható élettartam, az oktatás szintje és az emberi szabadság mutatóiból; valamint a Boldog Bolygó Mutatót (*Happy Planet Index*, HPI), amely azt mutatja, hogy hol élnek az emberek hosszú, megelégedett életet anélkül, hogy a környezet által állított határokon átgázolnának. Bár mindegyik mérce természetesen megvannak a maga korlátai, és egyikről sem állítható, hogy elfogulatlan, objektív képet mutatna a világról, a mérőrendszerek megsokszorozódása lehetővé teszi az egysíkú gondolkodás visszaszorítását.

⁶⁸ Erről lásd még a „Globalizáció” című fejezetet.

⁶⁹ Az új gazdaságpolitikai napirend (*New Policy Agenda*) a Theodore H. Moran által kidolgozott és a Világbank által preferált új fejlesztési politika, amely nagyobb teret enged a civil szervezeteknek a fejlesztési programok kivitelezésében. Ezt a politikát sok kritika érte azon az alapon, hogy valójában nem más, mint a civil szervezetek bevonása a neoliberais politika végrehajtásába.

⁷⁰ A „good governance” magyarra nehezen lefordítható fogalom. Csak párjával, a „good government”-tel szemben érthető. Magyarul mindkét kifejezés kormányzást, vezetést jelent, de a „governance” használata egy olyan elméleti és ideológiai elmozdulást tükröz, amelyben az állam a kormányzás eszköze helyett a jó kormányzás akadályává válik, és a „jó kormányzás” biztosítója a „civil társadalom” lesz.

A Millenniumi Fejlesztési Célok

A második évezred újabb merész tervvel indult az emberiség számára. A 2000 szeptemberében megrendezett Millenniumi Csúcstalálkozón (*Millennium Summit*) résztvevő 189 nemzet kidolgozott egy 15 évre szóló programot, pontosan meghatározott célokkal. A Millenniumi Fejlesztési Célok az ENSZ Millenniumi Deklarációjának 8. fejezetéből születtek. A nyolc cél és annak huszonegy alpontja az előző évtizedek legfontosabb kérdéseit és kulcsfogalmait foglalja össze, célba véve ezzel az emberiséget fenyegető legfontosabb veszélyeket: érinti a szegénységet, a nemek közti egyenlőtlenséget, az egészségügyi problémákat – különösen, ami a legsérülékenyebb csoportokat illeti – és az alulképzettséget.⁷¹ A szöveg hangsúlyozza a fenntartható fejlődés fontosságát, és az alapvető szükségletek kielégítését helyezi a középpontba. A célok elérésének módját a hitelterhek csökkentésében, a „jó kormányzásban” és a „segélyek növelésében” látja. A legkomplexebb pont a nyolc közül az utolsó, amely a „globális partnerség a fejlesztésért” elnevezést kapta. A gondolat egyszerűnek és fölöttebb ésszerűnek tűnik, de hozzá kell tenni, hogy itt a partnerség nem csupán morális, hanem inkább kereskedelmi értelemben értendő. Ez kiderül a pont kifejtésekor, amely nyíltan leszögezi, hogy a cél egy „törvény által szabályozott, előre látható és nem diszkriminatív nyílt kereskedelmi és gazdasági rendszer” (MILLENNIUMI FEJLESZTÉSI CÉLOK n.d.) kidolgozása, amelyhez elengedhetetlen a multilaterális együttműködés, valamint a részvétel az olyan nemzetközi szervezetekben, amelyeknek politikai programjában a piac további deregulációja szerepel. Vagyis a partnerség kiépítése ahhoz van kötve, hogy a fejlődő országok elfogadják a nemzetközi szervezetek által diktált feltételeket és tovább liberalizálják piacukat.

Globalizáció, dereguláció, fejlesztés és szolidaritás

A globalizációt sokszor sokféle kritika éri, de tévedés lenne a globalizáció hatásait a piacok deregulációjára korlátozni és ilyen módon a két fogalmat összemossa annak elkerülhetetlenségére hivatkozni. A gazdasági liberalizáció nem valamiféle szükségszerű természeti folyamat, hanem tudatos politika eredménye, amely mögött emberek állnak. Korántsem biztos azonban, hogy a jelenlegi helyzetben ez a legcélravezetőbb politika. Van valami ironikus abban, hogy a deregulációt hívjuk segítségül azoknak a bajoknak az enyhítésére, amelyeket a liberalizáció hívott életre. Az ENSZ egyik jelentése már 1995-ben felhívta a figyelmet arra a problémára, amelyet a globalizáció a kiszélesedő liberalizációval okozott: az elmélyülő szakadékra gazdagok és szegény között nemcsak nemzetközi méretekben, de a fejlett világban belül is (UNRISD 1995). Nehéz belátni, hogyan lehet a szegénység ellen hatékonyan küzdeni az egyenlőtlenségek elfogadásával és módszeres elmélyítésével.

A történelemben számtalan példát találunk arra, hogy a legszebb ideák hogyan fordulnak olykor rémálomba. A szegénység megszüntetésének gondolta már a korai modernkori Európát is kísértette, ám ez a harc időről időre a szegények elleni harccá fajult. A koldusok összegyűjtésétől és deportálásától kezdve a cigányok erőszakos sterilizálásáig (ez a gyakorlat Európa egyes részein a huszadik század közepéig folytatódott) elég leckét halmoztunk fel már ahhoz, hogy ne ismételjük meg az elkövetett hibákat. Sajnos a régi hibák nem tesznek védetté az újak elkövetésével szemben. A deklarációk ellenére a szegénység nem csökken, sőt nem is marad meg a távoli Dél vidékein, arra várva, hogy majd a segítőkész Észak megszünteti. Itt van velünk újra Európa utcáin. Van, hogy illegális bevándorló arcát ölti, de legtöbbször tisztán „hazai eredetű”. Egy olyannyira globalizált világban, ahol egyszerre osztozunk a globális és lokális egyenlőtlenségeken, a szegénység elleni küzdelem nem egyszerűen filantrópia kérdése és nem képzelhető el a szegénység okainak megszüntetése nélkül sem. Újabb koldusellenes törvények, a hajléktalan emberek kiebrudalása a városközpontokból, vagy éppen a szigorúbb biztonsági szabályok és bevándorlási törvények⁷² nem valószínű, hogy önmagukban elegendőek arra, hogy rájuk bizzuk a nagy munkát. A fejlődés továbbra is egyfajta ideált képvisel az emberiség számára, de az elmúlt évtizedek tapasztalata megmutatta annak a fejlődési koncepciónak a korlátoltságát, amelyben a fejlettség egyedüli mércéje a gazdasági növekedés. A globális egymásrautaltság érzésének erősödése pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy az egy irányba ható tudás- és forrásátadás helyett kölcsönös kapcsolatok határozzák meg a fejlesztés folyamatát, amely ahhoz, hogy sikeres legyen, nem lehet többé csupán Észak egyoldalú beavatkozása a Dél életébe.

A nemzetközi fejlesztés itt-ott helyi szinten vitathatatlanul elért eredményei ellenére sem bizonyult eddig egyértelműen globálisan sikeres vállalkozásnak. Azonban ahogy a harmadik világ országai számára a lecsatolóddás politikája nem volt kivitelezhető már a 70-es években sem, ugyanúgy nem jelenthet megoldást ma a „mindenki saját magáért” stratégiája. A fejlesztés kritikája nem jelentheti annak kétségbevonását, hogy Észak és Dél sorsa ezentúl össze van kötve – ha lehet, még jobban, mint valaha. A szolidaritás ezért többé nem pusztán a gazdagok irgalmas odafordulása a szegények felé, inkább elkerülhetetlen és racionális választás, amelynek a kölcsönösségre kell épülnie. A partnerség kialakítása ennek elengedhetetlen feltétele. De persze nem mindegy, hogy mit értünk partnerségen. A fejlesztés eddigi tévútja a nyugati modellek erőszakos átadásának kudarca, nem pedig azoké az embereké, akik önfeláldozó munkával megpróbálták valamit tenni embertársaikért, sokszor életüket mentve, valódi pozitív változásokat elindítva. Az ő munkájukra, önfeláldozásukra továbbra is szükség lesz, azonban a kudarcokból le kell vonnunk a tanulságokat is. A kulcs a kölcsönösség elvének elfogadása, belátása és gyakorlása. A kölcsönösség azt jelenti, hogy ha tanítani akarunk, meg kell tanulnunk tanulni is. A globális nevelésnek ezért lehet nagy szerepe a jövő generáció világgépének alakításában.

⁷¹ 2000-ben 189 ENSZ-tagállam kötelezte el magát amellett, hogy 2015-ig véget vet a súlyos szegénységnek és éhínségnek, megvalósítja a mindenkire kiterjedő alapfokú oktatást, előmozdítja a nemek közötti egyenlőséget és segíti a nők felemelkedését, csökkenti a gyermekhalandóságot, javítja az anyák egészségügyi ellátását, küzd a HIV/AIDS, a malária és más betegségek ellen, biztosítja a környezeti fenntarthatóságot, és a fejlesztés érdekében globális partnerséget épít ki.

⁷² Erről még lásd a „Globalizáció és migráció” című fejezetet.

Magyarország a Kádár-rendszerben is tartott fenn rendszeres kereskedelmi-gazdasági kapcsolatokat fejlődő országokkal. A hidegháború idejében a gyarmatosítás alól frissen felszabadult országok politikai elköteleződése a Nyugat és Kelet közötti verseny egyik fontos tényezőjévé vált. A szocialista országok ezért szívesen adtak segítséget azoknak az országoknak, amelyek szimpatizáltak a keleti blokkal. Ez a támogatás elsősorban technikai segítségnyújtásban, szakemberek rendelkezésre bocsátásában és külföldi diákok hazai képzésében öltött formát. A későbbi hivatalos fejlesztéspolitikának ezek a korai államközi együttműködések jelentették az első mintáit. Ezen kívül már a rendszerváltás előtt is tevékenykedett néhány nagy magyarországi vallási szervezet a fejlődő országokban. Ezek a segélyprogramok váltak a civil kezdeményezések előképévé.

A rendszerváltás, és még inkább az Európai Unióhoz való csatlakozás új korszakot nyitott Magyarország számára a nemzetközi fejlesztési politikában való részvételben. Ebben a tekintetben az európai integráció azt jelentette, hogy Magyarország – a többi uniós országhoz csatlakozva – olyan „fejlett” országgá vált, amelynek ezentúl kötelező a nemzetközi fejlesztéshez anyagilag hozzájárulnia.

A magyar kormány 2001-ben fogadta el a Magyar Köztársaság Nemzetközi Fejlesztési Együttműködési (NEFE) koncepcióját. A Kormány 2003-ban hozta létre a Nemzetközi Fejlesztési Együttműködési Tárcaközi Bizottságot (NEFE TB), amelyet a külügyminiszter vezet. Ekkor kezdődött el a magyar donor tevékenység is és ekkor döntöttek a magyar fejlesztési együttműködési tevékenység kiemelt ágazatairól és a partnerországok köréről. A stratégia leszögezi, hogy Magyarországnak leginkább eddig megszerzett komparatív előnyeinek fenntartására, valamint hagyományos partneri kapcsolatainak további ápolására kell törekednie. Ennek megfelelően a magyarországi fejlesztési projektek földrajzi kiterjedése behatárolt, 2006-ban 5 országra korlátozódott: Szerbia, Moldávia, Vietnam, Kenya és Dél Afrika.

A fejlesztés intézményrendszerének kialakításában fontos momentum volt a HUN-IDA (Magyar Nemzetközi Fejlesztési Segítségnyújtási Kht.) létrehozása 2001-ben „azzal a céllal, hogy támogassa Magyarország aktív részvételét a nemzetközi fejlesztési együttműködési programokban” (HUN-IDA n.d.).

Annak ellenére, hogy hagyományosan a civil szervezetek – a vallási szervezetek kivételével – korábban nem játszottak szerepet a nemzetközi fejlesztésben, az európai uniós csatlakozás megteremtette a fejlesztésben és/vagy globális nevelésben érdekelt szervezetek létrejöttének és fejlődésének feltételeit is. 2003-ban 12 rendes taggal és 5 megfigyelővel létrejött a HAND szövetség, mely a magyarországi fejlesztési NGO-k ernyőszervezeteként működik. A Platform létrejöttét a Kanadai Nemzetközi Fejlesztési Ügynökség (*Canadian International Development Agency, CIDA*) támogatta. A szervezetnek ma 13 rendes és 11 megfigyelő tagja van. A szervezetben 6 munkacsoport működik, köztük a globális nevelés munkacsoport, melynek végső célja a globális nevelés beépítése a közoktatásba.

COVENANT OF THE LEAGUE OF NATIONS (1924). [on-line] hozzáférés: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3dd8b9854.html>, [olvasva 2009. május 20.].

AZ ENSZ ALAPOKMÁNYA (1945). [on-line] hozzáférés: <http://mek.oszk.hu/00000/00056/html/145.htm>, [olvasva 2009. május 20.].

HINRICHSSEN, D. AND WORLD COMMISSION ON ENVIRONMENT AND DEVELOPMENT (1987). *Our Common Future: A Reader's Guide*, Earthscan

HUN-IDA (n.d.). [on-line] hozzáférés: <http://www.hunida.hu/magunkrol>, [olvasva 2009. május 20.].

KALE, M. (2007). *The European Union and Development Aid*, Philosophical Faculty of Freiburg.

MILLENNIUMI FEJLESZTÉSI CÉLOK (n.d.). [on-line] hozzáférés: www.unis.unvienna.org/unis/hu/news/2005/MDGhung.html, [olvasva 2009. május 20.].

MORAN, T. H. (1998). *Foreign direct investment and development: The new policy agenda for developing countries and economies in transition*, Washington DC Institute for International Economics, Washington, DC.

MYRDAL, G. (1956). *An international economy. Problems and prospects*, Harper, New York.

RIST, G. (2006). *The history of development. From Western origins to global faith*, Zed Books, London.

ROSTOW, W. W. (1971). *The stages of economic growth: A non-Communist manifesto*, Cambridge University Press.

SACHS, W. (1992). *The development dictionary: A guide to knowledge as power*, Zed Books, London and Atlantic Highlands, N.J.

SEERS, D. (1963). The limitations of the special case, *Bulletin of the Oxford Institute of Economics and Statistics* Vol. 25 No. 2, pp. 77-98.

UNRISD (1995). *States of disarray. The social effects of globalisation*, UNRISD, Geneva.

6. GLOBALIZÁCIÓ ÉS MIGRÁCIÓ⁷³

Hajduk Annamária

Migrációs folyamatok a globalizált világban

A repülőjáratok egyre egyszerűbbé teszik a nagy távolságok áthidalását, a telefon és az internet megkönnyíti a kapcsolattartást az otthon maradt rokonokkal és barátokkal, a globális bankrendszer pedig könnyedén lehetővé teszi a külföldön szerzett jövedelem hazautalását, és a munkavállalási vagy tanulási célú ideiglenes külföldön tartózkodás lehetőségei is jelentősen kiszélesedtek. A globalizációval a migrációs folyamatokban résztvevők száma ugrásszerűen megnőtt. Míg az ENSZ 1980-ban 100 millióra becsülte a nemzetközi vándorlás érintettjeinek számát, mára ez a szám majdnem megduplázódott, elérve a 191 milliót. Tehát ma a világ lakosságának körülbelül három százaléka bevándorló (UN 2005).

Ki számít bevándorlónak vagy migránsnak?

Az ENSZ egyik definíciója szerint minden olyan ember, aki egy évnél hosszabb időt tölt másutt, mint ami az általános tartózkodási helye, hosszú távú nemzetközi migránsnak számít. Bár a migráció egy jelentős része az egyes országokon belül történik, ez a fejezet kizárólag a nemzetközi migrációval foglalkozik. Tehát e fejezet szóhasználatában a „migráns” vagy „bevándorló” kifejezés egyenlő a „nemzetközi migránssal”. A bevándorlókat különféle jogok illetik meg, attól függően, hogy milyen típusú engedéllyel rendelkeznek (vízum, ideiglenes tartózkodási engedély, letelepedési engedély vagy munkavállalási engedély) (HAJDUK, A. 2008).

Míg 1990 előtt a bevándorlók többsége a fejlődő világban élt, mára ez megfordult: a fejlett világban élő bevándorlók aránya egyre növekszik. Jóllehet, az Európai Unióba irányuló migráció viszonylag új jelenség, ma már összesen 16 millió – nem uniós tagországból érkezett – bevándorló él a 27 tagállamban. Európában él a nemzetközi migránsok kb. egyharmada. Ez a trend valószínűleg folytatódni fog: becslések szerint minden évben fél millió „irreguláris” bevándorló érkezik az unió területére (GYŐRI, G. és DESEWWFY, T. 2007; KOSER, K. 2007).

⁷³ A fejezet egyes részei korábban megjelentek HAJDUK, A. (szerk) (2008) *Esély vagy Veszély: Bevándorlás Magyarországra* című DEMOS Magyarország kötetben.

Mit jelent az irreguláris migráció, és ki számít irreguláris migránsnak?

A témával foglalkozó legnagyobb kormányközi intézmény, a Nemzetközi Migrációs Szervezet (*International Organization for Migration*, IOM) meghatározása szerint irreguláris migrációnak számít „a küldő, a transzfer és a fogadó ország szabályozási normáitól eltérő nemzetközi vándorlás”⁷⁴ (INTERNATIONAL ORGANIZATION FOR MIGRATION 2004). Az IOM és a legtöbb nem-kormányzati szervezet is helyesebbnek tartja az „illegális” bevándorló helyett az „irreguláris” bevándorló fogalmának használatát. Az „illegális” jelzővel szemben a legerősebb kritika, hogy egy emberi lény semmilyen körülmények közt nem lehet „törvényen kívüli”, még az „illegális” migránsokat is megilletnek bizonyos jogok (például hozzájuthatnak sürgősségi egészségügyi ellátáshoz). Emellett az illegális jelző számos olyan negatív konnotációt hordoz, amelyek alapján arra következtethetünk, hogy a szóban forgó személy bűncselekményt követett el. Holott a legtöbb esetben pusztán adminisztratív szabályoknak és eljárásrendeknek a migráció jellegéből önkéntelenül adódó megsértéséről van szó. Az irreguláris migránsok egy része a szükséges okmányok (vízum) nélkül vagy hamis okmányokkal lépett az ország területére. Sokan azonban teljesen „legálisan” érkeztek egy országba, és ott tartózkodásuk során sértettek meg valamilyen szabályt: lejárt a vízumuk, esetleg az ottmaradás érdekében álházasságot kötöttek. (HAJDUK, A. 2008).

A globalizáció a mostani migrációs folyamatokban három fontos változást eredményezett. Először is, a bevándorló nők száma jelentősen nőtt: 2005-ben világviszonylatban a bevándorlók majdnem fele (Európában több, mint a fele) nő volt. Számuk növekedése annak tudható be, hogy egyre inkább szükség van olyan állások betöltésére, amelyeket tradicionálisan nők vállalnak el (például a szolgáltatási szférában vagy az egészségügyi és szórakoztató iparágakban). Továbbá, az utóbbi években egyre több ország megengedi a családgyesítést, amely főként a női házastársak migrációjával jár. Ez azzal magyarázható, hogy míg az 1960-as és 1970-es években az Európába és az Egyesült Államokba irányuló migrációs hullám nagyrészt férfiakból állt, az 1980-as és 1990-es években egy második migrációs hullámot alkottak az őket követő nők és a gyermekeik. Az 1990-es évektől a nők mind egyénileg mind pedig családgyesítés indokával vándorolnak.

A második jelenség, amely a globalizáció egyik hatásaként jelentkezik a migrációs folyamatokban, hogy ma már kevés olyan ország van, amely kizárólag a kibocsátó, befogadó vagy a tranzit ország szerepét töltené be. Dél-Európából és Észak-Afrikából például ötven évvel ezelőtt főleg Észak-Európába vándoroltak el az emberek. Körülbelül húsz éve Dél-Európa átváltozott befogadó térséggé – mivel az észak-afrikai bevándorlók ezt a térséget preferálták munkavállalás céljából –, miközben egyre kevesebben hagyják el Dél-Európát, hogy Észak-Európába menjenek. Ezzel egyidejűleg viszont Észak-Afrika migrációs szerepe is megváltozott. Migránsokat küldő régióból tranzithellyé alakult át, mivel egyre

több, a szegénységből elmenekülni kívánó, szub-Saharából érkezett bevándorló települ Észak-Afrikába, akiknek egy része ott marad, egy része pedig Dél- vagy Észak-Európába vándorol tovább. Magyarország szerepe is változott: nagyrészt kibocsátóból egyre inkább tranzit- és befogadó orszaggá vált, miközben kibocsátó ország is maradt.

A globalizált világ lehetővé tesz egy harmadik változást is a migrációs folyamatokban: az ideiglenes vándorlást. Ez azt jelenti, hogy a migránsok gyakran hazamennek, majd ismét visszatérnek abba a cél-országba, ahol korábban éltek, vagy egy harmadik országba vándorolnak. Ezt az úgynevezett cirkuláris migrációt a „befogadó országok” is egyre inkább pártolják. Becslések szerint maximum 2.500 dollárba kerül, hogy valaki a világ bármely pontjáról egy másik pontra legálisan elutazzon. Noha természetesen nem adódik ma sem mindenkinek az a lehetőség, hogy hazájából egy másik országba utazzon, mégis sokkal inkább lehetséges, mint korábban. Becslések szerint ugyanakkor a 2.500 dollár többszörösébe kerül az illegális csempészés: például Ázsia és Amerika között ez egy emberre átlagosan 26.041 dollár (KOSEK, K. 2007).

Egyes kutatók szerint a globalizáció hatására maga a nemzetállam fogalma is szétesőben van, mivel a nemzet együvé tartozást jelentő és az állam területi alapon szerveződő egységei egyre inkább elválnak egymástól, illetve saját korábbi történelmi értelmezésüktől (BRETTEL, C. B. és HOLLIFIELD, J. F. 2000).⁷⁵ Egyre gyakrabban fordulhatnak elő olyan helyzetek, amikor az egyén saját szülőföldje helyett inkább az őt befogadó országhoz kötődik, és fordítva: arra is van példa, hogy a bevándorló megőrzi a szoros érzelmi kapcsolatot azzal az országgal, ahonnan még szülei vagy nagyszülei vándoroltak ki, noha ő maga soha sem élt ott hosszabb ideig. A születési helyhez fűződő kötelékek lazulása egyben a migrációt is tovább erősíti. Magyarországon ugyan közismerten alacsony a mobilitás szintje, azonban a nemzetközi migráció világszinten egyre nagyobb méreteket ölt, és ez a folyamat kihatással van Magyarországra is.

A híres migráció-kutató Saskia Sassen szerint a globalizáció alapvetően korlátozza az egyes országok képességét arra, hogy saját bevándorlás politikát alkossanak. Véleménye szerint számos tényező csorbítja egy ország szuverenitását a saját bevándorlás-politika megalkotásában, köztük: 1) a nemzetközi emberjogi egyezmények; 2) a korábbi bevándorlás-politika nem kívánt jelenlegi következményei; 3) a különböző jogok, amelyeket egy állam a már letelepedett bevándorlóknak ad; 4) más országok bevándorlás-politikája (például, ha egy állam bezárja határait, máshová mennek a migránsok); 5) a számtalan politikus, aki a migrációs politikát meghatározza; és 6) a komplex gazdasági, szociális és etnikai hálózat, amely a nemzetközi migrációhoz társul. Sassen szerint tisztában kell lenni azzal is, hogy fontos nemzetközi tényezők játszanak szerepet abban, hogy az emberek jellemzően a fejlődő országokból vándorolnak a fejlett országokba. Tehát azért, hogy ki és miért hagyja el a hazáját, nyilvánvalóan nem csak a bevándorlók tehetők felelőssé (SASSEN, S. 1998). A magyar bevándorlás-politikát az ország európai uniós tagsága már önmagában „globalizálttá” teszi, hiszen a Brüsszelben hozott döntések közvetlenül meghatározzák a magyar szakpolitikai irányvonalakat is.

⁷⁴ Szabó Imre fordítása

⁷⁵ Erről lásd még a „Globalizáció” és „A globalizáció és Magyarország” című fejezeteket.

Migráció és globalizáció: Miért és ki hagyja el ma a hazáját?

Mintegy 1,2 milliárd ember – a világ lakosságának egyötöde – kevesebb, mint egy dollárból, és a világ fele kevesebb, mint két dollárból él naponta. Egy Sierra Leone-inek 40 évvel kevesebb a várható átlagéletkora, mint egy japánnak, egy Maliban született embernek 30 évvel kevesebb, mint egy franciának. Az ENSZ egyik felmérése, az ún. Ember Fejlettségi Mutató szerint 2005-ben 18 országban, különösen az afrikai szub-Sahara területén volt alacsonyabb az életszínvonal, mint 1980-ban (KOSER, K. 2007). Észak-Afrikában és az arab országokban a legnagyobb a munkanélküliség a világon (ILO 2009). Ma mintegy 840 millióan szenvednek világszerte krónikus alultápláltságban, kétszer annyian, mint az 1960-as években. A szabálytalan migráció legfontosabb kiváltó okai között szerepel a globális egyenlőtlenségek súlyosbodása és az egyre mélyülő szegénység (MILBORN, C. 2006). Továbbá, 2007-ben mintegy 11,4 millió embernek kellett elmenekülnie hazájából az ún. Genfi Konvencióban foglalt indokok miatt és ezáltal menekültnek számít az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága szerint (UNHCR 2007).⁷⁶

Ki számít menekültnek?

Az ún. Genfi Konvenció alapján, amelyet 144 ország írt alá – köztük Magyarország is – menekültnek számít az a személy, akit „származása, vallása, nemzetisége, bizonyos társadalmi vagy politikai csoportbeli tagsága miatt” üldöztek vagy az üldöztetéstől való megalapozott félelem hatására hagyta el szülőföldjét. Azok a bevándorlók, akik nem faji, vallási, nemzetiségi, politikai vagy társadalmi alapú üldöztetés miatt hagyták el hazájukat, vagy ezt nem tudják bizonyítani, de a visszatérés lehetősége kizárt számukra, és ezt be is tudják bizonyítani, szintén humanitárius védelmet élvezhetnek Észak-Amerikában, illetve Európában. A menekült státuszban részesült személyeknek hasonló jogaik vannak, mint az ország állampolgárainak, tehát korlátlan ideig maradhatnak az őket befogadó országban. A legtöbb menekültnek nem sikerül nagyon távol kerülnie országától: a 2007-es adatok szerint a legtöbb menekült Ázsia területén él; Pakisztánba például, amely a legnagyobb befogadó ország, több mint két millióan menekültek – a menekültek 80%-a afgán volt (HAJDUK, A. 2008).

A globalizáció egyik következményeként sokszor emberek tíz- vagy százazrei veszítik el megélhetésüket, ami hazájuk elhagyására kényszeríti őket. A gyarmati múlt és a szegényebb országok kiszolgáltatottsága miatt az elvándorlás a fejlődő országokból egyre nő. Jó példa erre Burkina Faso. Míg ma Burkina Fasóban 12 millióan laknak, addig az ország határain kívül 8 millió Burkinából származó ember él. Legtöbbjük a szomszédos országokban, Ghánában és Elefántcsontparton dolgozik, de sokan Európába is eljutottak. Burkina Fasóban az emberek 80%-a a mezőgazdaságból él. Mint ahogy a Száhel-övezet más országaiban, itt is a gyapot-exporttól függ a gazdaság, amit a volt gyarmatosító Franciaország honosít

⁷⁶ Ehhez az adathoz még hozzáadódhatnak az úgynevezett határon belüli migránsok (angolul: internally displaced persons), akiknek ugyan el kellett hagyni otthonukat, de az országuk határain belül maradtak. 2007-ben számuk elérte a 25,1 milliót.

tott meg,⁷⁷ hogy legyen elég gyapot az európai textilipar szükségleteinek kielégítésére. Amikor a gyapot ára az utóbbi években drasztikusan csökkent, azt a több százezer kistermelőt, aki a vetőmag, a trágya és a rovarirtó beszerzéséhez hitelt vett fel, a csőd fenyegette. Azért, hogy ne menjenek tönkre a kisvállalkozók, az állami vállalat minimális áron felvásárolta a termelést, amelynek következményeként az állam is majdnem csődbe jutott és a Nemzetközi Valutaalapra (IMF), illetve a Világbankra szorult. Végül, a Világbank és az IMF 2004-ben privatizálta az állami gyapotvállalatot, ami a fő részvényes Franciaország kezébe került. A parasztokat máig is arra ösztönzik, hogy gyapotot termesszenek, noha ez egyrészt ökológiai szempontból meglehetősen kártékony – mivel sok rovarirtóra van szükség – másrészt hasznosabb lenne, ha a gyapot helyett a parasztok élelmiszert termesztenének saját szükségleteik fedezésére. Ilyen körülmények között évente körülbelül 150 euró megtakarítása marad egy parasztnak gyapottermelésből. A másik választása pedig, hogy elvándoroljon hazájából, amelyet sokan meg is tesznek (MILBORN, C. 2006).

A migráció természetesen nem csak a globalizáció negatív hatásaival vethető össze. A külföldi tanulmányok és a munkalehetőségek nemzetközi cégeknél is mind az egyre „szűkülő” világ részei. Bizonyos regionális egyezmények engedélyezik egyes emberek szabad migrációját. Ez különösen igaz az Európai Unión belül. De más regionális egyezmények, mint például az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény (*North American Free Trade Agreement*, NAFTA) is szabaddá teszik a vándorlást bizonyos képzettségű emberek számára. Továbbá, egyre több ország engedélyezi, hogy a hosszú távon letelepedett migránsok rokonai csatlakozzanak hozzájuk. Ugyanakkor mégsem lehet egyértelműen kimondani, hogy a lehetőségek jelentősen tágultak volna a bevándorolni kívánó személyek számára. A fejlett országok egyre inkább válogatják, kit engednek be az országukba, tehát neheztik a feltételeit annak, hogy a potenciális migránsok nagy része vízumot vagy letelepedési engedélyt kapjon. Ezzel együtt, sok ország a magasan képzett migránsokat szeretné beengedni, és olyan követelményeket támaszt, amely az ő bevándorlásukat segíti elő. Például Ausztriában a 2006-os bevándorlási törvény szigorított a családjegyesítés követelményein: eszerint csak olyan személy vihet be családtagot az országba, aki legalább a minimálbér szintjén keres. Ugyanakkor a törvény megengedi, hogy az Ausztriában végzett külföldi egyetemisták, mint magasan képzett migránsok állandó tartózkodási engedélyért folyamodjanak. Ennek megfelelően az utóbbi években nemcsak a szegény országokból érkezett képzetlen emberek száma nőtt a fejlett országokban, hanem az úgynevezett „magasan képzett”⁷⁸ bevándorlók és a diákok migrációja is (INTERNATIONAL ORGANIZATION FOR MIGRATION 2008).

⁷⁷ Erről lásd még az „Okoz-e éhezést a kereskedelem?” című fejezetet.

⁷⁸ A fejezetben az „alacsony”, illetve a „magasan képzett” kifejezésekkel különböztetjük meg egymástól az eltérő végzettségű és eltérő munkakörököt betöltő munkavállalókat. Ugyanakkor hozzá kell tennünk, hogy a külföldről érkezett, alacsonyan képzett kategóriába sorolt munkavállalók gyakran kifejezetten magas iskolai végzettséggel rendelkeznek, viszont külföldön nem sikerül elismertetniük ennek igazolását, esetleg más okból végzettségüknek nem megfelelő munkakörben, alacsonyabb bérért tudnak csak elhelyezkedni. Ezért a bevándorlók közt a jövedelem alapján is választóvonalat lehetne húzni, megkülönböztetve a „magas” és „alacsony” bérezésű bevándorlókat (HAJDUK, A. 2008).

A globalizáció egy másik hatása, hogy az utóbbi években kiépült egy úgynevezett „migráns iparág”. A bevándorlási ügyvédek, munkaközvetítők, pénztátaló- és utazási irodák mind a migrációs tevékenységet ösztönzik. Ugyanakkor a leginkább migrációra motiváló tényező a bevándorló saját ismeretségi köre. A legtöbb bevándorló oda megy, ahol már élnek rokonai, ismerősei vagy barátai. A migrációs hálózatok ezt persze ösztönzik már az információszerzés lehetőségének biztosításával is, de gyakran az utazáshoz szükséges pénzzel is segítik a migránsokat, a célországban pedig szintén pénz és szociális támogatást is nyújtanak az újonnan érkezőknek. Mint már említettük, a telefon, az internet és más kommunikációs technológiák fejlődésével – amelyekre ugyancsak a globalizáció vívmányaiaként tekinthetünk – az ilyen fajta segítségnyújtás is egyre könnyebbé válik. Összefoglalásként elmondható, hogy az országok közti egyenlőtlenségek, a szegénység, a munkahelyhiány, az információs forradalom, valamint a migrációs iparágak mind a migrációt elősegítő tényezők (KOSER, K. 2007).

A migráció hatásai a befogadó országokra

Annak ellenére, hogy a bevándorlók száma a fejlett országokban az utóbbi években növekedett, a migráció hatásai korántsem egyértelműek. Tény, hogy a bevándorlás demográfiai, gazdasági és szociális hatásai mind számottevők. Számos európai országban a népesség már évek óta csökkenne, ha nem lenne bevándorlás. A bevándorlás alkotja például a népességnövekedés minimum 80%-át Dél-Európa országaiban, valamint Ausztriában és Csehországban is. Magyarország a kevés olyan országok egyike – Japánnal és Németországgal együtt –, amelynél a bevándorlás nem ellensúlyozza a népességcsökkenést (OECD 2008). A migráció demográfiai következményei leginkább a munkaerőpiaci népesség növekedése szempontjából, illetve az ezzel összefüggő gazdasági kihatások miatt fontosak.

A bevándorlás gazdasági hatásait vitatják a közgazdászok. A bevándorlás hívei azzal érvelnek, hogy a bevándorlók az olyan alacsony fizetett, nehéz állásokat is hajlandóak elfogadni, amelyeket az ország állampolgárai nem. Kutatások szerint a hazai munkaerő gyakran még gazdasági nehézségek idején sem akar az ilyen munkahelyeken dolgozni, tehát tulajdonképpen még gazdasági válság idején is szükség van bevándorló munkásokra. Ugyanakkor gyakori, hogy amikor csökken a munkahelyek száma, gyakran épp a bevándorlók az elsők, akik elvesztik állásaikat. A nehéz, piszkos, alulfizetett munkák elvégzése mellett sokszor olyan magas képzettségi szintet követelő állások betöltése miatt is szükség lehet rájuk, amire nincs elég ember egy országban. Németország például 2000 és 2003 között IT-munkásokat toborzott, míg az Egyesült Királyságban gyakran alkalmaznak Afrikából származó orvosokat és nővéreket. Az Európai Unió is szeretne magasan képzett migránsokat vonzani. Egy új, ún. „EU Kék Kártya” irányelv szerint az olyan nem Európai Uniói állampolgárok, akik megfelelnek bizonyos feltételeknek, könnyebben léphetnek be az EU-ba, illetve mozoghatnak egyik tagállamból a másikba.⁷⁹ Azok a közgazdászok tehát, akik a migráció pozitív hatásaiban hisznek, azt

állítják, hogy a migránsok folyamatos munkaerő-kínálatukkal segítik a flexibilis munkaerőpiac létrejöttét. Véleményük szerint egy bevándorlóban gazdag ország iparága gyakran versenyképes maradhat akkor is, ha a világkereskedelmi folyamatok miatt egyébként súlyos veszteségekkel kellene számolnia (KOSER, K. 2007). Más szakértők azzal érvelnek, hogy a bevándorlók vállalkozó szelleme sok új állást teremt, míg jelenlétük csak minimális hatással van a bérekre.

Ezekkel az érvekkel szemben sokak szerint a bevándorlás számos negatív gazdasági hatásával kell számolni. Szerintük, mivel a bevándorlók között általában magasabb a munkanélküliség, és jellemzően több gyerekük van, mint az adott országban született népességnek, a bevándorlók nagyobb terhet róznak a szociális szervezetre. További érveik, hogy 1) a nagyszámú alacsony képzett munkaerő akadályozhatja a helyi iparágak átalakítását, valamint, hogy a bevándorlók 2) versenyt alkotnak a helyi kisebbségekkel; 3) elősegítik a rossz körülményű munkahelyek fenntartását; és 4) aláássák a szakszervezetek azon törekvéseit, hogy a munkakörülményeket egy bizonyos szinten tudják tartani. Mindezek hatására a migrációnak az egyik leggyakrabban hangoztatott negatív fejleménye az, hogy a bevándorlók „elveszik az állásokat a helyi lakosságtól”.

A fenti érvek közül azonban több nem támasztható alá tényekkel. Például a bevándorlóknak általában nemcsak a helyi lakosságtól eltérő képességeik vannak, de az is jellemző, hogy a migránsoknak bizonyos eleve nem betöltött állásokat kínálnak. Nem volt kimutatható gazdasági hatása például annak, hogy 1974-ben Angolából és Mozambikból 600.000 gyarmatosító visszatért Portugáliába, és csak a már ott élő kubaiakra volt negatív gazdasági hatással az, hogy 1980-ban 125.000 kubai vándorolt Miami-ba, a munkaerőpiacot mintegy 7%-kal növelve. Ezen kívül, számos más kutatás is kimutatta, hogy a bevándorlásnak vagy nincs, vagy túlnyomórészt pozitív hatása van a helyi munkaerő-viszonyokra, mivel a bevándorlás új állásokat is teremt. Mindezzel együtt, több szakértő kimutatta, hogy a bevándorlás azoknak a helyieknek a fizetésére lehet negatív hatással, akiknek a képességei leginkább hasonlítanak a bevándorlókéra. A bevándorlás az államháztartásra inkább pozitív, mint negatív hatással bír: a migránsok iskoláztatását általában nem a befogadó államnak kell fizetnie és mivel sokan hazamennek, mire eléri a nyugdíjkorhatárt, a nyugdíj-kasszából sem vesznek el. Mindemellett viszont a bevándorlók fizetnek adót. A mostani migrációs vitáknak az is fontos eleme, hogy egyre többen vannak az olyan migránsok, akik a már letelepedett rokonaikhoz kívánnak csatlakozni, és így nem feltétlenül válnak aktívá a munkaerőpiacon. Az OECD országaiba például a bevándorlók több mint 40%-a családtagok szándékával érkezett, míg kb. egyharmada munkavállalás céljából jött (ebbe azok is beleszámítanak, akik az EU-n belül a szabad mozgás jogával éltek, mivel nagyrésztük munkavállaló), és 12%-a „humanitárius védelemmel” magyarázta bevándorlását (OECD 2008). Végül, figyelembe kell venni azt is, hogy bizonyos régiókból érkezettek, illetve a nők között sokkal nagyobb a munkanélküliség, mint a többi bevándorló esetében. A menedékkérők gyakran egyszerűen nem dolgozhatnak (KOSER, K. 2007).

A gazdasági hatásokon kívül a migrációnak a befogadó országban tapasztalt társadalmi hatásai is említésre méltók, ideértve például a magyarországi kínai éttermeket, az egész kínai városrészeket az USA-ban, valamint a két tannyelvű iskolákat és mecseteket Európa nagyvárosaiban. Fontos megjegyezni, hogy a gazdasági kutatások eredményei és egyes politikai áramlatok álláspontja gyakran nem

⁷⁹ Az EU-n belül az uniós állampolgárok szabadon mozoghatnak. A 2004-ben csatlakozott új tagállamok állampolgárai maximum 7 év EU-tagság után szabadon vállalhatnak munkát is.

esnek egybe. Miközben a bevándorlás negatív hatásai legtöbbször nem bizonyítottak, nem ritka, hogy egy párt vagy csoport a bevándorlás-ellenes retorikára építi politikai támogatottságát. A migránsokat gyakran érő diszkrimináció, valamint a társadalmi kirekesztettség tehát szintén a bevándorlás társadalmi hatásai között szerepel.

A migráció hatásai a kibocsátó országokra

Az, hogy milyen hatással van egy országra a kivándorlás, gyakran attól függ, hogy kik mennek el (inkább a magasan vagy alacsonyán képzettek), valamint, hogy ideiglenes vagy állandó-e az elvándorlás. A magasan képzett migránsok nagyobb valószínűséggel hagyják el hazájukat, és a befogadó országok is általában a magasan képzett migránsok bevándorlását ösztönzik. A magasan képzett kivándorlás kapcsán jött létre az az „agyelszívásnak” (angolul: *brain drain*) nevezett jelenség, amelynek során a kibocsátó ország humán erőforrása elvész. Becslések szerint a professzionális képzéssel rendelkező afrikaiaknak több, mint 40%-a a gyarmatosítás vége óta a fejlett világba költözött. A fejlődő világból származó, a tudomány vagy technológia területén képzett emberek 30-50%-a él valamely fejlett országban migránsként. A kivándorlás negatív hatásai közé sorolható, hogy 1) az elhagyott ország adófizetőinek száma csökken; 2) kevesebb a visszafordított haszon az állami iskoláztatásba való befektetésből; 3) fontos szektorokban csökkenhet a minőség; 4) kisebb a termelékenység, mivel kevesebb a magasan képzett ember, és ugyanebből az okból 5) nőhetnek a jövedelem-különbségek is az országon belül. Ebből következik, hogy egyes szektorokat kifejezetten érzékenyen érinthet a munkaerő kivándorlása, mint amikor például tanárok hagyják el az országot. Sőt, a magasan képzett szakemberek kivándorlása kifejezetten katasztrofális is lehet, például amikor AIDS-sújtotta országokból orvosok vándorolnak ki (KOSER, K. 2007; SRIRISKANDARAJAH, D. 2005).

A kivándorlás nem feltétlenül jár veszteséggel. A kivándorlás, a migránsok által a szülőhazába visszajuttatott tudás segítségével hosszútávon, a kereset egy részének átutalása pedig már rövidtávon is „megtérülhet”. Az otthon maradtakat segítő pénzküldemények gyakran a GDP jelentős részét alkotják. Egyes szakértők szerint ma a világon a második legnagyobb legális árucikk – az olaj után – a hivatalos pénzküldemény. A nemzetközi pénzküldemények összege háromszor annyi, mint a hivatalos humanitárius és jótékonyági szervezetek segítsége (KOSER, K. 2007). Természetesen az, hogy az ilyen formában hazajuttatott pénz mennyire tud hasznosulni attól is függ, hogy a családtagok mire költik a hazaküldött összeget: új vállalkozások, iskolák, klinikák felépítésére, vagy inkább fogyasztási eszközök vásárlására – utóbbi esetben értelemszerűen kevésbé lehet széleskörű hatással számolni. Tény azonban, hogy egyes helyeken – mint például Lesotho és Sváziföld esetében – a háztartások egy részének vagyona a pénzküldemények által megduplázódik, és az is, hogy még a legelmaradottabb kisvárosban is van egy Western Union-fiók, amely a világon az első cég amely anonim pénzküldemények tranzakcióinak lebonyolításával foglalkozik. Ezekről az átutalásokról, vagyis a migráns rokonoktól származó pénzekről egész falvak sorsa függ (KOSER, K. 2007; MILBORN, C. 2006). 2008-ban a becslések szerint mintegy 305 milliárd dollárnyi pénzküldeményt utaltak át, ami a már beütött pénzügyi válság ellenére is több mint a 2007-

ben hazaküldött 281 milliárd dollár. A legutóbbi becslések szerint 2009-ben a válság hatására csökkeni fog a pénzküldemények összege – számos fejlődő ország gazdaságát sújtva (WORLD BANK 2009).

A migránsok a pénzküldeményeken kívül más módokon is hozzájárulhatnak hazájuk fejlődéséhez. Szociális, kulturális és technikai tudásuk hozzáférhető és hasznosítható a diaszpórán keresztül is. Például az Amerikai Egyesült Államokban több mint hatszáz mexikói, úgynevezett Szülővárosért Egyesület (*Home Town Association*) létezik, amely támogatja Mexikóban az új utak építését és felújítását, adakozik felszerelésekkel (pl. mentőautókkal) vagy oktatási céllal (pl. ösztöndíjakkal, iskolák építésével). Ehhez hasonlóan a szómáliai kivándorlók finanszírozásából új egyetem épült Szómáliában. Ezen az egyetemen a professzorok egy jelentős része már visszatérő szómáli. A visszatérő migránsok gyakran jó kapcsolatokkal és tőkével rendelkeznek, és új vállalatok létrehozásával, valamint új ötletek megosztásával segítik környezetüket. A hazai környezet persze jelentősen befolyásolja a migránsok hatékonyságát: ha például magasak az adók, nincs elegendő munkaerő, vagy nincs megvásárolható föld, akkor kevesebb esély van egy új üzlet beindítására (KOSER, K. 2007).

Migráció Magyarországon⁸⁰

Magyarországra 1949 és 1989 közt gyakorlatilag nem érkeztek bevándorlók, leszámítva az 1946-49-es görög polgárháborút, illetve az 1973-as chilei puccsot követően politikai okokból idemenekülőket, akiknek a magyar hatóságok az 1950-es, majd az 1970-es évek során menedéj jogot adtak. Az 1956-os forradalom után viszont tömeges kivándorlás kezdődött: ekkor egy év leforgása alatt nagyjából 200 ezer ember hagyta el Magyarországot. Az 1956-os magyar menekülthullám következményeként a nemzetközi menekültjog, illetve a menekültekkel való gyakorlati bánásmód alaposan átalakult és a nyugati országok készségesen befogadták a magyar emigránsokat.⁸¹ A határzár és a szigorú kiutazási szabályok dacára Magyarország 1956 és 1989 közt kibocsátó ország maradt: ez alatt az idő alatt újabb 200 ezer ember hagyta el az országot. A bevándorlás és a kivándorlás egyenlege az 1980-as évek végén kezdett megváltozni. 1988 és 1991 közt évente 23-37 ezer ember érkezett Magyarországra. Körülbelül 80 százaléuk romániai, ukrainai és jugoszláviai magyar volt, akik a környező országok gazdasági és politikai nehézségei elől az anyaországba települtek (HAJDUK, A. 2008).

⁸⁰ Erről lásd még „A globalizáció és Magyarország” című fejezetet.

⁸¹ A Genfi Konvenció eredetileg csak területi és időbeli korlátokkal volt alkalmazható, ami azt jelentette, hogy a nemzetközi jogi védelem csak azokra terjedt ki, akik 1951 előtt, Európában váltak üldözötté. 1956-ban a magyar menekülthullámra reagálva az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága úgy értelmezte át a Konvencióban megfogalmazottakat, hogy a védelem kiterjedhessen a magyarokra is. Emellett 1956-tól határozható meg a menekültstátusz „prima facie alapon”, ami azt jelenti, hogy az egyéni eljárást mellőzve egy egész csoport is szerezhet menekültstátuszt; ez az eljárás azóta több tízmillió menekültnek segített. 1956 harmadik fontos hatása volt, hogy a Genfi Konvenció rendelkezéseit univerzálisan, Európán kívülre is kiterjesztették (COLVILLE, R. 2006, HAJDUK, A. 2008).

Kibocsátó ország: **Szerbia**
Státusz: **magyar állampolgár**
Foglalkozás: **szociális munkás**

„Szerbiában születtem, Magyarországon kisebb-nagyobb megszakításokkal 1993 óta élek, 1998-ban pedig végleg áttelepültem. 1993-ban a háborús sorozás elől menekültem ide. Egy olyan főiskolára iratkoztam be, ahol sok határon túli magyar tanult. Akkoriban nagyon nehéz volt tanulói vízumot szerezni, az első néhány évben ezért meg kellett oldanom, hogy anélkül is itt tudjak maradni. Végül eredményben nem volt olyan nehéz, mert a havonta lejárt turistavízumomat kellett folyamatosan megújítani Szerbiában, ahova amúgy is hazamentem volna legalább havonta egyszer. A tanulói vízum hiánya akkor jelentett gondot, amikor a főiskolán kiderült, hogy nem vagyok magyar állampolgár, és ezért minden anyagi támogatást megvontak. Tartózkodási engedélyt akkor kaptam, amikor egy alapítványnál kezdtem dolgozni. Ezután beadtam a letelepedési engedély iránti kérelmemet is, amit nagyon gyorsan megkaptam, mivel feleségem magyar állampolgár, és protekcióm is volt a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatalnál. A letelepedett státusz után a magyar állampolgárság megszerzése már csak egy lépés, az én honosításomra is nagyon hamar sor került. ...

Persze összességében a különféle engedélyek megszerzése nagyon bonyolult, túl sok a papírmunka. ...

Egy szerb nemzetiségű barátomat, aki igazolt kosárlabdázó és nagyon intelligens, ugyanakkor már az idősebb korosztályba tartozik, a magyar hatóságok egész egyszerűen kiutasították az országból. Egy másik barátom háromszor is beadta a letelepedési engedély iránti kérelmét, de mindháromszor visszautasították, azzal az indokkal, hogy nincs megfelelő jövedelme, holott ő és a felesége is elég jól keresnek. Amikor harmadjára is megtagadták tőle a letelepedést, szerencsétlenségére éppen akkor veszítette el a tartózkodási engedélyt, ezért el kellett hagynia az országot. Ezután csak egy 15 napos vízumot kapott, hogy három év ittlét után elintézzék a visszaköltözéshez szükséges teendőket és elbúcsúzzon a barátaitól. ... Falun nőttem fel, ezért a városi és a falusi élet között nagyobb különbségeket érzek, mint az országok közt. Magyarországhoz sem elsősorban a nemzeti identitás, hanem barátaim miatt kötődöm” (HAJDUK, A. 2008).

Kibocsátó ország: **Guinea**
Státusz: **menekült**
Foglalkozás: **kutató (jelenleg munkanélküli)**

„Conakryban, Guinea fővárosában születtem. Az ottani egyetemen tanultam biotechnológiát, férjemmel együtt kutatóként dolgoztunk a helyi kórházban. Jólétben éltünk, saját házukban neveltük két kisfiunkat. A politikai helyzet azonban úgy alakult, hogy el kellett menekülnünk otthonról. ... Férjem a legnagyobb ellenzéki párt (*Rally of the People of Guinea*) vezetésében dolgozott, és fő szervezője volt a kormányzó párt (*Party of Unity and Progress, PUP*) egyeduralma elleni tiltakozó konferenciának.⁸⁶ Egyik nap gyanús külsejű emberek érkeztek a kórházba és a férjem után kérdezősködtek. Még szerencse, hogy nem dolgozott aznap. Sejtettem, hogy a kormány ügynökeivel van dolgunk, ezért gyorsan hazatelefonáltam a férjemnek és figyelmeztettem, hogy ne jöjjön be a munkahelyre. Nem gondoltuk volna, hogy többé soha nem fog abban a kórházban dolgozni. Először a külvárosban élő rokonainknál húzódott meg, ahol nem is keresték a rendőrök. Helyette viszont engem vittek be, és néhány hónapig bent tartottak, ami fizikailag nagyon megviselt. A férjem közben mindent megtett, hogy a rejtékhelyéről vízumot tudjon szerezni. Az ukrán követség fogadta el leghamarabb a kérelmét, tanulói vízumot kapott, amivel azonnal elhagyta Guineát és Ukrajnába utazott. Ott viszont nagyon komoly probléma a rasszizmus, a páromnak szembesülnie kellett a diszkriminációval, előfordult, hogy fizikailag is bántalmazták. Az arcán még mindig látszik az a seb, amit egy ilyen rasszista támadás során szerzett. Egy uniós tagállamba szeretett volna továbbmenni, ezért több nagykövetségre is beadta vízumkérelmét. Magyarországtól kapott először pozitív választ, ezért 2004-ben idejött. Magyarországon később megkapta a menekült jogállást is.

Férjem többször is az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságához fordult, hogy segítsenek nekem és a gyerekeknek kijutni Guineából, de nem történt semmi. ... Guineában közben rettegésben telt az életem, a rendőrök többször is házkutatást tartottak nálunk. Férjemnek végül 2007-re sikerült elintéznie, hogy el tudjunk jönni otthonról. Éjszaka, titokban léptük át a guineai-szenegáli határt, hogy aztán Szenegálból Magyarországra repülhessünk. ...

A legnagyobb probléma az, hogy menekültként itt nem lehet rendes munkát találni. Magyarországon nem ismerik el a Guineában szerzett diplománkat, ezért miután ideérkezett, férjemet csak nagyon kemény fizikai munkára vették fel. Csak azért, mert fekete, a legmegalázóbb és legveszélyesebb feladatokat végeztették el vele, a gyári gépsor az egyik ujját le is vágta. Még ezt is eltűrte, de amikor egy idő után felemelte a hangját, azonnal elküldték. Magyarországon nagyon erős a szegregáció és a diszkrimináció. Előfordul, hogy a telefonba még azt mondják, van munka, de a személyes találkozáson már szóba állni sem hajlandóak veled. ... Nyelvtudás nélkül pedig szinte lehetetlen boldogulni” (HAJDUK, A. 2008).

⁸⁶ Lansana Conte, aki egyszerre a PUP pártelnöke és Guinea köztársasági elnöke volt, katonai puccsal jutott hatalomra 1984-ben. A 2008 decemberében bekövetkezett haláláig állt az ország élén. Conte halála óta a hatalom egy katonai hunta kezében van.

Kibocsátó ország: Kína

Státusz: letelepedési engedéllyel rendelkező

Foglalkozás: orvos

„Santung tartományban születtem 1962-ben, de szüleimmel még gyerekkoromban Peking mellé, Tajcsingba költöztünk. Ott végeztem a középiskolát, majd orvosi diplomát szereztem. Mielőtt Magyarországra jöttem, hét évig Kínában praktizáltam. Meg sem fordult a fejemben, hogy elhagyom Kínát, amíg nem találkoztam leendő férjemmel, aki magyar mérnökként dolgozott Kínában, és szakmailag segédkezett egy ottani vállalat beindításában. Amikor 1992-ben Magyarországra költöztem vele, még semmit sem tudtam az itteni életéről. Nagy segítséget jelentett, hogy a kínaiak akkoriban még vízum nélkül utazhattak be.⁸⁷ Munkába állnom viszont nehéz volt: a magyar szervek nem fogadták el a kínai orvosi diplomámat, ezért újra kellett járnom az orvosi egyetem utolsó évét, és az összes vizsgámat meg kellett ismételnem, ami további egy évbe tellett. Vizsgázhattam ugyan angolul, de így is komoly igénybevétel volt az egész folyamat. Nemrég választottak meg a magyar-kínai Hagyományos Gyógyászati Társaság alelnökévé. Emellett a Magyarországi Kínai Nők Szövetségének is tagja vagyok, bár mostanában nem tudok elég időt szakítani az aktív részvételre. ...

Legtöbb betegem kínai származású. Nagyjából tíz év múlva már lesz elég Magyarországon végzett kínai orvos, de egyelőre én vagyok az egyetlen, akivel a kínai kolónia betegei anyanyelvükön tudnak kommunikálni.

A Magyarországon élő kínaiak alapvetően két csoportba sorolhatók: szegények és gazdagok. Kína nagyon szegény vidéki területeiről és a legfejlettebb régiókból is érkeznek bevándorlók, utóbbiak általában saját vállalkozást indítanak itt. Újabban sokan visszatérnek Kínába, kihasználva a gazdasági fellendülés kínálta lehetőségeket. Én félévente utazom haza és látom, mekkora változásokon megy keresztül az ország. 1992-ben összesen 120 kilométer autópálya volt Kínában, ma a kínai autópálya-hálózat a második leghosszabb a világon” (HAJDUK, A. 2008).

Ezekből az életsorsokból is kiolvashatók azok az integrációs nehézségek, amelyek nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában sújtják a bevándorlókat. A diszkrimináció és az ehhez kapcsolódó elhelyezkedési nehézségek a munkaerőpiacon számos európai országban megbélyegzik a bevándorlókat.

Integráció Európában: Befogadás vagy kirekesztés?

„Az integráció egyszerűen fogalmazva az a folyamat, amely során egy társadalom tagjai a bevándorlókat egyénként és csoportként is befogadják”⁸⁸ (KOSER, K. 2007, p. 25). Bár az integráció egyre inkább vitatott fogalom, nincs egységes válasz arra, hogy hol, hogyan és miért működik jól. Ugyanakkor kezd az is általánosan elfogadottá válni, hogy sem az „asszimiláció”, sem a „multikulturalizmus”, sem a „vendégmunkás” modellje nem megfelelő útja a bevándorlók integrációjának.

Az asszimilációs modell szerint, amely például Franciaországra jellemző, elvileg sem a vallás, sem pedig az etnikum nem jut meghatározó szerephez a társadalomban. Nem szabad például etnikai hovatartozásról adatokat felvenni,⁸⁹ továbbá iskolában tilos bármilyen vallási megnyilvánulás (például muzulmán lányoknak tilos fejkendőt hordani) (BBC 2009). Mindenki, aki Franciaországban született, minimum 5 évet élt az országban 11 éves kora óta és betöltötte a tizennyolcadik életévét, megkaphatja az állampolgárságot. Ennek ellenére Franciaországban nagyon nagyok a társadalmi különbségek és jelentős mértékű a rasszizmus. A bevándorlók, illetve leszármazottaik rosszabb iskolákba járnak, alacsonyabb a jövedelmük és kevesebb eséllyel helyezkednek el, mint Franciaországban született társaik. Ha egy első-, másod- vagy harmad-generációs bevándorló idegen csengésű neve és nem egy franciásan hangzó név áll az önéletrajzon, még a megfelelő képesítés ellenére is sokkal kevesebb eséllyel hívják be az illetőt állásinterjúra. Corinna Milborn szerint „egyetlen más országban sem annyira szembeötlő a második és harmadik generációnak a társadalomból való kirekesztése, a munkanélküliségben megmutatkozó különbségek és a társadalomban való felemelkedés lehetetlensége, mint Franciaországban”⁹⁰ (MILBORN, C. 2006, p. 202).

A multikulturális modell, amely Hollandiában és Nagy-Britanniában alkotja az integráció alapját, szintén nem járt sikerrel. Eszerint a kisebbségek különböző vallási, etnikai és politikai csoportokat alkotnak, amelyek saját jogokkal vannak felruházva. Az állam támogatja a saját iskolák és médiumok létrehozását, illetve erős diszkrimináció-ellenes törvényekkel járul hozzá, hogy a bevándorlók megtartsák etnikai hovatartozásukat. Ez a gyakorlatban azonban gyakran odáig vezetett, hogy a bevándorlók és leszármazottaik automatikusan egy diszkriminált csoportba sorolódtak. Nagy-Britanniában kutatások igazolják, hogy ha valaki jellegzetes pakisztáni vagy arab névvel jelentkezik egy állásra, 20%-al kevesebb az esélye arra, hogy behívják egy interjúra, mintha jellegzetesen brit névvel, de ugyanazokkal az adatokkal jelentkezne. A diszkrimináció egyik következménye az is, hogy azoknak a lakónegyedeknek a száma, ahol főként valamilyen „etnikai kisebbséghez” tartozók laknak, 1991 és 2005 között mintegy háromszorosára nőtt (MILBORN, C. 2006).

⁸⁸ A szerző fordítása

⁸⁹ Erről jelenleg is vitatkoznak Franciaországban, mivel egyesek azt állítják, nem lehet a bevándorlókon, illetve azok leszármazottain segíteni, ha azt sem tudják, hányan vannak. Ezzel ellentétben mások az etnikai adatfelvételben a diszkrimináció újabb formáját látják. Szakértői bizottság alakult azzal a céllal, hogy megvizsgálja, hogyan is lehetne etnikai alapon adatokat mérni.

⁹⁰ Niedermüller Péter fordítása

⁸⁷ 1988 és 1992 között a kínai állampolgárok vízum nélkül utazhattak be Magyarországra.

Németországban és Ausztriában egészen a nyolcvanas évekig leginkább a „vendégmunkás” integrációs modell érvényesült. Habár ez azóta megváltozott, a múlt politikájának nyomai ma is érezhetőek. Ezekbe az országokba az 1950-es évektől kezdve sok külföldi munkást toboroztak. Mivel azonban nekik egyáltalán nem ígérték, hogy a társadalom teljes jogú tagjai lehetnek, a vendégmunkások eredetileg csak ideiglenes letelepedési engedélyt kaptak. Mára azonban egyértelművé vált, hogy a legtöbb munkás maradni akart, sőt azóta a családját is magával hozta. Bár a „vendégek” nagy része már évtizedek óta Németországban dolgozott, csak 1993-ban teremtették meg annak lehetőségét, hogy állampolgárságot kapjanak. 2000-ben ezt a jogot kibővítették: az, aki legalább nyolc éve törvényesen és állandó jelleggel tartózkodik az országban, folyamodhat állampolgárságért, továbbá azok a gyerekek is megkapják az állampolgárságot, akik az országban születtek, és az egyik szülőjük legalább nyolc éve Németországban legálisan tartózkodik vagy legalább három éve van korlátlan tartózkodási engedélyje. Ennek ellenére 2005-ben Németországban 1,4 millió ember volt, akik bár ott születtek, mégsem voltak állampolgárok. A német kormány egy 2005-ös jelentésében megállapította, hogy minden ötödik bevándorló szegénynek számít, és ez az arány 1998 és 2004 között 19,6%-ról 24%-ra növekedett (MILBORN, C. 2006).

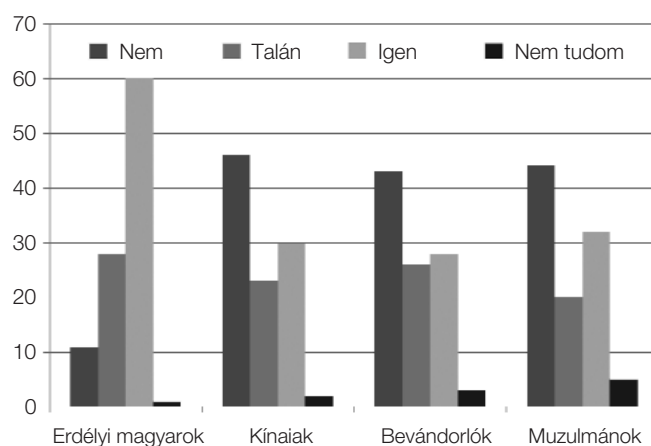
Egy átfogó kutatás (HEATH, A. F. and CHEUNG, S. Y. 2007), amely az Amerikai Egyesült Államokban, Ausztriában, Ausztráliában, Dél-Afrikában, Észak-Írországban, Kanadában, Izraelben, Belgiumban, Franciaországban, Hollandiában, Nagy-Britanniában és Németországban készült, és a második és harmadik generációs bevándorlók munkanélküliségi szintjét mérte fel, azt állapította meg, hogy a nem európai bevándorlók leszármazottai minden országban „etnikai megkülönböztetéssel” találkoztak, valamint magasabb volt a munkanélküliségi szintjük, mint a társadalom többi szegmensének. Ez különösen azokra az országokra volt igaz, ahol eleve magas a munkanélküliségi szint. Emellett, az európai származású bevándorlóknak szintén minden vizsgált országban ugyanolyan, vagy jobb volt a foglalkoztatási szintje, mint az „őslakosoké”. Minthogy nehéz átfogó indokot találni az eredményekre, amelyeket egyébként más felmérések is igazoltak, a kutatás a diszkriminációt, a rasszizmust, a munkaerőpiac flexibilitását, valamint a humán tőke – az információ, aspiráció, a kapcsolatok és a szociális identitás – hiányát hozta fel magyarázó tényezőként (KOSER, K. 2007).

Összefoglalva: nem könnyű a múlt hozadékától megválni, akármelyik fent említett integrációs modellt követi is egy ország. A szakértők közt egyre inkább általános az a vélemény, hogy a sikeres integráció megvalósításához kevésbé az absztrakt elvekre, mint inkább az olyan praktikus dolgokra kell összpontosítani, mint a nyelvórák, az oktatás, a képzés, valamint az egészségügybe és a munkaerőpiacra való bevonás lehetőségének a megteremtése (KOSER, K. 2007). Természetesen a bevándorlók integrációja nem csak kudarcok története, sőt, gyakran a legsikeresebb emberek között is találunk számos bevándorlót, mint például a híres algériai származású, francia színekben játszó futballjátékos, Zinedine Zidane, a híres indiai származású brit író, Salman Rushdie, illetve a Yahoo, a Google, a KODAK, és az Intel alapítói. De nemcsak az egyes híres bevándorlók, hanem egész bevándorló csoportok és az „átlagos” bevándorlók is folyamatosan hozzájárulnak a befogadó országok gazdasági és szociális fejlődéséhez.

Integráció Magyarországon

Mivel Magyarországon kevés a bevándorló és az ideérkezők túlnyomó többsége határon túli magyar, az integrációs nehézségek nem jelentkeztek olyan mértékben, mint Nyugat-Európában vagy Észak-Amerikában. Ennek ellenére mégis érdemes beszélni az integrációról Magyarország esetében is, főként annak fényében, hogy a mért idegenellenesség viszonylag magas.⁹¹ Ma a magyar lakosság körülbelül 25-33%-a tekinthető idegenellenesnek, ráadásul ez az arány 1993 és 2007 között megduplázódott (DENCSCŐ, B. és SÍK, E. 2007). Továbbá, bár Magyarországon több olyan projekt működik jelenleg is, amely – nagyrészt Európai Unió támogatásból – a bevándorlók integrációjának elősegítését célozza, az országban nincs kialakult stratégia vagy törvény, amely a bevándorlók integrációját szolgálná.

Egy felmérés szerint, míg a határon túli magyarokat viszonylag szívesen befogadjuk, a többi etnikumot a magyarok több, mint 40%-a nem látná szívesen.

2. ábra: Elfogadná szomszédjaként az alábbi csoportok tagjait?
(Forrás: ITHAKA-TÁRKI (2007))

Az idegenellenesség magyarországi szintje már csak azért is aggasztó, mert e téren a felnövekvő generáció semmivel sem toleránsabb az idősebbeknél. Megdöbbentő az a tudatlanság és kirekesztő attitűd, amelyre középiskolásokkal készített interjúk során derült fény (FEISCHMIDT, M. és NYÍRI, P. 2006). Sok fiatal szerint a bevándorlók csak kihasználják a magyarokat. Mások szerint túl sok az idegen az országban, ezért bevándorlási korlátozásokat kellene életbe léptetni (ők nyilvánvalóan nincsenek tisztában azzal, hogy az „idegenek” már most is csak igen szigorú feltételekkel telepedhetnek le Magyarországon). A legtöbb megkérdezett fiatal ellenségesen viszonyul a kínaiakhoz, az arabokhoz, a románokhoz és a romákhoz, ami megegyezik a felnőtt népesség attitűdjével, illetve megerősíti a bevándorlók és a kisebbségek iránti ellenszenv közti korreláció tényét. A kutatásban résztvevő 49 diák

⁹¹ Meg kell jegyezni, hogy az idegenellenességet nehéz felmérni, mivel nagyon sok függ attól, hogy ki és hogyan teszi fel a kérdést. Az itt idézett kutatás a válaszadót abban az esetben határozta meg „idegenellenesnek”, ha azon a véleményen volt, hogy semmilyen menedékkérő ne tehesse be a lábát az országba.

többségének ellentmondásos véleményét jól tükrözi egy 14 éves magyar fiú kijelentése, amely ugyanakkor a társadalom tájékoztatatlanságára és az oktatás hiányosságaira is felhívja a figyelmet: „Nem vagyok rasszista, csak utálok a kínaiakat meg a négereket” (FEISCHMIDT, M. és NYÍRI, P. 2006).

A többségi társadalomból való kirekesztésnek is betudható, hogy a nem magyar ajkú bevándorlók gyakran diaszpóra-közösségekbe tömörülnek.⁹² Leginkább a kínaiak és a vietnámiak alkotnak ilyen típusú közösségeket, de más nem magyar ajkú bevándorlókra is jellemző a közösségi életforma. A migránsok ezeken a diaszpóra-közösségeken keresztül tudják leginkább segíteni a sorstársaikat például a munkakeresésben és az iratok beszerzésében, továbbá kulturális és társadalmi programok szervezésével (MELEGH, A. és KOVÁCS, É. 2009).

A Magyarországon élő bevándorlók képzettségi szintje átlagban magasabb, mint az itt születetteké. Azonban míg a magyar állampolgárok képzettségi szintje 1995 és 2002 között nőtt, a felmért bevándorlóké ugyanebben az időszakban csökkent (GÖDRI, I. és TÓTH, P. P. 2005). Az ilyen ellentétes irányú folyamatok azt jelezhetik, hogy a magasan kvalifikált külföldi munkaerő jobb lehetőségek birtokában Magyarországot egyre kevésbé tartja vonzó célpontnak, ami részben a már említett idegenellenességgel is magyarázható. Természetesen leginkább a gazdasági körülményekkel indokolható, hogy 2005 óta csökkent az évente Magyarországra bejövő migránsok száma (DEMOGRÁFIAI ÉVKÖNYV 2008). Végül, 2006-ban az Amerikai Egyesült Államokon kívül Magyarország volt az egyetlen OECD-ország, ahol a bevándorlók közt alacsonyabb volt a munkanélküliség, mint az összlakosságban (OECD 2008). Hozzá kell tennünk azonban, hogy – bár újabb adat nem áll rendelkezésre – mivel gyakran a bevándorlók azok, akik gazdasági válság idején először veszítik el állásaikat, valószínűleg ez a helyzet már nem áll fenn.

⁹² Erről lásd még „A globalizáció és Magyarország” című fejezetet.

Összefoglalás

Addig, amíg léteznek országok közti egyenlőtlenségek és munkahelyhiány, amíg tart az információs forradalom és virulnak a migrációs iparágak, a nemzetközi migráció nemcsak folytatódni, hanem valószínűleg továbbra is növekedni fog. A globalizált világban nehéz és legtöbbször nem is kívánatos megállítani az információt, a tudást és egyben az emberek vándorlását. A migráció gazdasági hatása mind a kibocsátó, mind a befogadó országokra nézve vitatott. Tény, hogy noha a világ lakosságának csak 3%-a él hazáján kívül, a migráció sokkal több emberre van hatással. Az is tény, hogy amíg lesz migráció, addig a világ országainak, és különösen a fejlett országoknak a bevándorlók pozitív gazdasági és társadalmi hatásai mellett az integráció nehézségeivel is meg kell birkóznuk. Továbbá, számos kibocsátó országnak kell megküzdenie azzal a humán erőforrás veszteséggel, amit a migráció okoz, miközben a jövőben is ki kell használnia a kivándorlás pozitív hatásait – mint például a hazaküldött pénzküldeményekből származó nyereségeket. A migrációs folyamatokat akkor érthetjük meg a legjobban, ha belátjuk, hogy a migráció a globalizáció szerves része, vagyis: „A nemzetközi vándorlási folyamatok erősödése nem légtüres térben, hanem a globalizációnak nevezett jelenség szerves részeként megy végbe. A globalizáció a távolságot leküzdő technológia és a piacpárti politika kombinációjaként összeszűkíti a világot, így teremtve meg a migráció előfeltételeit” (LEGRAIN, P. 2007, p. 13).⁹³

⁹³ Szabó Imre fordítása.

Referencia Lista

BRETTEL, B. C. és HOLLIFIELD, J.F. (2000). *Migration theory talking across the disciplines*, Routledge, New York.

BBC (2009). *France to consider ethnic census*, március 23, [on-line], hozzáférés: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7959715.stm> [olvasva 2009. március 25.].

COLVILLE, R. (2006). Where are they now? The Hungarian refugees, 50 years on, *Refugees*, Vol 3., No. 144 [on-line] hozzáférés: <http://www.unhcr.org/publ/PUBL/4523caa32.pdf> [olvasva: 2009. június 23.].

DEMOGRÁFIAI ÉVKÖNYV 2007. (2008). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

DENCŐS, B. és SÍK, E. (2007). *Adalékok az előítéletesség mértékének és méreteinek megismeréséhez a mai Magyarországon* [on-line] hozzáférés: <http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-756/tpubl-a-756.pdf>, [olvasva 2009. március 21.].

FEISCHMIDT, M. és NYÍRI, P. (szerk.) (2006). *Nem kívánt gyerekek? Külföldi gyerekek magyar iskolákban*, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségi Kutatóintézet, Budapest.

GÖDRI, I. és TÓTH, P. P. (2005). *Bevándorlás és beilleszkedés*. NKI. 2005/3, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

GYŐRI, G. és DESSEWFFY, T. (szerk.) (2007). *Hétköznapi globalizáció*, DEMOS Magyarország Alapítvány, Budapest. [on-line] hozzáférés: <http://www.demos.hu/Tevekenyseg/Kiadvanyok/Tanulmanysorozat>, [olvasva: 2009. június 23.].

HAJDUK, A. (szerk) (2008). *Esély vagy veszély: Bevándorlás Magyarországra*, DEMOS Magyarország Alapítvány, [on-line] hozzáférés: <http://www.demos.hu/Tevekenyseg/Kiadvanyok/Tanulmanysorozat>, [olvasva: 2009. június 23.].

HEATH, A. F. and CHEUNG, S. Y. (Eds.) (2007). *Unequal chances: Ethnic minorities in Western labour markets*, British Academy/Oxford University Press, Oxford.

ILO (2009) *Global employment trends* [on-line] hozzáférés: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_101461.pdf, [olvasva 2009. március 10.].

INTERNATIONAL ORGANIZATION FOR MIGRATION. (2004). *Glossary on migration* [on-line] hozzáférés: http://www.iom.int/jahia/webdav/site/myjahiasite/shared/shared/mainsite/published_docs/serial_publications/Glossary_eng.pdf, [olvasva: 2009. április 25.].

INTERNATIONAL ORGANIZATION FOR MIGRATION (2008) *World migration 2008*, [on-line] hozzáférés: http://iom.ch/jahia/webdav/site/myjahiasite/shared/shared/mainsite/published_docs/studies_and_reports/WMR2008/Ch2_WMR08.pdf, [olvasva: 2009. március 10.].

ITHAKA-TÁRKI (2007). *World Internet Project*.

KOSER, K. (2007). *International migration, a very short introduction*, Yale University Press, Oxford.

LEGRAIN, P. (2007). *Immigrants, your country needs them*, Little, Brown, London.

MELEGH, A. és KOVÁCS, É. (2008). Nemek szerint tagolt térben. Bevándorló nők vándorlásának típusai, okai és formái nyolc európai országban, *Demográfia*, 2008 Vol 51, No 3-4, pp. 143- 181.

MILBORN, C. (2008). *Európa: Az ostromlott erőd, a bevándorlás fekete könyve*, Alexandra, Pécs.

OECD (2008). *International migration outlook: SOPEMI*, OECD.

SASSEN, S. (1998). *Globalization and its discontents*, The New Press, New York.

SRISKANDARAJAH, D. (2005) *Migration and development options for managing mutual impacts* [on-line] hozzáférés: http://depot.gdnet.org:6666/cms/conference/papers/Sriskandarajah_paper.pdf, [olvasva: 2009. március 11.].

UN (2005). *Trends in total migration stock: 2005 revision*, UN Department of Economic and Social Affairs, [on-line] hozzáférés: http://www.un.org/esa/population/publications/migration/UN_Migrant_Stock_Documentation_2005.pdf, [olvasva: 2009. március 21.].

UNHCR (2007). *Statistical yearbook* [on-line] hozzáférés: <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/home/openssl.pdf?id=4981c3252&tbl=STATISTICS> [olvasva: 2009. március 11.].

WORLD BANK (2009). *Remittances expected to fall by 5 to 8 percent in 2009* [on-line] hozzáférés: <http://peoplemove.worldbank.org/en/content/remittances-expected-to-fall-by-5-to-8-percent-in-2009>, [olvasva: 2009. március 11.].

7. OKOZ-E ÉHEZÉST A KERESKEDELEM?

A NEMZETKÖZI MEZŐGAZDASÁGI KERESKEDELMI RENDSZER HATÁSA A FEJLŐDŐ ORSZÁGOKRA

Koppány Judit

Több, mint 1,2 milliárd ember kevesebb, mint napi egy dollárból él.

A halálozási okok között első helyen szerepel az alultápláltság.

A világon jelenleg 852 millió ember éheznek.

Közülük
519 millióan (60%) Ázsiában,
204 millióan (24%) a Szaharán túli Afrikában,
53 millióan (6%) Dél-Amerikában,
39 millióan (5%) a Közel-Keleten és Észak-Afrikában,
28 millióan (3%) ex-kommunista országokban és
9 millióan (1%) fejlett, iparosodott országokban
(Európa, Japán, USA) élnek.

Az éhezők több, mint 95 százaléka tehát fejlődő országokban él, azonban az éhezés még a leggazdagabb országokban is problémát jelent.

Magyarországon mintegy 200.000-re tehető azoknak a száma, akik éheznek.

A vidéki népességet az éhezés jobban sújtja, mint a városit, az éhezők háromnegyede vidéki területeken él (FAO 2005; WHO 2002).

Mint a fenti adatok is alátámasztják, az éhezés továbbra is világméretű probléma, annak ellenére, hogy korunk mezőgazdasága elegendő élelmet termel mindenki számára. Az éhezők nagy része a fejlődő országokban él, s közülük is a legtöbben vidéki területeken.

Vajon a vidéki éhezők számára megoldás lenne, ha a jobb megélhetés reményében a városokba költöznének? A városok munkát biztosíthatnának számukra, fizetésükből pedig megvehetnék az Európában vagy USA-ban olcsón, ipari módon előállított élelmiszert. De vajon van elég munkalehetőség korunk városaiban? Vagy az odavándorló vidéki szegényeket csupán a bádögvárosok kegyetlen valósága várja? És ha feltételezzük is, hogy a városban tudnának munkát találni, vajon kívánatos-e egy olyan világ, ahol a legalapvetőbb élelmiszereket Európában vagy Észak-Amerikában iparosított körülmények között állítják elő, hogy a fél világon áttazva érjenek el a vásárlókhoz? A globális felmelegedés korában vajon megengedhetjük-e magunknak a környezet ilyen mértékű terhelését?

Mi akkor a valódi alternatíva a vidéki éhezés, szegénység problémájára? A válasz: egy olyan mezőgazdasági rendszer, amely környezeti és szociális szempontból is fenntartható és megélhetést biztosít mindazoknak, akik mezőgazdasági termelésből élnek. Jelenleg a világ népességének közel fele, azaz mintegy 2,5 milliárd ember megélhetése függ a mezőgazdasági termeléstől, közülük 2 milliárdnyian kistermelőként saját földjükön dolgoznak, míg 500 millióan mezőgazdasági munkásként keresik meg bérüket. A mezőgazdaságnak és a vidékfejlesztésnek tehát kulcsszerepe van a szegénység és az éhezés elleni küzdelemben. A legtöbb szegény országban a mezőgazdaság a legfontosabb foglalkoztatási szek-

tor. A vidékfejlesztés azokat a területeket részesíti előnyben, ahol a legtöbb szegény ember a saját földjén saját munkaerejét használva dolgozik, és saját fogyasztású terményeket állít elő. Ezzel nemcsak munkahelyeket és bevételt teremt, de növeli a szegény emberek képességét arra, hogy biztosítsák, illetve növeljék a megtakarításaikat. Az iparosodott országokkal szemben, ahol a nagybirtokos termelés a jellemző, a fejlődő országokban termelt mezőgazdasági javak nagy részét kistermelők állítják elő, illetve viszik piacra.

Az alma nem autó. Azaz miben más a mezőgazdasági termelés?

Ahhoz, hogy megértsük a mezőgazdaság szerepét a szegénység és az éhezés elleni küzdelemben, meg kell értenünk a mezőgazdaság vidéki életben betöltött sokrétű funkcióját. Figyelembe kell vennünk, hogy a mezőgazdaság nem csupán termelői funkciókat lát el, hanem a vidéki élet szerves része. Ennek megfelelően a mezőgazdaságnak nemcsak gazdasági, hanem szociális és környezeti funkciói is vannak. Túl gyakran a mezőgazdaság értékét csupán a termőföld és a megtermelt termények áraként értelmezik. Ennek a gondolkodásnak a középpontjában a hatékonyság növelése áll. A termelés egyre nagyobb fokú gépesítése, a növényvédők szerek és műtrágyák megnövekedett használata mind azt a célt szolgálja, hogy nőjön a termelés hatékonysága. Ugyanakkor a társadalmi hatásokról (mint például a vidéki munkanélküliség növekedése, s ehhez kapcsolódóan a vidék elszegényedése) és a környezeti következményekről (vizek szennyeződése, a talaj kimerülése) már nem esik szó, hiszen a mezőgazdaság által nyújtott szociális és környezeti szolgáltatásoknak nincsen meghatározott pénzbeli értéke. S ami nem tehető pénzzé, az a közgazdasági számításokból gyakran kimarad (SACHS, W. és SANTARIUS, T. 2007).

Azonban a mezőgazdaságot nemcsak ez különbözteti meg a gazdaság többi ágától, hanem az is, hogy működése nem követi a klasszikus közgazdaságtani elméleteket, melyek a termeléshez szükséges tényezők mobilitásán alapszanak. Ezen elméletek szerint, minden gazdasági tevékenység alapja a profit maximalizálása. A tulajdonos érdeke az, hogy a lehető legolcsóbban szerezzé be a termeléshez szükséges eszközöket, tényezőket (hozzáértő munkaerő, nyersanyag stb.). Ezen elképzelés szerint globalizált világunkban a termelés oda vándorol, ahol a nyersanyagok és a képzett munkaerő a legolcsóbb. A mezőgazdasági termelés esetében ez az elv azonban nem érvényesül, hiszen a termőföld – amely az egyik legfontosabb termelési tényező – helyhez kötött. Míg az autógyáros áttelepítheti üzemét Franciaországból Kínába, addig az almatermelő mozgástere sokkal korlátozottabb. Hiszen nemcsak földje helyhez kötött, hanem annak földrajzi elhelyezkedése azt is meghatározza, hogy mi termelhető rajta. Így az, ha például az alma ára lecsökken, ugyanakkor a banáné felmegy, még nem jelenti azt, hogy a termelő átválthatna a sokkal nyereségesebb banántermelésre (SACHS, W. és SANTARIUS, T. 2007).

A kötöttségek nemcsak itt jelentkeznek. Ugyancsak klasszikus közgazdasági elméletek szerint az egyes termékek árát a kereslet és kínálat egyensúlya határozza meg. Ennek megfelelően, ha valaminek az ára csökken, akkor a megtermelt mennyiség is csökkeni fog, hiszen az kevesebb haszonnal jár. A mezőgazdasági termelés esetében azonban a kínálat nem tud ilyen gyorsan reagálni az ár változásaira. Hiszen ha beérik a termés, azt le kell

aratni attól függetlenül, hogy a termék ára az adott pillanatban milyen magas. S ha a termelőnek nincs arra módja, hogy kivárja, míg terménye ára felmegy, akkor azt akár a termelési költségeinek töredékéért is kénytelen eladni. Ez történik sok esetben azokkal a fejlődő országbeli kisgazdálkodókkal, akik korábbi évek rossz termései vagy alacsony árai miatt eladósodván védtelenül állnak szemben a felvásárlókkal, akik helyzetüket kihasználva gyakran a piaci ár alatt veszik meg árujukat. Hiszen hiába magasabb a világpiacon az ár, ha utak, kapcsolatok és információ híján a kistermelő nem tudja eljuttatni termékeit egy olyan felvásárlóhoz, aki méltányosabb árat kínálna érte (EUROPEAN FAIR TRADE ASSOCIATION 2001).

Amikor a banán már nem luxuscikk...

A globalizáció térnyerésével egyre több szállal kapcsolódunk a világ távoli pontjain élő emberekhez. Elég egy pillantást vetnünk a bevásárlókosarunkra: banán Ecuadorból, kakaópor Elefántcsontpartról, tea Sri Lankáról, paradicsom Spanyolországból. A nemzetközi kereskedelem térnyerésével távoli tájak korábban egzotikusnak számító élelmiszerei mindennapi fogyasztási cikké váltak. De a nemzetközi agrárkereskedelem térnyerése nemcsak a fogyasztók életére van hatással, hanem a fejlődő országokban élő kistermelőkére is. A mezőgazdaságról és a vidékfejlesztésről tehát nem beszélhetünk anélkül, hogy megvizsgáljunk milyen hatással van a nemzetközi mezőgazdasági kereskedelem azoknak a fejlődő országokból származó kistermelőknek az életére, akik számára a mezőgazdaság az egyetlen megélhetési forrást jelenti.

Ha egy pillantást vetünk a legújabb statisztikákra, láthatjuk, hogy az elmúlt tíz évben az export értéke duplájára nőtt. Az egyes országok gazdasági sikere, lakosainak életszínvonala tehát egyre inkább attól is függ, hogy a nemzetközi kereskedelem által nyújtott lehetőségeket milyen mértékben tudják kihasználni. A kereskedelem színterét még mindig a fejlett országok uralják, hiszen az összes export kétharmadát ők adják. S még inkább így van ez az ún. magas hozzáadott értékű termékek esetében, amelyek több technológiai és munkaerő befektetést igényelnek. Ennek megfelelően áruk is magasabb és exportjuk is kifizetődőbb. A feldolgozott ipari termékek piacát továbbra is a fejlett, iparosodott országok (pl. EU, USA, Japán) uralják, s a fejlődő országok közül mindössze néhány (pl. Mexikó, Kína és az ázsiai kistigrisek) tudott megjelenni ezen a piacon.

Számos fejlődő ország tehát, mivel nem tudott betörni az ipari termékek piacára, továbbra is a mezőgazdasági termékek kereskedelmében érdekelt a leginkább. Noha a mezőgazdasági termékek kereskedelme a világkereskedelem egészéhez képest egyre csökken, szerepe ennek ellenére nem elhanyagolható. Továbbra is mintegy 50 fejlődő ország exportbevételeinek több, mint negyedét mezőgazdasági termékek eladásából nyeri. Számukra létfontosságú, hogy milyen mértékben képesek részesülni a világpiacon. Sok ország ipari és élvezeti célokat szolgáló növényekre (gyapot, kávé, tea, kakaó, dohány) szakosodik. Az exportra szánt kultúrákat termelő országok esetében még fontosabb, hogy a világpiacon az ár hogyan alakul. Hiszen ha az adott termék ára a felére csökken (ami például a kávé esetében megtörtént 2001-ben), az azt jelenti, hogy az adott termelőnek, illetve az adott országnak kétszer annyit kell exportálnia, hogy ugyanannyi bevételre tegyen szert (UNDP 2005).

A mezőgazdasági világkereskedelem tehát sok fejlődő ország, s azon belül sok kistermelő számára élet-halál kérdése. Ennek ellenére sajnos kijelenthető, hogy a mai mezőgazdasági kereskedelem felépítése, rendszere a gazdag országokat és azon belül is a nagy iparosított gazdaságokat részesíti előnyben. Ezek nemcsak jobb környezeti adottságaik és infrastruktúrájuk miatt indulnak előnybe, hanem sok fejlődő országhoz képest, hanem a meglévő szabályozások is az ő kezükre játszanak. A nagyüzemi farmok, a hatalmas iparosított gazdaságok nemcsak a déli kistermelőket szorítják ki a piacról: már az európai és amerikai kistermelők sem tudják velük felvenni a harcot. Ennek a folyamatnak nemcsak a kistermelők látják a kárát, hiszen fogyasztóként mi is számos negatív hatással szembesülünk. A nagyüzemi farmokról származó élelmiszerek több káros anyag felhasználásával készülnek s minőségük is gyakran hagy kívánnivalót maga után. Elég, ha csak az elmúlt évek élelmiszerekkel kapcsolatos biztonsági kérdéseire gondolunk: az 1990-es évek elején kergemarhakór söpört végig Európán, míg az ültetvényes növénytermelés esetében a természetesen maradt növényvédőszer okoznak komoly egészségügyi problémát.

De ha ez a rendszer sem a termelőnek, sem a fogyasztónak nem kedvez, akkor vajon miért és hogyan marad fenn?

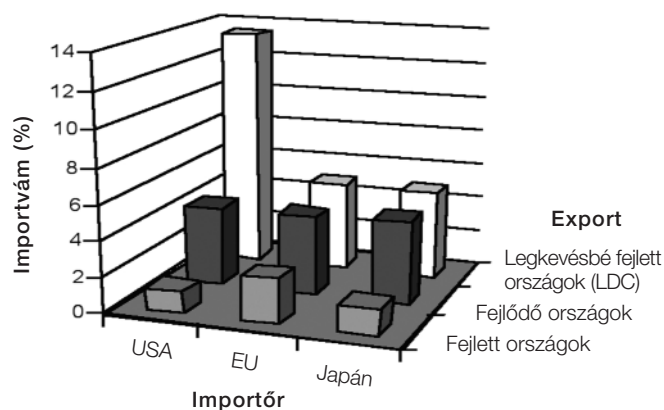
Fejlett és fejlődő országok – az egyenlőtlenségek fenntartása

A világkereskedelmet leginkább befolyásoló nemzetközi intézmény, a Kereskedelmi Világszervezet (*World Trade Organization*, WTO) 1995. január 1-jén jött létre 124 ország, köztük Magyarország csatlakozásával. Alapításának célja az volt, hogy a háború után létrehozott, a szabad kereskedelmet megkönnyítő kereskedelmi szerződés, az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) helyébe lépjen. A WTO szerint a biztos gazdasági növekedés receptje az, ha az egyes országok specializálódnak, tehát azt termelik, amihez a legjobb adottságaik vannak (megfelelő nyersanyag, éghajlat, infrastruktúra, hozzáértő munkaerő stb.), legyen az kakaóbab vagy számítógép-alkatrész. Az egyes országok között így munkamegosztás alakul ki, minden ország azt termeli, amit a leghatékonyabban, legolcsóbban tud előállítani. A határok megnyitása és az importvámok eltörlése pedig garantálja, hogy a világ minden fogyasztója a lehető legolcsóbban jusson hozzá az árukhoz. A szabadkereskedelem ideológiája szerint a szabályozásoktól mentes világkereskedelem egyben a fejlődés záloga.

A probléma azonban az, hogy a nemzetközi kereskedelem nem tisztességes. Nemcsak eszköz, de fegyver is. Míg a gazdag országok hangsúlyozzák a szabadkereskedelem pozitív hatásait, s a szegényebb országoknak előírják határaik megnyitását, közben önmagukat importvámokkal védik, saját gazdaságukat szubvenciókkal támogatják.

Ha egy ország meg akarja védeni saját piacát az olcsó importtól, akkor importvámot⁹⁴ vet ki a behozott termékekre. Ezzel a behozott termékek ára megnő, hiszen a vámt az eladó kénytelen be-

építeni a késztermék árába. Így az importvám mértékének emelésével az importőr ország saját termékeinek versenyképességét növeli. Ha az USA, az EU és Japán vámpolitikáját közelebbről megvizsgáljuk, érdekes dologra lehetünk figyelmesek: ezek az országok az importvámok nagyságát a származási ország alapján is meghatározzák. Az iparosított országok az egymással folytatott kereskedelemben alacsony, míg a fejlődő országokkal szemben gyakran magas importvámokat alkalmaznak. Például, ha Vietnám az USA-ba exportál, akkor ugyanannyi termékre körülbelül tízszer annyi importvámot kell, hogy fizessen, mint Nagy-Britannia. Ezzel a vietnámi termékek versenyképessége csökken a brit termékekhez képest, így értékesítésük nehezebbé válik (UNDP 2005). Ennek kapcsán felmerülhet a kérdés, hogy akkor hogyan lehetséges mégis, hogy Európát elárasztják az olcsó ázsiai termékek? A válasz az előállítási költségekben keresendő. Azok a fejlődő országok (pl. Kína), melyek bizonyos termékeket nagyon alacsony előállítási költségen tudnak megtermelni, még magas behozatali vámok esetén is fel tudják venni a versenyt a hazai termékekkel. Ezzel szemben azok a fejlődő országok, melyek magasabb előállítási költséggel rendelkeznek, elesnek a piaci részesedéstől.

3. ábra: Importvámok származási ország szerint
(Forrás: UNDP 2005)

A fejlett országok az importvámokat nemcsak a származási országnak megfelelően növelik avagy csökkentik, hanem a termék típusának megfelelően is. Vám-eszkalációnak nevezzük azt a jelenséget, amikor egy feldolgozott termékre kivetett vám szintje magasabb, mint az előállítás alapjául szolgáló nyersanyagra kivetett vám mértéke (A KÖZÖS AGRÁRPOLITIKA GLOSSZÁRIUMA 2008). Az Európai Unióban például a kakaópasztára kivetett vám 0 és 9 % között mozog, míg a behozott csokoládéra kivetett vám eléri a 30%-ot. A vám-eszkaláció következménye az, hogy a fejlődő országok nem érdekeltek saját terményeik feldolgozásában, s azokat nyersanyagként, sokkal kisebb haszonnal adják el. A vám-eszkaláció az egyik magyarázat arra, hogy míg az összes kakaóbab 90%-át fejlődő országokban termelik, addig a kakaópor mindössze 29%-a származik ezekből az országokból. Ghána és Elefántcsontpart helyett Németország exportálja a legtöbb kakaóport. Így tehát a kakaóexportból a német kakaóipar profitál a legtöbbet és nem azok az országok, amelyek a kakaót elsődlegesen megtermelik. A fejlődő országok a nyersanyag-exportőr szerepében rekednek (UNDP 2005).

⁹⁴ Az a pénzösszeg, amelyet egy személy vagy társaság köteles fizetni a nemzeti hatóságoknak egy adott árucikk behozatalakor vagy kivitelkor. Az angol duty (vám) kifejezés gyakran a tariff (illeték, tarifa) szinonimája és a két kifejezést gyakran felváltva használják (A KÖZÖS AGRÁRPOLITIKA GLOSSZÁRIUMA 2008).

Az importvámok mellett a fejlett országok milliárdokat áldoznak saját mezőgazdaságuk támogatására. Az Európai Unió, az USA és Japán összesítve egy nap alatt annyit költenek saját mezőgazdaságukra, mint amennyit egy év alatt áldoznak segélyként a fejlődő országok mezőgazdaságának támogatására. Az Európai Unióban a teljes költségvetés 40%-át fordítják mezőgazdasági támogatásra, annak ellenére, hogy mindössze a teljes népesség 2%-a dolgozik a mezőgazdasági szektorban. S mivel a támogatások nagysága egyenes arányban áll a földterület és a termelés nagyságával, a támogatás nem a kis családi gazdaságokban dolgozókat védi, hanem a nagy ipari termelőket hozza még előnyösebb helyzetbe. Hasonló a helyzet az USA-ban is. A támogatások tehát a belső egyenlőtlenségek fenntartásához is hozzájárulnak, hiszen a fejlett országokban élő kistermelők is egyre kevésbé tudnak versenyezni a nagy földterületeken, ipari mezőgazdaságot folytató vállalatokkal (UNDP 2005).

A mezőgazdasági szubvencióknak, támogatásoknak azonban nemcsak az egyes országokon belül van negatív hatása. A támogatások túlerővel vezetnek, s a keletkezett felesleget a fejlődő országok piacán értékesítik olyan olcsón, hogy az a helyi termelőket kiszorítja a versenyből. Az európai cukortermelés jó példa erre. Az európai cukorrépa-termelők garantáltan a világpiaci ár négyszeresét kapják meg terményükért, ami ahhoz vezet, hogy mintegy 4 millió tonnával több cukrot termelnek, mint amennyire szükség lenne. A felesleget exporttámogatások felhasználásával külföldön értékesítik. Az olcsó európai cukor a világpiaci ár csökkenéséhez vezet, s a cukorexportban érdekelt fejlődő országok (Brazília, Thaiföld, Dél-Afrika) exportbevétele ennek megfelelően csökken. Mindeközben az EU a behozott cukorra importvámot vet ki, ezzel megakadályozva, hogy a fejlődő országok piaci részesedést szerezzenek az európai cukorpiacon.⁹⁵ Ugyanez a helyzet az amerikai gyapottermelés esetében. Az amerikai gyapottermelőknek kifizetett támogatások a világpiaci árat mintegy 10%-kal csökkentik, s ennek következményeit a fejlődő országokban élő termelők viselik. Míg az USA-ban a pamuttermelés szerepe jelentéktelen, addig Burkina Faso számára a gyapotexportból származó jövedelem korántsem elhanyagolható. Hasonló folyamat játszódik le az olcsó amerikai rizsexport esetében: Ghána, Vietnam és Thaiföld termelői szenvednek az előnytelen versenyben (EUROPEAN FAIR TRADE ASSOCIATION 2001).

Két szék között a pad alá...

Összefoglalva, a mezőgazdasági kereskedelem jelenlegi felépítése és szabályrendszere a már gazdag országokat és a nagy iparosított gazdaságokat részesíti előnyben. A WTO a fejlődő országokat arra kényszeríti, hogy megnyissák piacukat. Mindeközben a fejlett országok termelői, s köztük is főként a nagytermelők, a szubvenciókkal megtámogatott olcsó árujukkal elárasztják a világpiacot. Ez a fejlődő országok termelőire különösen rossz hatással van, hiszen saját piacra nem tudnak termelni – onnan kiszorítja őket az olcsó import, a fejlett országok piacára pedig az importvámok miatt nem tudnak bejutni.

⁹⁵ Az európai piactól való függés további példáit lásd a „Globalizáció és migráció” című fejezetben.

Mindenesetre, a megoldás nem az, ha eltöröljük a védővámokat és szubvenciókat. Hiszen ez esetben a fejlődő és fejlett országok kistermelői mind csődbe mennének, hisz nem tudnák felvenni a versenyt a nagyiparosított termelőkkel, melyek gyakran mind a szociális, mind a környezeti szempontokat figyelmen kívül hagyva állítják elő termékeiket. Egy olyan rendszer kívánatos, ahol a vámok, szubvenciók és egyéb támogatási rendszerek ésszerű alkalmazása elősegíti, hogy mind a fejlett, mind a fejlődő országokban a helyi kistermelők felvehessék a versenyt a nagyipari módszereket használó termelőkkel.

Cukor

A kakaóval, kávéval és banánnal ellentétben a cukor sajátossága az, hogy nem csupán déli országokban terem, hiszen a trópusi területeken előforduló cukornád mellett a hidegebb éghajlatot is eltűrő cukorrépából is előállítható. A cukorkereskedelem koncentrációját jelzi, hogy összesen hét ország bonyolítja a világ cukorkereskedelmének 70%-át, a két legnagyobb exportőr Brazília és az Európai Unió. Hasonlóan más trópusi terményekhez (kávé, kakaó, dohány) számos országban a cukor a legfontosabb exportnövény, így ezek nagyban függnak a cukor világpiaci áráról.

E termék esetében is a legtöbb állam szigorú importvámokkal védi saját belső piacait. Az importvámoknak köszönhetően így a belső piacokon a termelők magasabb árat kérhetnek termékeikért. Emellett a megtermelt felesleg értékesítésére a termelők exporttámogatásokat vehetnek igénybe, így akár termelői költségeik alatti áron is értékesítik a cukrot a világpiacra. Az EU-n kívül például Brazília is dömpingáron értékesíti a cukrot.

Hiába alacsonyak a világpiaci árak évtizedek óta, a kínálat nem csökken, inkább az a paradox helyzet áll elő, hogy a nagy cukortermelők és azok az országok, amelyek nagy mértékben függnak a cukorból származó exportjövedelemtől, az exportjukat inkább növelik mint csökkentik, hogy összbevételük ne csökkenjen.

Az igazi veszteségek így azok a kistermelők és cukorültetvényen dolgozó munkások, akik az alacsony világpiaci árért rossz munkakörülményekkel, alacsony bérükkel és kiszolgáltatottságukkal fizetnek. Délkelet-Brazília, amely az ország legfontosabb cukortermelő régiója, s egyben Brazília egyik legszegényebb része, tökéletesen példázza ezt. Mivel a szülők nem keresnek eleget, gyakran gyermekeiknek is dolgozniuk kell, hogy a család fenn tudja tartani magát. Az iskolázottság hiánya, valamint az alultápláltságból fakadó mentális és fizikai problémák a cukorültetvényen dolgozó munkások gyermekeitől igazságtalanul veszi el egy más, jobb élet lehetőségét (EUROPEAN FAIR TRADE ASSOCIATION 2001).

Az értékesítési lánc – az egyenlőtlen viszonyok folyamatos újratermelődése

A mai globalizált világ sajátossága, hogy a kereskedelem meghatározó szereplői az államok mellett a multinacionális vállalatok. A világkereskedelem kétharmada ma már vállalatok és nem államok között zajlik.⁹⁶ A környezetileg és szociálisan fenntartható mezőgazdaság jövője így nem annyira az államok, hanem egyre inkább a vállalatok kezében van. Az, hogy egy kistermelő mennyi pénzt kap terményeiért nemcsak a szubvenciók és importvámok mértékétől függ, hanem az élelmiszeripari cégek árpolitikájától is.

Jelenleg a kistermelőknek, vagyis azoknak, akik megélhetésüket tekintve leginkább függnek a mezőgazdaságtól, nincs beleszólásuk a mezőgazdasági termelés és kereskedelem méltányos kereteinek meghatározásába. Napjaink mezőgazdaságát a multinacionális vállalatok ellenőrzik. A 100 legfőbb élelmiszeripari cég bonyolítja a globális élelmiszer- és italértékesítés kétharmadát. Az első 100 vállalatból csak négy fejlődő országbeli (dél-afrikai, brazil, mexikói és panamai). Az első 10 pedig a következő: Nestlé, ADM, Altria Group, PepsiCo, Unilever, Tyson Foods, Cargill, Coca-Cola, Mars és Danone. Ezek tartják irányításuk alatt a csomagolt élelmiszerek 1.250 milliárd dollárra becsült globális piacának 24%-át. A felvásárlói hatalom ilyen mértékű koncentrációja a kistermelőket egyre kiszolgáltatottabb helyzetbe hozza (WIGGERTHALE, M. 2007).

Több vállalat összbevétele meghaladja egyes országok GDP-jét is: a Nestlé árbevétele majdnem kétszerese Magyarország GDP-jének. Ha a mezőgazdasági termények útját végigkövetjük a termelőtől a fogyasztóig, megfigyelhetjük, hogy a lánc több pontját óriásvállalatok ellenőrzik (SACHS, W. és SANTARIUS, T. 2007). A kakaó esetében öt vállalat bonyolítja a világkereskedelem 80%-át, öt vállalat a kakaó-feldolgozás 70%-áért felel, míg hat multinacionális vállalat uralja a világ csokoládépiacának 80%-át. Hasonló számokat találunk a banán, a tea és a kávé esetében is (EUROPEAN FAIR TRADE ASSOCIATION 2001), vagyis a kereskedelem, a feldolgozás és az értékesítés is néhány óriásvállalat ellenőrzése alatt áll. Sok esetben ugyanaz a vállalat felel az áru szállításáért, feldolgozásáért és értékesítésért is. Ilyen mértékű koncentráció nem meglepő módon azt eredményezi, hogy ezeknek a vállalatoknak óriási hatalmuk van. A globalizáció térnyerésének és a piacok megnyitásának köszönhetően kedvük szerint válogathatnak sok ezer termelő között. Mivel a fogyasztókhoz rajtuk keresztül vezet az út, a termelőknek nincs más választása, mint hogy elfogadják a felkínált feltételeket. S az óriásvállalatok hatalmukat és erejüket kihasználva egyre előnytelenebb feltételekkel állnak elő – a költségeket és kockázatot egyre inkább a termelőkre hárítják át.

A termelő gyakran tehetetlen, hiszen terményeinek nagy részét egyetlen felvásárlónak adja el. A szerződések általában rövidtávra szólnak, így a termelő feje felett mindig ott lebeg Damoklész kardja: ha nem fogadja el a feltételeket, jövőbeli megrendeléseit kockáztatja. Egyre gyakrabban azonban már írott szerződés sincs, ami kötelezné a felvásárlót, így rendeléseit akár az utolsó pillanatban is megváltoztathatja. Az árakat mesterségesen alacsonyan tartják, sőt arra is van példa, hogy a termelők internetes aukción versenyeznek, hogy ki adja terményét a legolcsóbban (HEARSON, M. és EAGLETON, D. 2007).

⁹⁶ Erről lásd még a „Globalizáció” és „A globalizáció és Magyarország” című fejezeteket.

A csökkenő árak mellett a felvásárlók egyre magasabb minőségi követelményeket állapítanak meg, amely tovább növeli a termelő költségeit. Hiába drágább az új, magasabb minőségű csomagolás (kartondoboz, zacskó), amelyben a nyersanyagot szállítják, a felvásárlói ár ugyanaz marad. A magas minőségi követelmények azt is eredményezik, hogy azok a termelők, akik nem tudnak ezeknek megfelelni, nem tudják eladni portékájukat. A fejlett ország piacára való bejutást tehát nemcsak az importvámok, de a felvásárlók, a szupermarketek által támasztott minőségi követelmények is megakadályozzák.

A költségek mellett a kockázat is a termelőre hárul. A banánpiacon bevett szokás, hogy a rendelést mindössze a szállítás napján pontosítják, annak ellenére, hogy a gyümölcsöt már előző este le kell szedni. Így a termelő arra kényszerül, hogy becslés alapján szüreteljen. Ha a becsült mennyiség több, mint az aktuális rendelés, a felesleg rajta marad, míg ha kevesebb, akkor azt az utolsó pillanatban, más forrásból kell kipótolnia (HEARSON, M. és EAGLETON, D. 2007). Míg tehát a termelők költségei egyre nőnek és profitjuk egyre csökken, addig a felvásárlók és értékesítők haszna egyre nő (THE FAIRTRADE FOUNDATION 2002).

A folyamat igazi vesztese a kistermelők és az ültetvényeken dolgozó munkások. Előbbiek a csökkenő árak és a kedvezőtlen feltételek (magas minőségi követelmények, késleltetett fizetés) mellett egyre kevésbé tudnak lépést tartani a mezőgazdasági nagytermelőkkel, ültetvényesekkel, s gyakran kiszorulnak a piacról (UNDP 2005). Az ültetvényeken dolgozó munkások sorsa sem feltétlenül jobb, hiszen bérük az a költség, amelyet az ültetvény tulajdonosa elsőként fog csökkenteni. A csökkenő árak mellett így a munkásokra alacsonyabb bérek vagy túlóra vár. Gyakran napi 16 órát kell dolgozniuk, míg bérük arra sem elég, hogy biztosítsa megélhetésüket – nem futja gyógyszerre, a gyerekek iskolázására. Mindemellett foglalkoztatásuk egyre bizonytalanabbá válik: szerződésük határozott időre szól, így a munkaadó megspórolja azokat a juttatásokat, amelyek egy állandó alkalmazottnak járnának. Így alapvető jogaik is sérülnek: szociális és egészségügyi juttatásaikat eltörlik, munkakörülményeik romlanak. Mivel sok ültetvényen a szakszervezeti tagságot szankcionálják (például a szakszervezeti tagokat elbocsájtják), a munkások érdekvédelempolitikai képessége korlátozott. Az alacsony árak a negatív szociális hatásokon kívül környezetszennyezéshez, a környezet kizsákmányolásához is vezetnek, hiszen az ültetvényest egyedül a hatékonyság növelésének érdeke vezérli. Ennek negatív hatásait szintén a munkások szenvedik el: a növényvédőszeres túlzott alkalmazása az ő egészségükre is káros hatással van (HEARSON, M. és EAGLETON, D. 2007).

Összefoglalva, a kétmilliárdnyi kistermelő és az 500 millió mezőgazdasági ültetvényeken dolgozó munkás érdekei helyett a jelenlegi mezőgazdasági termelés és a kereskedelmi rendszer felépítése néhány kiemelt szereplő érdekeit szolgálja. Az egyenlőtlen viszonyok egyre növekszenek mind a fejlett és fejlődő országok, mind pedig a kistermelők és az iparosított farmokat ellenőrzésük alá vonó multinacionális vállalatok között. A játszma igazi nyertesei azok a nagyvállalatok, akik az élelmiszertermelést és feldolgozást ellenőrzik. Mindeközben a fejlődő országok kistermelőinek és az ültetvények munkásainak megélhetése egyre nehezebb.

Banán

A banán a legnépszerűbb gyümölcs Európában, s azon belül Magyarországon is. A banánt trópusi területeken (Afrikában, Latin-Amerikában, a Karib-szigeteken és a Csendes-óceáni területeken) termesztik. (BANANALINK 2008).

Hat országban (India, Brazília, Ecuador, Fülöp-szigetek, Kína és Indonézia) termelik a világban megtermelt banán több, mint felét (EUROPEAN FAIR TRADE ASSOCIATION 2001). Egyes banántermelő országokra, mint például Ecuador, a nagy ipari méretű ültetvények jellemzőek, ahol a termelés egyre inkább gépesített és sok növényvédőszeret használnak fel. A Karib-szigeteki banántermelést inkább a kis, független családi gazdaságok jellemzik. A világon megtermelt banán csupán egyötödét exportálják: a legnagyobb exportőr Ecuador. Brazília és India szinte kizárólagosan belföldi piacra termel (THE FAIRTRADE FOUNDATION 2000).

A banánkereskedelem nyereséges üzlet, azonban a profitból egyre kevesebbet látnak a kistermelők és az ültetvényeken dolgozók. Mivel a banán alacsony ára vásárlócsalogató, ezért sok szupermarketlánc a banán árát egyre csökkenti, hogy forgalmát növelje. Az árak csökkenése azonban nem jár együtt a nyereség csökkentésével. A szupermarketláncok az árak csökkentését inkább a banánkereskedelmi lánc többi szereplőjére (termelő, ültetvényes, szállítványozó, érlelő) hárítják. Mivel a banánkereskedelmet néhány hatalmas multinacionális vállalat (Chiquita – USA, Dole – USA, Del Monte – USA, Noboa – Ecuador, Fyffes – Írország) tartja a kezében, s ezek olyan mamutvállalatok, amelyek a termelés, a szállítás és az érlelés folyamatát is ellenőrzik, a szupermarketek által kifejtett árn nyomás végső soron a kistermelőkön és az ültetvényeken dolgozó munkásokon csapódik le.

Az utóbbi időben a banánültetvényeken dolgozó munkások életszínvonalra rohamos mértékben romlott. Az alacsony órabérek arra kényszerítik a munkásokat, hogy a földeket arra az időre se hagyják el, amíg repülőről növényvédőszeret permeteznek. Ez súlyos egészségügyi következményekkel jár.

A határozott időre kötött munkaszerződések miatt elesnek azoktól a szociális juttatásoktól, amelyek állandó szerződés esetén járnának nekik. A szakszervezeteket akár erőszakkal is elnyomják; nemcsak munkájuk elvesztése fenyegeti a tagokat, de például Kolumbiában szakszervezeti vezetők meggyilkolására is találunk eseteket.

A kis családi farmokon termelő gazdák életkörülményei sem feltétlenül jobbak. A kistermelők egyre kevésbé képesek felvenni a versenyt a nagy ipari ültetvényekkel, amelyek gyakran környezetszennyező eljárásokkal és a munkások kizsákmányolásával képesek csak nagyon olcsón előállítani terményüket. Mivel gyakran egy felvásárlótól függenek, ezért kénytelenek elfogadni az alacsony árat, amely termelési költségeiket sem fedezi, nemhogy megélhetésük biztonságát garantálná (THE FAIRTRADE FOUNDATION 2000).

A banán-kistermelők számára a méltányos kereskedelem kitörési lehetőség, hiszen a *fair trade*-hálózathoz csatlakozott termelő, illetve szövetkezet méltányos és hosszú távon garantált árat kap termékeiért, ami fedezi termelési és megélhetési költségeit. Jelenleg az Európában forgalmazott banán 10%-a származik méltányos kereskedeleméből, de Svájcban ez az arány már meghaladja az 50%-ot is (THE FAIRTRADE FOUNDATION 2000).

Kereskedelem – a fejlődés egyetlen útja?

Nem feledkezhetünk el arról, hogy a kereskedelem önmagában nem cél, hiszen hiába növekszik egy adott ország exporttermelése, ha az abból szerzett haszon csupán a kiváltságosok jövedelmét gyarapítja. A nemzetközi kereskedelem csupán egy eszköz, amely bizonyos feltételek megléte mellett elősegítheti az emberi fejlődést világszerte. A világpiacon való kijutás mellett ugyanannyira, sőt talán még fontosabb kérdés, hogy a helyi piacokra való termelés képes-e biztosítani a megélhetést 2,5 milliárdnyi gazda számára. Annál is inkább, mivel a legtöbb kistermelő számára a belső piac a legfontosabb árufelvétel. Ezt felismerve gazdamoszalmak tucatjai már nem csupán méltányos kereskedelemért, hanem a nemzetközi kereskedelem korlátozásaért is harcolnak. Céljuk egy olyan mezőgazdasági rendszer kialakítása, ahol a helyi piacra való termelés elsőbbséget élvez a nemzetközi piacra való termeléssel szemben. Jelszavuk az élelmiszer-önrendelkezés, azaz „a népek joga arra, hogy közösségi és nemzeti szinten önmaguk állítsák elő terményeiket, ezáltal garantálva az élelmiszer-ellátás biztonságát”⁹⁷ (VIA CAMPESINA n.d.). Arra törekszene, hogy minden termelő – „fejlődő” és „fejlett” egyaránt – méltányos árat kapjon terményeiért, amely fedezi az előállítás költségeit. Követelik, hogy minden országnak joga legyen megfelelő agrárvámokat alkalmazni. Elutasítják az exporttámogatás minden formáját, amely dömpinghez vezet (VIA CAMPESINA n.d.). Ezekért a célokért nem csupán a fej-

lődő országok termelői harcolnak: ma az élelmiszer-önrendelkezés jegyében európai, dél-amerikai, ázsiai és afrikai gazdák lépnek szövetségre. Az európai kistermelők gyakran ugyanazokkal a nehézségekkel szembesülnek, mint fejlődő országbeli társaik: a nagyiparosított farmok olcsó áruival ők sem tudják felvenni a harcot. A *Via Campesina* nemzetközi gazdaszervezet 56 ország, köztük Magyarország gazdaszervezeteit tömöríti.

Ezt a kezdeményezést fogyasztóként is támogathatjuk, ha helyi, kistermelők által előállított élelmiszereket vásárolunk. Ezt megtehetjük, ha a helyi piacon kistermelőktől vásárolunk vagy, ha megkeressük, hogy környékünkön milyen formában működik az ún. közösség által támogatott mezőgazdaság (*community supported agriculture, CSA*). Ez utóbbi lehetőséget ad arra, hogy közvetlenül a termelőtől otthonunkba szállíttassuk az árukat. Előnye, hogy szoros és állandó kapcsolat alakul ki termelő és vásárló között, valamint, hogy a termelő és a fogyasztó kockázat-közösséget vállal. Ez a rendszer a termelő számára garantálja a biztos megélhetést, míg a fogyasztó folyamatosan minőségi és egészséges áruhoz jut. Ilyen típusú kezdeményezésre példa a gödöllői Nyitott Kert Alapítvány (utódja a Nyitott Kert Futár), mely 1998 és 2006 között működtette termelői hálózatát, de Magyarország területén számos hasonló szerveződést fellelhetünk (TUDATOS VÁSÁRLÓK EGYESÜLETE 2007).

⁹⁷ A szerző fordítása.

Referencia lista

BANANALINK (2008). *Banana globingo* [on-line], hozzáférés: <http://www.bananalink.org.uk/images/globingo%202006.pdf>, [olvasva 2008. november 12.].

EUROPEAN FAIR TRADE ASSOCIATION (2001). *Fair trade year-book* [on-line], hozzáférés: <http://www.european-fair-trade-association.org/efta/Doc/yb01-en.pdf>, [olvasva 2008. november 12.].

FAO (2005). *The state of food insecurity in the world 2005* [on-line], hozzáférés: <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/008/a0200e/a0200e.pdf>, [olvasva 2008. november 12.].

HEARSON, M. és EAGLETON, D. (2007). *Who pays? - How British supermarkets are keeping women workers in poverty* [on-line], hozzáférés: http://www.actionaid.org.uk/doc_lib/actionaid_who_pays_report.pdf, [olvasva 2008. november 12.].

THE FAIRTRADE FOUNDATION (2000). *Unpeeling the banana Trade* [on-line], hozzáférés: http://www.fairtrade-advocacy.org/documents/unpeeling_the_banana_trade.pdf, [olvasva 2008. november 12.].

THE FAIRTRADE FOUNDATION (2002). *Spilling the beans on the coffee trade* [on-line], hozzáférés: http://www.fairtrade-advocacy.org/documents/Spilling_Beans_Trade.pdf, [olvasva 2008. november 12.].

A KÖZÖS AGRÁRPOLITIKA GLOSSZÁRIUMA (2008). [on-line], hozzáférés: http://ec.europa.eu/agriculture/glossary/glossary_hu.pdf, [olvasva 2008. november 12.].

SACHS, W. és SANTARIUS, T. (2007). *Slow trade – sound farming. A multilateral framework for sustainable markets in agriculture* [on-line], hozzáférés: http://www.ecofair-trade.org/pics/en/brosch_ecofairtrade_el.pdf, [olvasva 2008. november 12.].

TUDATOS VÁSÁRLÓK EGYESÜLETE (2007). *Földtől az asztalra, termelőtől a fogyasztóhoz* [on-line], hozzáférés: http://tudatosvasarlo.hu/attachment/file/51/kozvetlenu_web.pdf, [olvasva 2008. november 12.].

UNDP (2005). *Human development report 2005 – International cooperation at a crossroads: Aid, trade and security in an unequal world* [on-line], hozzáférés: http://hdr.undp.org/en/media/HDR05_complete.pdf, [olvasva 2008. november 12.].

VÉDEGYLET (2005). *Lehet más a bevásárlás* [on-line], hozzáférés: http://www.vedegylet.hu/doc/FT_kiadvany.pdf, [olvasva 2008. november 12.].

VIA CAMPESINA (n.d.). *People's food sovereignty* [on-line], elérhetőség/hozzáférés: www.viacampesina.org, [olvasva 2008. november 12.].

WHO (2002). *World health report 2002 – Reducing risks, promoting healthy life* [on-line], hozzáférés: http://www.who.int/whr/2002/en/whr02_en.pdf, [olvasva 2008. november 12.].

WIGGERTHALE, M. (2007). *Does trade make hunger? Global trade with agricultural goods. Lecture at the schools act globally – Teacher trainer training* [on-line], hozzáférés: http://www.fairer-agrarhandel.de/mediapool/16/163463/data/Graz_Does_trade_make_hunger.pdf, [olvasva 2008. november 12.].

a föld- és agrárkérdés több száz éve meghatározó problémája a magyar politikának. Az újra és újra ismétlődő földosztások is tükrözik, hogy minden társadalmi változás alkalmával megkísérelték valahogy kezelni ezt a kérdést. A reformkor, illetve az első világháború utáni földreform-kezdeményezések még a nagybirtokos réteg ellenállásán törtek meg. A második világháború után felcsillant a reménye annak, hogy sikerül végre létrehozni egy életképes gazdapolgári középbirtokos osztályt. Ezt a kezdeményezést viszont már a kommunista hatalomátvétel fojtotta meg: a koalíciós időszakban véghezvitt földreform után pár évvel a két hullámban végigterítetett kollektivizálás végképp megszüntette egyrészt a parasztságot mint történelmi csoportot, másrészt az önálló, saját és családi munkaerőre alapozottan gazdálkodó agrárközéposztály kialakulásának lehetőségét.

A hatvanas-hetvenes évek átalakuló termelőszövetkezeti rendszerében egyre több mozgásteret kapott a háztáji gazdálkodás. Ez kezdetben a termelőszövetkezeti tagok önellátását szolgálta, majd egyre inkább piacorientáltan működött a termelőszövetkezeti nagyüzemmel szoros együttműködésben. A háztáji egyben sajátos iskoláját adta a piaci viszonyokban való működésnek, és egyfajta torz polgárosodási csatornát jelentett az agrárnépesség bizonyos csoportjainak. Ezt az is bizonyítja, hogy a jelenlegi sikeres önálló gazdálkodók nagy része már a háztáji korszakban is aktívan piacra termelt.

A rendszerváltást követő kárpótlás, a termelőszövetkezetek átalakítása és az állami gazdaságok privatizációja a magántulajdon térhódítását eredményezte: míg 1990-ben a földek 7%-a volt magántulajdonban, 2001-re ez az arány már több, mint 90% (KISS, J. 2002). A rendszerváltás idején az állami és szövetkezeti tulajdon nemzetközi intézmények (pl. a Nemzetközi Valutaalap) által sürgetett privatizációját a kárpótlási folyamat keretében összekötötték a történelmi jóvátétellel. Ennek eredményeként széles csoportok jutottak gyakran igen kis területű és elaprózott földtulajdonhoz. Az új földtulajdonosok száma elérte az 1,3 milliót (FORGÁCS, CS. 2008), egy-egy család birtokába azonban átlagosan csupán 4,4 hektár föld jutott (KOVÁCH, I. 2003a). A folyamat eredményeként létrejött egy jelentős kistermelői réteg, mely ugyanakkor nem egy szerves fejlődés, hanem egy rövid idő alatt lezajlott, radikális társadalmi átalakulás eredménye. Zömük kényszervállalkozó, hiszen a rendszerváltáskor megszűnő nagyszámú munkahely miatt széles rétegeknek a mezőgazdaság nyújtott túlélési lehetőséget a kisebb területen való gazdálkodással. Másik jellemzője az átalakulásnak, hogy sok városi lakos jutott gyakran osztatlan közös tulajdon részét képező földtulajdonhoz, melyet szóba sem jött, hogy maga műveljen meg.

A tulajdonviszonyok átalakulása mellett a mezőgazdaság piacosítása és az agrárkereskedelem gyors liberalizálása is jelentősen visszavetette a magyar mezőgazdaságot. Az árak piaci alapra helyezése és a költségvetési támogatás csökkentése miatt erőteljesen kinyílt az agráröllő, vagyis a mezőgazdasági termeléshez használt inputok (gépek, felszerelések, takarmány, energia, műtrágya, víz) ára gyorsabban nőtt, mint az agrártermékek felvásárlási ára. Becslések szerint (UDOVECZ, G. 2000, idézi KISS, J. 2002) 1989 és 1998 között változatlan áron számolva legalább 340 milliárd forintnyi jövedelem áramlott ki a mezőgazdaságból. Emiatt az agrártermelés jövedelmezősége erősen csökkent. 1998-ban az agrártermelők jövedelme 30%-kal maradt el a nemzeti átlagtól.

Mindezek miatt a magyar mezőgazdaság egyik fő problémájává a termelés finanszírozása vált. Ehhez a bankrendszer hiányosságai, a magas kamatok, illetve a kellő garancia hiánya is hozzájárultak. Ez a termelési erőforrásokon való spórolást, és a beruházások visszafogását, a géppark előregedését eredményezte. Csökkentek a hozamok, mindez eladósodási és csődhullámhoz vezetett. Megnőtt az agrárszektor elhagyók száma, emelkedett a vidéki munkanélküliség és nőtt a vidéki szegénység.

A globalizálódó magyar élelmiszerpiac

Az elmúlt húsz évben alapvető változások mentek végbe a világ-gazdaság élelmiszer-feldolgozási és kereskedelmi szektorában. Kihhasználva a kommunikációs és szállítási technológia ugrásszerű fejlődését és a kereskedelempolitikára az elmúlt 30 évben jellemző deregulációs⁹⁹ tendenciát, az élelmiszerszektorban működő multinacionális vállalatok világméretű terjeszkedése felgyorsult. Ezek a cégek világméretű, vertikálisan integrált¹⁰⁰ kapcsolatrendszeret építettek ki, és ezzel együtt átrendezték az agrár- és élelmiszeripari szektor kapcsolatrendszerét az egyes országokban. Ilyen szempontból a helyzet nagyon hasonló a világ minden táján: Afrikában, Ázsiában és hazánkban egyaránt. Amikor azonban mindezeket a folyamatokat Magyarországon vizsgáljuk, figyelembe kell venni saját történelmi hátterünket: a keleti blokkban töltött majdnem ötven évet, a rendszerváltás sokkhatását, a hirtelen bekapcsolódást az időközben globalizált piacgazdaságba, és az Európai Unió csatlakozás hatását is.

Amikor a keleti blokk országai a rendszerváltás idején gazdasági nehézségekkel küszködtek, a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap (IMF) tanácsára létező adósságaik mellé új hiteleket vettek fel,¹⁰¹ a nemzetközi intézmények feltételeivel (gyors piacnyitás, állami és szövetkezeti vagyon magánosítása, külföldi cégek betelepülésének bátorítása, költségvetési megszorítások). A multinacionális vállalatok megjelenése itt is átrendezte az élelmiszer-gazdasági termékpályák hatalmi egyensúlyát: mint máshol is a világban, e folyamatok eredményeként a magyar élelmiszer-gazdaságban is az élelmiszer-kereskedelem vette át a koordináló-irányító szerepet. Az élelmiszergyártók és mezőgazdasági alapanyag-termelők az élelmiszerszektorban keletkező jövedelmekből kénytelenek voltak a korábbinál sokkal kisebb részzel beérni. Ez azt jelenti, hogy a mezőgazdasági termelők helyzete általánosságban romlik a kereskedelmi szereplőkhöz képest. A kistermelőket, gyenge alkuerejük miatt különösen hátrányosan érintette ez a változás.¹⁰²

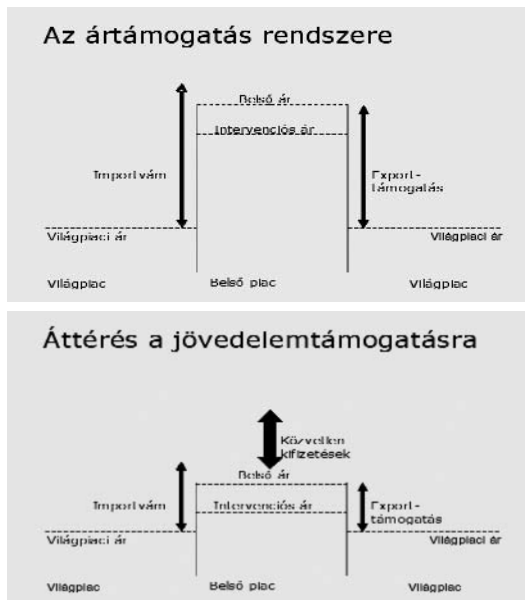
⁹⁹ A kereskedelmi szabályozás fellazítására, a kereskedelem útjában álló akadályok (vámok, kvóták, normák, stb.) enyhítésére irányuló intézkedések.

¹⁰⁰ Vertikális integráció: a multi-, illetve transznacionális társaságok üzletpolitikájának az a változata, melynél a vállalatok azért fektetnek be külföldön, hogy ellenőrzésük alá vonják a termelési vertikum alsóbb (a nyers-, ill. alapanyag-termelés) és/vagy felsőbb láncszemeit is (a feldolgozás legutolsó fázisa, ill. a szállítás és értékesítés hálózata) (SZENTES, T. 1999).

¹⁰¹ Erről lásd még „A globalizáció és Magyarország” című fejezetet.

¹⁰² Erről lásd még az „Okoz-e éhezést a kereskedelem?” című fejezetet.

Annak érdekében tehát, hogy az addig magas importvámokra és exporttámogatásra épülő agrárpolitikáját összhangba hozza a szabadkereskedelmi tárgyalások irányával,¹⁰⁶ az Unió 1992-ben a KAP reformjának keretében az ártámogatás rendszeréről a jövedelemtámogatásra tért át (6. ábra): csökkentették a garantált árakat, az importvámokat, valamint az exporttámogatást. A garantált ár csökkenését ugyanakkor közvetlen kifizetésekkel kompenzálták a termelők felé, hiszen e nélkül hirtelen tömeges csődhullámot, és jelentős társadalmi megrázkódtatást jelentett volna az intézkedés.

6. ábra: Áttérés az ártámogatás rendszeréről a jövedelemtámogatásra a Közös Agrárpolitika 1992. évi reformjával
(Forrás: KONING, N. 2007)

Az irányváltoztatás ideológiai megalapozását Európában a „multifunkcionális mezőgazdaság” koncepciója adta, melynek értelmében a jövedelemtámogató kifizetések nem a termeléshez, hanem a multifunkcionalitás jegyében a mezőgazdaság által a helyi társadalom részére termelt közjavakhoz kötődnek.

A multifunkcionális mezőgazdaság európai modellje

A multifunkcionális európai agrármodellnek megfelelően a mezőgazdaság közpénzből történő támogatása akkor legitim, ha az a termelési feladatok mellett környezeti, társadalmi és foglalkoztatási feladatokat is magára vállal. Ilyenkor ugyanis a mezőgazdaság olyan „nem importálható közjavakat” is létrehoz, melyek előállítására a piac hagyományos eszközein (pl. az árakon) keresztül nem térül meg, de társadalmi hasznosságuk elismeréseként a gazdálkodót közpénzekből nyújtott fizetség illeti meg. Ezek a közjavak az alábbiak lehetnek: a lakosság biztonságos és egészséges élelmiszerrel való ellátása, a kultúrtáj ápolása, ökológiai stabilitás, a turizmus alapjának biztosítása, vagy kulturális örökség fenntartása.

Bár az, hogy vidékfejlesztési és agrár-környezetvédelmi programokon keresztül a környezetvédelmi szempont is helyet kapott a Közös Agrárpolitikában, fontos eredmény az európai környezetvédők számára, kérdés, hogy mennyire volt ez a reform méltányos manőver a fejlődő országok gazdálkodóival szemben. Számos európai gazdálkodó ugyanis ezen támogatások révén képes megmaradni alacsonyabb vámvédelem mellett is a nemzetközi piacon. Ugyanakkor, míg a mostanra egyre inkább tiltottá váló vámvédelem korábban minden kormány, vagyis a legszegényebbek számára is elérhető eszköz volt¹⁰⁷ – hiszen nem került pénzbe – a fejlődő országok nem képesek az európai vidékfejlesztési és agrár-környezetvédelmi programokhoz hasonlóan segíteni gazdálkodóikat, így termelőik hátrányba kerülnek, hiszen az európai és amerikai vámcsökkentésért cserébe a fejlődő országok jelentős piacnyitásra kényszerültek, a mezőgazdasági és egyéb szektorokban egyaránt. A multifunkcionalitás jegyében kiépített vidékfejlesztési politika mindenesetre mára a KAP második pillérévé vált.

Mindeközben világossá vált, hogy a keleti blokk országainak csatlakozása komoly kihívást fog jelenteni a KAP érzékeny politikai egyensúlyára. Hiszen a nettó befizetők és nettó haszonélvezők között folyó alku az EU költségvetésének és politikai dinamikájának egyik meghatározó eleme. A csatlakozó országok a régi tagországokhoz képest alacsony GDP-jű, viszont jelentős agrárnépeséggel és szerkezeti gondokkal küzdő agrárszektossal rendelkező országok. Nyilvánvaló volt, hogy az új tagállamok esetében a régi tagokéhoz hasonló, szociális töltetű KAP alkalmazása az európai közösség részéről a KAP-ra fordítandó források növelését igényelné – mindez egy olyan helyzetben, amikor a nettó befizetők inkább csökkenteni szeretnék volna a KAP költségvetését.

Emiatt történt az, hogy az Unió a csatlakozni készülőeknek csökkentett támogatásokat ajánlott fel, melyen a csatlakozáskor sem sikerült érdemben változtatni. Az Unió érvei szerint mivel a közvetlen támogatások az 1992-ig alkalmazott ártámogatás révén élvezett árszínhez képest történt jövedelem-kiesés kompenzációját jelentik (lásd 6. ábra), az új tagországok termelői esetében nem indokolt ennek megadása, hiszen ők soha nem voltak ennek a rendszernek a jogosultjai. Ezen kívül azzal érveltek, hogy a magas támogatások hirtelen olyan pluszjövedelmet jelentenének a csatlakozó országok földtulajdonosainak, ami túlságosan nagy társadalmi feszültségeket okozna. Ez az érvelés egyes elemzések szerint nem állja meg a helyét. Az új és régi tagországok termelői ugyanis a csatlakozás pillanatától kezdve közös piacon versenyeztek termékeikkel, és nyilvánvalóan méltánytalan versenyelőnyt jelent a magasabb támogatás, melyben a régi tagállamok termelői részesültek. Valószínű, hogy inkább az a politikai szándék állt a csökkentett támogatások mögött, hogy az uniós tárgyalók a Kereskedelmi Világszervezetben (WTO) felmutathassák: nem növelték az adott időszakban a termelőknek juttatott támogatást – ez viszont csak uniós szinten volt igaz. Mivel az új tagországok kistermelői bizonyultak a leginkább sérülékenynek az egyenlőtlen versenyhelyzet következtében előállt hétéves jövedelem kieséssel szemben, gyakorlatilag ők fizették meg az Unió exportáló nagyvállalatai számára előnyös szabadkereskedelmi alku árát.

¹⁰⁷ Az uruguayi fordulót lezáró Mezőgazdasági Megállapodás szerint a fejlődő országok kötelesek voltak 10 év alatt 24%-kal csökkenteni agrártermékeik átlagos importvámját. A jelenleg futó Doha Forduló célja további jelentős vámcsökkentések elérése.

¹⁰⁶ Erről lásd még az „Okoz-e éhezést a kereskedelem?” című fejezetet.

Vidékfejlesztési programok

A 2004-es bővítéskor a csökkentett közvetlen támogatásokért cserébe vidékfejlesztési programokkal kívánta az Unió kárpótolni az újonnan csatlakozókat. Ez azonban nem váltotta be a hozzá fűzött várakozásokat: különböző okok miatt az uniós vidékfejlesztési programok mindeddig nem tekinthetők kimondottan sikeresnek az új tagországok sajátosságainak, pl. a nálunk jellemző nagymértékű vidéki szegénység¹⁰⁸ kezelésére.

Az uniós döntéshozók úgy próbálták kezelni az európai vidéki területek sokféleségét, hogy az európai vidékfejlesztési források elosztásánál igen nagy teret hagytak a tagállamoknak, hogy érvényesítsék saját preferenciáikat. A források feléről gyakorlatilag minden tagállam saját hatáskörben dönthetett.¹⁰⁹ A kormányzati érvelés szerint (FICSOR, Á. 2006) a vidék felemelkedése szempontjából a legfontosabb feladat a tókeszegény magyar mezőgazdaság fejlesztése és versenyképessé tétele a várhatóan egyre élesebb versenyt diktáló nemzetközi piacokon. Ez járul hozzá leghatékonyabban a vidéki területek jövedelemtermelő képességéhez, az életminőség javítása ehhez képest másodlagos jelentőségű. Ennek megfelelően a legtöbb forrást a gazdálkodói beruházások támogatására és a fizikai tőke fejlesztésére kívánják fordítani. A másik három prioritástengely – az agrár-környezetgazdálkodás, a vidéki életminőség javítása és az ún. LEADER tengely,¹¹⁰ mely a helyi közösségek kezdeményezéseit támogatja – gyakorlatilag csak az EU által előírt minimumot kapja.

Egyes hazai vidékfejlesztési szakemberek kritikus szemmel tekintenek a programra. Szerintük az európai agrármodellnek megfelelően a vidékfejlesztési programoknak a mezőgazdaság multifunkcionális modellje szerinti közjavakat kellene jutalmazniuk. Ezzel szemben a jelenlegi vidékfejlesztési program egy szűk nagybirtokosi érdekkörnek juttat beruházási forrásokat, és nem szolgálja kellőképpen a vidéki gazdaság fejlesztését. A konkrét kritikai észrevételek közül említést érdemel az a felvetés, hogy a legtöbb forrást lekötő beruházás-támogatási programoknál a pályázati feltételek alapján a regisztráltan mezőgazdaságból élőknek csak a

¹⁰⁸ Az európai gyakorlatnak megfelelő számítás szerint az összes magyar háztartás közel tíz százaléka tekinthető jövedelmileg szegénynek. Ebből a falusiak aránya 47,2% (KOVÁCH, I. 2003b). A nagyon szegény magyar lakosság megközelítőleg kétharmada vidékének tartható településeken él, és ezek legalább 20-30 százaléka nélkülözi a felzárkózás legcsekélyebb esélyét is.

¹⁰⁹ Magyarországon az EU-harmonizáció keretében született meg 1999-ben a két vidékfejlesztési előcsatlakozási program: a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program (NAKP) és a SAPARD program. Részben ezekre építve készült el a 2004-2006-os időszakra vonatkozó Nemzeti Vidékfejlesztési Terv (NVT) és a Nemzeti Fejlesztési Terv Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Programja (AVOP) is. A 2007-2013-as EU tervidőszakra a két tervet egyesítő, egységes Nemzeti Agrár-vidékfejlesztési Stratégiai Tervet és Programot kellett Magyarországnak készítenie, amelyet a kormány „Új Magyarország Vidékfejlesztési Program” (ÚMVP) címen 2007 februárjában nyújtott be az Európai Bizottsághoz. Az ÚMVP adja a következő évek vidékfejlesztési forrásainak keretét, ezért érdemes megvizsgálni, mit tartogat a kistermelők számára.

¹¹⁰ Az Európai Unió LEADER programjának rövidítése a program francia elnevezésének kezdőbetűiből származik: Liaison Entre Actions pour le Développement de l'Economie Rurale (Közösségi Kezdeményezés a Vidék Gazdasági Fejlesztése Érdekében). A program szerint egy terület fejlesztési stratégiáját, az abban részt vevő önkormányzatokból, a térség vállalkozóiból és civil szerveződéseiből megalakult Helyi Akciócsoport az ott élők bevonásával állítja össze. A döntéshozó a keretösszeget helyi pályázat útján juttatja el a végső kedvezményezettek számára.

legnagyobb 22 %-a¹¹¹ adhat be pályázatot. Igen kevés forrás jut a gazdálkodói generációváltást segítő intézkedések támogatására is, ami a magyar agrárium előregedett korösszetételét ismerve szükséges lenne (ÁNGYÁN, J. 2007). A program egy másik kritikusa megemlíti, hogy hibás az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP) fő célja, vagyis az olaj- és energia-intenzív ágazatok, mint például az exportorientált gabonatermesztés, illetve intenzív állattenyésztés támogatása, tekintettel a tartósan magasnak ígérkező olajárakra. Ezen kívül megjegyzi, hogy ezekben az éles nemzetközi versenyt diktáló ágazatokban hosszú távon a magyar termelőknek nincs esélye a világ leghatékonyabb termelőivel szemben: a szerző példái között a texasi és indianai gabona, a mexikói és brazil szója és kukorica, a fűtési költség nélkül, fólia alatt, alacsony munkaerőköltséggel nevelt brazil csirke, valamint a kínai csirke és sertés szerepel (NAGY, B. 2007). Érvelése szerint ezért inkább a minél kevesebb energia-bevitellel minél magasabb minőséget előállító termelési modellek segítenék a vidéki gazdaság jövedelemtermelő képességét.

Uniós kereskedelmi előírások és a „higiéniai csomag”

Számos olyan, az uniós csatlakozásunkkal összefüggő szabályozási változás történt az utóbbi években, mely a kis-, illetve hagyományos módon termelők kiszorulásának irányába hatott. Az uniós megközelítésre jellemző, hogy olyan egységes minőségellenőrzési, növény- és állategészségügyi irányelveket alkalmaz minden termelőre, melyeket eredetileg a globális méretű logisztikai rendszer részére termelő, legnagyobb, ipari jellegű mezőgazdasági termelőkre méreteztek. Egy ilyen rendszerben szigorú, személytelen környezetre tervezett, és a termékkövetést biztosító szabályokra van szükség. Azonban a helyi agrártermelés- és elosztás évszázadok óta zökkenőmentesen működő rendszereire ráerőltetve ezek a szabályok a hagyományokat továbbvivő kistermelők gazdasági ellehetetlenítésével járnak és a kulturális (pl. gasztronómiai) változatosság és a mezőgazdasági állat- és növényfajtáink sokféleségének (mezőgazdasági biodiverzitás) megőrzése ellen hatnak.

Az állattenyésztési szektorban ez a probléma főleg a termelés és feldolgozás higiéniai szabályaival kapcsolatban merül fel: az uniós előírások abból indulnak ki, hogy az egységes piac miatt minden termelő árúja a kaput átlépve akár Párizsig eljuthat akadálytalanul. Ezért tekintet nélkül arra, hogy a helyi piacokon évszázadok óta működő feldolgozási és higiéniai technológiák teljesen megállják a helyüket, az egész kontinenst átívelő logisztikai láncoknak megfelelő eljárásokat várnak el minden szereplőtől. Hogy megfeleljenek ezeknek az elvárásoknak, a termelőknek akkora beruházásokat kell végrehajtaniuk, melyeknek a költsége kisüzemben soha nem térül meg. Mindez különösen a termelők által feldolgozott termékek előállítására hat hátrányosan, melyek pedig hozzáadott értéket képviselnek, és így nagyobb jövedelmet biztosíthatnának a termelőnek. Így a termelő a tejet nyerstejként adja le a feldolgozónak, ahelyett, hogy túró, sajtot készítené belőle. A házi húster-

¹¹¹ Az ÚMVP pályázatain való indulást négy EUME nagyságú minimális üzemméretre kötik (EUME: Európai Méretegység). Az európai jogrendben az agrártámogatások odaítélése az életképességi szempont alapján történik. A gazdaságilag életképes mezőgazdasági üzemméret meghatározásának hivatalos mutatója a standard fedezeti hozzájárulás (SFH, a bruttó termelési érték és az előállításához szükséges változó költségek különbsége). 1 EUME 1200 euró SFH-nak felel meg (jelenleg kb. 324 000 Ft).

mékek, kolbász és konyhakész baromfi helyett pedig inkább az élő állatot adja el a felvásárlónak, hiszen a feldolgozás higiéniai feltételei terén nem tud megfelelni a szigorú uniós előírásoknak. Még a hivatalos vágóhidak közül is csak a legnagyobbak maradnak meg. Ez persze azt is jelenti, hogy sokkal messzebbre kell szállítani az állatokat, mint korábban, így a kistermelők egyre inkább meggondolják, érdemes-e egyáltalán állatot tartaniuk.

A nemrégiben létrehozott külön szabályozás a kistermelői értékesítés feltételeiről¹¹² e problémák nagy részét önmagában nem kezeli. A hústermékek esetében például, bár lehetőséget ad a füstölve feldolgozott húskészítmények értékesítésére, ugyanazon állat legértékesebb részeiből színhús értékesítését nem teszi lehetővé. Nem tartalmaz könnyítéseket továbbá a hőkezelt növényi termékekre (lekvár, befőtt, konzervek) vonatkozóan sem, illetve a termelő a könnyített feltételek alapján csak a lakóhelye szerinti piacon értékesítheti termékeit, ami a szegény kistelepüléseken élőket elzárja a regionális központok fizetőképes piacaitól. A legnagyobb gond azonban a szabályozással az, hogy nem készült hozzá a hatóságok számára az ellenőrzés termékcsoportokra (tészta, hústermék, tejtermék, stb.) lebontott konkrét szempontjait rögzítő útmutató, ezért nagyon sok múlik a helyi, megyei ellenőrző hatóság kistermelőkkel szembeni jóindulatán.

Az ilyen útmutatókat általában az érintettek szakmai érdekvédelmi szervezetei dolgozzák ki és egyeztetik a hatósággal. Hazánkban viszont nincsen kifejezetten a kistermelői gazdaságok és élelmiszer-termelő üzemek szempontjait országos szinten képviselő érdekvédelmi szervezet, így a kistermelői rendelet hatálya alá tartozó csoport nem rendelkezik olyan szervezettel, mely a kormányzat partnere lehetne ebben a folyamatban.

Lehetséges kiutak¹¹³

A kistermelők számára a multinacionális szektor által ellenőrzött piacon az összefogás jelenti gyakorlatilag az egyetlen túlélési lehetőséget. A termelői önszerveződés legfontosabb formái a beszerzési, illetve értékesítési szövetkezetek. A szövetkezet olyan társulás, melyben több gazdaság valamely gazdálkodási műveletet közös üzemben végez, vagy végeztet el úgy, hogy eközben megtartja az egyes gazdaságok önállóságát. A szövetkezet a tagok tevékenységét előmozdító szerveződés, valójában egy kisvállalkozói beszállító rendszer. A szövetkezet fő célkitűzése a tagok által irányított termelői közösség létrehozása annak érdekében, hogy a tagok terméküket optimális áron tudják eladni, és teljes terméküket garantált áron értékesítve mérsékeljék a termelési kockázatukat.

A szövetkezetekkel szembeni bizalmatlanság különösen jellemző a kistermelőkre, pedig számos szakértő szerint éppen a szövetkezés jelenthetné számukra a megoldást. Egy a vöröshagymát, mint tipikus magyari kistermelői terméket vizsgáló kutatás megál-

lapította, hogy ebben a szektorban a termelés 90%-át adó egyéni gazdaságok helyzetét éppen a Termelői Értékesítő Szövetkezetekkel (TÉSZ) sikerült stabilizálni. Ezek a szövetkezetek vállalták, hogy fajták, formai követelmények és csomagolás tekintetében összehangolják a kínálatot. A közös fellépés kedvezőbb értékesítési feltételekre is módot ad (FORGÁCS, CS. 2006, p. 35). A termelői szövetkezés egyik sikertörténete például a szupermarketekkel szemben is egyenlő partnerként fellépő Mórakert TÉSZ. A termelői szövetkezeti rendszerből származó rossz emlékek miatt ugyanakkor sok kistermelő vonakodik a közös fellépés minden formájától.

A kitörés másik lehetséges pontja a szokványos kereskedelmi csatornákon kívül történő értékesítés, melynek legjelentősebb formáit hazánkban egyes olyan úttörő jellegű, de egyelőre elszigetelt kezdeményezések mellett, mint az ún. közösség által támogatott mezőgazdaság a termelői piacok, illetve a háznál történő értékesítés jelentik. Ez a forma a termelő részéről különleges minőségű, speciális (pl. biotermékek) előállítását igényli, valamint marketing- és innovációs készséget, vevőorientáltságot.

Közösség által támogatott mezőgazdaság

Az ún. közösség által támogatott mezőgazdaság (*community supported agriculture*, CSA) mozgalom hazai első fecskei a Nyitott Kert Alapítvány, valamint a budapesti Szatyor bevásárló-közösség. Ebben a termelő-fogyasztó közösségben a fogyasztók hetente közösen adják le rendelésüket közvetlenül a termelőnek, melyet aztán egy elosztási pontról saját szervezésben osztanak szét maguk között. A CSA rendszerben a közvetítők kiiktatása révén a fogyasztók a piacinál kedvezőbb árat és megbízható minőséget kapnak, a termelő pedig biztos értékesítési lehetőséghez méltányos átvételi áron jut.

Ezek a lehetőségek, miközben egyéni szintű megoldásként rendelkezésre állnak, ahhoz túlságosan lassan és nehézkesen nyíló kapuk, hogy a teljes kistermelői réteg számára megoldást jelentsenek.

¹¹² 14/2006. (II. 16.) FVM-EüM-ICsSzEM együttes rendelet a kistermelői élelmiszer-termelés, előállítás és értékesítés feltételeiről.

¹¹³ Erről lásd még az „Okoz-e éhezést a kereskedelem?” című fejezetet.

Referencia lista

ÁNGYÁN, J. (2007). Az agrár- és vidékfejlesztés európai trendje és az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program, *Nemzeti Érték*, Vol. 1. No 3, pp. 26-55.

FICSOR, Á. (2006). Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai Terv és a versenyképesség, *Gazdálkodás*, No 6., pp. 2-7.

FORGÁCS, CS.(2006). A mezőgazdasági kistermelők jövője az átalakuló mezőgazdasági piacokon, *Gazdálkodás*, No 6, pp. 29-41.

FORGÁCS, CS. (2008). Csak azért mert kicsi, még hasznos a társadalomnak, *A Falu*, Vol 23, No 1, pp.17-39.

KISS, J. (2002). *A magyar mezőgazdaság világgazdasági mozgásteret*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

KONING, N. (2007). *The CAP: History and reforms*, [on-line], hozzáférés: <http://www.epfs.eu/DocDetail.aspx?l=006.007&lang=ENG&id=115>), [olvasva: 2009. február 20.].

KOVÁCH, I. (2003a). A vidéki Magyarország az ezredfordulón. In: BAYER, J. és KULCSÁR, K. (szerk.) *Társadalom, politika, jogrend*. MTA Társadalomkutató Központ - Kossuth Kiadó, Budapest.

KOVÁCH, I. (2003b). A magyar társadalom paraszttalánítása – európai összehasonlításban, *Századvég*, 2. sz., pp. 41–67.

KSH (2008). *Magyarország mezőgazdasága, 2007. Gazdaság-szerkezeti összeírás. Előzetes adatok*. KSH, Budapest, [on-line,] hozzáférés: <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/gso/gso07.pdf>, [olvasva: 2009. február 20.].

NAGY, B. (2007). Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai Terv (2007-13) Makrotársadalmi Hatáselemzése, *Nemzeti érdek*, Vol 1, No 2, pp. 55-84.

NÉMETHI, L. (2004). *A magyar agrárgazdaság az ezredfordulón*. Szaktudás Kiadóház, Budapest.

SZENTES, T. (1999). *Világgazdaságtan I. Elméleti és módszertani alapok*. Aula Kiadó, Budapest.

UDOVECZ, G.(2007). Az európai agrárpolitika eszményei és realitásai, *Gazdálkodás*, No 2, pp. 1-10.

VERESS, L. (2005). Európához méltó magyar vidékfejlesztési politikát! *A falu*, Vol 20, No 1, pp. 9-23.

Az 1960-as években a világ minden táján fellángoló zendüléseknek, lázadásoknak és mozgalmaknak máig tartó hatása van. Umberto Eco ezt így fogalmazta meg:

“Noha 1968 minden látható nyoma eltűnt, mélységesen átalakította azt, ahogyan mi, legalábbis Európában viselkedünk és egymáshoz viszonyulunk. A főnökök és munkások viszonya, a diákok és tanárok viszonya, még a szülők és gyerekek viszonya is megnyílt; és soha nem lesz már olyan, mint régen”¹¹⁴ (idézi KATSIAFICAS, G. 2006, p. 2).

Az ötvenes években elindult amerikai polgárjogi mozgalom, a hatvanas években a világ nagyvárosaiban kitörő diáklázadások, a hatvanas és hetvenes évek ellenkultúrája és a gyarmati országok erőre kapó függetlenségi mozgalmai mind erőteljesen megváltoztatták nemcsak a mindennapi életről alkotott felfogásunkat, hanem az állam és a civil társadalom közötti viszonyt is. Ezek a mozgalmak a társadalmi részvétel újfajta formáját teremtették meg és tették elérhetővé a társadalom széles rétegei számára. Ezek az ún. új társadalmi mozgalmak – amelyek Európában például a zöldmozgalomban vagy az autonomista mozgalmakban¹¹⁵, míg az Egyesült Államokban az új baloldalon¹¹⁶ élnek tovább – több szempontból is különböznek az olyan „régí” társadalmi mozgalmaktól, mint a munkásmozgalom vagy a szakszervezeti mozgalom (lásd DELLA PORTA, D. and DIANI, D. 1999).

Minden társadalmi korszak kitermeli a rá jellemző, az adott társadalmi berendezkedés megváltoztatásáért küzdő tömegmozgalmakat. Ilyen tekintetben a társadalmi mozgalmak egyszerre tükrözik és át is alakítják azt a társadalmi struktúrát, amelyben születnek. A tizenkilencedik század második és a huszadik század első felére jellemző mozgalmak alapjául szolgáló kollektív identitás a termelési folyamatba ágyazott kizsákmányolásból és egyenlőtlenségekből eredt. Ezen mozgalmak résztvevői a jobb munkakörülményekért, a társadalmi javak egyenlőbb elosztásáért, illetve radikálisabb formájukban a társadalmi viszonyok teljes újrendezéséért szálltak síkra. Az előbbire példa a szakszervezeti mozgalom, az utóbbira a kommunista mozgalom, bár a kettő ebben a korszakban semmiképpen sem választható el egyértelműen egymástól.

¹¹⁴ A szerző fordítása.

¹¹⁵ Az olaszországi autonomista mozgalom (*Autonomia operaia*) az 1960-as években bontakozott ki a marxizmus egy jellegzetes válfajaként. Lényege a munkásosztály autonóm, szervezett kereteken (pl. szakszervezet, politikai pártok) kívüli cselekvésre ösztönzése a kapitalista rendszer alapvető megváltoztatása érdekében. Az autonomisták számára a munkások mindennapi tevékenységeiben is megnyilvánul a kapitalizmussal szembeni ellenállás (pl. munkalassítás, munkamegtagadás stb.). A mozgalom meghatározó teoretikusai többek között Antonio Negri, Michael Hardt és Paolo Virno. Az autonomista mozgalom az 1970-es években többek között Franciaországban és Németországban is megjelent.

¹¹⁶ Az ún. újbaloldali mozgalmak (*New Left*) először az 1960-as években jelentek meg az Egyesült Államokban. Szemben a hagyományos baloldali mozgalmakkal, amelyek fő eszköze a szakszervezeti munka és a munkások megszervezése volt, az új baloldali mozgalmak szerte a világban sokféle más módszert alkalmaztak és több, a társadalmi igazságosság és az egyéni szabadságjogok köré csoportosuló témát is bevettek ügyeik közé. Jellegzetes újbaloldali szerveződések a hatvanas-hetvenes évek diákmozgalmi, a rasszizmus elleni mozgalmak, és tágabb értelemben az olyan identitás-politikai küzdelmek, mint a meleg vagy feminista mozgalom.

9. GLOBALIZÁCIÓKRITIKUS MOZGALMAK

Udvarhelyi Éva Tessza

tömeges szintű megváltoztatása (e szemlélet sikerének egyik kirívó példája a szelektív hulladékgyűjtés elterjedése, amely a zöldmozgalom megindulásakor radikális gyakorlatnak számított, míg mára sok országban normává vált).

Végezetül, nem szabad elfelejteni: a nyugati világban az új társadalmi mozgalmak megjelenése erősen összefügg a régi társadalmi mozgalmak eredményeinek széleskörű elterjedésével (pl. munkahelyi juttatások, szociális védőháló, az oktatásban való tömeges részvétel lehetősége), valamint azzal a technológiai és gazdasági változással, amely átalakította a munkaerő-piaci viszonyokat és csökkentette az ipari munkásosztály súlyát a szolgáltató iparban dolgozó fehérgalléros alkalmazottakkal szemben. A „rég” és „új” mozgalmak megkülönböztetése ebből a szempontból mesterségesnek tűnhet, hiszen egymás eredményeire épülnek, egymás hibáiból tanulva fejlődnek tovább. Ezen kívül, az „új” elnevezés egyáltalán nem jelenti azt, hogy az ún. régi társadalmi mozgalmak korszaka letűnt volna: a (késői) kapitalista keretek között mind a fejlett, mind az ún. fejlődő országokban továbbra is fontos szerepet játszanak az olyan régi mozgalmi célok közé sorolt ügyek, mint a társadalmi vagyon egyenlőbb elosztása, ezen belül a szegénység és a munkanélküliség elleni küzdelem, valamint az oktatás és a lakhatás egyetemes jogként való elismerése és biztosítása. Különböző országokban különböző súllyal vannak jelen az olyan új és régi mozgalmi célok és szervezési elvek, mint egyrészt a posztmaterializmus¹²⁰, a hálózatos szerveződés és az osztályokon átnyúló követelések, másrészt a vagyonelosztásra vonatkozó követelések és az osztály-alapú szerveződés. Sőt, a legtöbb mozgalom magán viseli mind a régi, mind pedig az új mozgalmak jegyeit.

Globalizáció alulról és fölülről

„Anti-globalista”, „alter-globalista” vagy „globalizációkritikus” mozgalom: mindezen elnevezések – különböző árnyalatokkal és hangsúlyokkal – ugyanarra a mozgalomra vagy ugyanazoknak a mozgalmaknak az összességére utalnak. Talán furcsán hathat, hogy egy mozgalomnak egyszerre ennyiféle megnevezése forog közszájon. Beszélhetünk-e akkor egyetlen mozgalomról? Vagy mindegyik megnevezés más és más mozgalomra utal? A helyzet megértéséhez segítséget nyújthat egy párhuzam az észak-amerikai polgárjogi mozgalommal, amelynek elnevezése és tartalma ma már számunkra egyértelműnek hathat. De vajon az ötvenes-hatvanas években annak a sokféle céllal, szervezési elvel és társadalmi bázissal rendelkező csoportnak, amely részt vett az évtizedekig tartó küzdelemben, egyértelmű volt-e, hogy pontosan melyik közös jelző köti össze őket? Vajon a Martin Luther King-féle reformista, integrációt követelő mozgalom, a Fekete Hatalom (*Black*

¹²⁰ A szociológus Ronald Inglehart elmélete szerint a modern társadalmakban az infrastruktúra fejlődésével és a gazdasági és társadalmi javak egyre nagyobb mértékű termelésével az alapvető fizikai igények kielégítéséről eltolódik a hangsúly a szociális, morális, lelki és spirituális igények kielégítése felé. Inglehart szerint ugyanez igaz egy társadalmon belül a magasabb és alacsonyabb státusú csoportok között: ahogy egy csoport materiális gazdagsága növekszik, egyre elvontabb – kevésbé materiális – igények fogalmazódnak meg és válnak számukra fontossá. A társadalmi mozgalmak tekintetében a posztmaterializmus a megélhetéssel és munkával kapcsolatos küzdelmek háttérbe szorulásaként és ezzel együtt az egyéni szabadságjogokért, az identitás, életmód és lelkiismeret szabadságáért küzdő mozgalmak előretöréseként jelentkeznek.

Power) által képviselt radikális, forradalmi vonulat vagy a főként mexikói bevándorlók gyermekeinek részvételével szerveződött nacionalista Chicano mozgalom tagjai gondolták-e volna valaha, hogy az utókor egyazon mozgalom különböző irányzataiként fogja őket kezelni? Valószínűleg nem, vagy csak kevesen.

A neoliberalis globalizációt támadó illetve kritizáló mozgalommal¹²¹ (vagy mozgalmak együttesével), amely éppen most, a szemünk előtt bontakozik ki, ugyanez a helyzet.¹²² Az elnevezés sokfélesége nemcsak a különböző csoportosulások, országok és aktivista attitűdök különbözőségére utal, hanem arra is, ahogyan a mozgalom jellege változik: tagjai egyre tudatosabbá, míg ideológiája egyre sokrétűbbé és egyben komplexebbé válik. Az elnevezések sokfélesége a külső erők hatását is jelzi: a különböző érdekcsoportok és elemzők különböző elnevezéseket használnak attól függően, hogy egyetértenek-e a mozgalmak céljaival, és ha igen, milyen mértékben, illetve, hogy hogyan értelmezik és ítélik meg a „globalizáció” folyamatát. Az eltérő megnevezések természetesen befolyásolják a csoportok széleskörű megítélését is: míg például az anti-globalista jelző sokakban negatív visszhangot kelt (hiszen azt a hatást kelti, mintha a mozgalom csupán valami ellen és nem valamiért küzdene), addig a globalizációkritikus elnevezés esetleg túlságosan finomkodó megnevezésnek hathat (mivel a kifejezés üzenete, hogy a mozgalom nem egy adott rendszer radikális megváltoztatásáért, hanem annak javításáért, reformjáért száll síkra). Végül, a mozgalom elnevezései különböző országokhoz is kötődnek: az ún. globális igazságosság mozgalma (global justice movement) elnevezés leginkább Észak-Amerikában népszerű, az alterglobalizáció (altermondialisation) Franciaországban, míg a „mozgalmak mozgalma” Olaszországban. A mozgalmak mozgalma elnevezés annyiban hasznos, amennyiben jelzi: a mozgalmon belül nagyon sokféle irányzat található, és sok esetben csupán a neoliberalis modellen alapuló globalizációval szembeni ellenállás az egyetlen közös pont – a javasolt alternatívák, a végrehajtott akciók, vagy éppen a mozgósítás stratégiái élesen különböznek egymástól.

A globalizációkritikus mozgalmak tevékenysége és retorikája az ellen az új globális világrend ellen irányul, amelyet a 80-as évek elején az ún. washingtoni konszenzust követően alakítottak ki a világ vezető hatalmai, a jóléti államok válságának megoldásaként.¹²³ A washingtoni konszenzus egyértelműen liberális, a piac és a tőke szabadságán alapuló gazdaságpolitikája eredetileg Latin-Amerika

¹²¹ A neoliberalizmus különböző kritikáiról lásd még a „Globalizáció” című fejezetet.

¹²² A globalizációkritikus mozgalomban egyszerre meglévő szét- és összetartás, és az ebből eredő állandó feszültség jelzése érdekében használjuk ebben az írásban is néha egyes, néha többes számban a globalizációkritikus mozgalom/mozgalmak elnevezést.

¹²³ A washingtoni konszenzus elnevezés John Williamson közgazdász egy 1990-es tanulmányából származik, amely a 80-as éves latin-amerikai gazdasági válságának megoldására tett javaslatot. A tanulmány szerint a következő gazdasági reformok megvalósítása volt szükséges Latin-Amerika gazdaságának helyreállításához: (1) a költségvetési deficit csökkentése; (2) a közületi kiadások összpontosítása az elemi oktatásra, a közegészségügyre és az infrastruktúrára; (3) adóreform az adózók körének szélesítésével és az adókulcsok csökkentésével; (4) pénzügyi liberalizáció és a kamatláb piaci (nem állami) meghatározása; (5) versenyképes valutaárfolyam megteremtése; (6) a piacok megnyitása egységesen alacsony importvámokkal és a külföldi befektetések korlátozásának megszüntetésével; (7) az állami tulajdonban lévő vállalatok privatizációja; (8) a szabadpiac megteremtése – dereguláció (SZAKOLCZAI, GY. 2005, p. 29-30 alapján).

Seattle, 1999

A háromnapos „Seattle-i csata” 1999. november 29-én kezdődött, amikor a WTO nyitópartijára érkezőket több tízezer tüntető fogadta Seattle utcáin. Ez a megmozdulás nemcsak, hogy a világ tudomására hozta az alternatív globalizációt hirdető népes táborának létezését, de egyben ez volt a mozgalom első sikeres nagyszabású akciója is: a tüntetőknek sikerült a WTO üléseit, rendezvényeit megzavarni és a találkozó nagy részét eredménytelenné és működésképtelenné tenni.

A WTO találkozó fő célja a szabadkereskedelmi megállapodások újabb körének megkötése volt. Noha a megnyíló piacok reményében a WTO-hoz kezdetben a globális Dél országai szívesen csatlakoztak, az évek során kiderült, hogy a szervezetben a legfontosabb döntéseket a fejlett nyugati országok képviselői zárt ajtók mögött hozzák meg (SMITH, J. 2001 p. 3). Rossz előjel volt, hogy a résztvevők már a találkozó napirendjében sem tudtak megállapodni, miután több Déli ország képviselője tiltakozott az USA és az EU közötti mezőgazdasági egyezmény terve ellen.¹²⁶ Így a Seattle-i csúcsra több Déli ország képviselője már eleve kiábrándultan érkezett. Több delegált eltökélt célja volt, hogy szóvá tegye, és egyben megakadályozza a nyugati országok erőfölényét. A találkozó sikeretelenségét, a tárgyalások berekesztését így a tüntetéseken kívül nagymértékben befolyásolta a résztvevő országok között kialakult hatalmi feszültség is (WTO MINISTERIAL CONFERENCE OF 1999, n.d.).

Seattle-ben mind a tüntetéseket szervező Direct Action Network stratégiája, mind pedig a helyi rendőrség reakciója előrevetítette a mozgalom és a mindenkori hatalom közötti viszonyt. A Direct Action Network fő célja az volt, hogy megakadályozza a delegáltak bejutását a WTO-ülés épületébe.

Ezért a tüntetők először a kulcsfontosságú kereszteződéseket, majd az ülés helyszínül szolgáló konferencia-központ körüli utcákat lepték el, végül pedig körbevétek a konferencia-központot. Mivel ez a módszer meglehetősen sikeres volt és a delegáltak nagy része valóban nem tudott bejutni az ülés-terembe, a rendőrség többek között könnygáz és gumilövedékek segítségével próbálta meg áttörni a tüntetők gyűrűjét.

Miután a tüntetők száma több tízezerre nőtt, akik lényegében elfoglalták Seattle belvárosát, a rendőrség kijárási tilalmat rendelt el, valamint kijelölt egy 50-tombnyi Tüntetésmentes Zónát. Az elkövetkezendő napokban több mint 600 embert tartóztattak le. Mint később napvilágra került, a rendőrség többször szükségtelenül és túlzott módon használt erőszakot a tüntetők visszaszorítására. Ennek ürügyül többek között az ún. fekete blokk (*black bloc*) tevékenysége szolgált. A fekete blokk az alterglobalizációs tüntetések egy jellegzetes, a rendőrséggel a fizikai konfrontációt és a tulajdon elleni erőszakot is vállaló, csupa feketebe öltözött csoportja. Mivel a fekete blokk tagjai üzleteket támadtak meg és kirakatokat törtek be, a világsajtó figyelmét főként ez keltette fel, és elsősorban ezeket a képeket sugározták szemben a Seattle-ben megszervezett ellenállás számtalan más formájával. Ennek köszönhető, hogy noha a tüntetések nagy része valójában békésen és erőszakmentesen zajlott, az alternatív globalizációt sokan mégis a céltalan vandalizmussal azonosították (és azonosítják ma is). Emellett, noha a világsajtóban szinte semmilyen információ nem jelent meg a rendőrségi erőszakról, Seattle város rendőrkapitánya később éppen a tüntetések alatt elkövetett rendőri túlkapások miatt mondott le és 2004-ben a város összesen kétszázötvenezer dollár kártérítésben egyezett meg 157 egykori tüntetővel.

A Negyedik Világháború

Valószínűleg nem véletlen, hogy a Seattle-i események elnevezésére katonai metaforát használnak. Nemcsak ezért, mert Seattle utcáin '99-ben valódi csatajelenetek játszódtak le, hanem azért is, mert a Seattle-i is csak egy volt a számtalan csatából, amelyet a fölülről vezérelt globalizáció ellenzői és elszenvedői nap mint nap vívnak a „rendszerrel”. SUBCOMANDANTE MARCOS (2001), a mexikói Zapatista mozgalom¹²⁷ vezetője Negyedik Világháborúnak nevezi azt az elnyomást, amely táplálja, és egyben összeköti ezeket a tiltakozásokat:

¹²⁶ Erről lásd még az „Okoz-e éhezést a kereskedelem?” és a „Kelet-Nyugat, Észak-Dél, fejlett és fejletlen világ„ című fejezeteket.

¹²⁷ A Zapatista Mozgalom nevét Emiliano Zapatáról, a mexikói függetlenségi háború egy meghatározó alakjáról kapta. A mozgalom hivatalosan 1994. január 1-én indult, egy időben az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Megállapodás (North American Free Trade Agreement, NAFTA) érvénybe lépésével. A mozgalom központja Chiapas, Mexikó egyik legdélebbi állama és mozgatója az ún. Nemzeti Zapatista Felszabadítási Hadsereg (Ejército Zapatista de Liberación Nacional, EZLN), melynek vezetője Subcomandante Marcos, akinek valódi nevét csak találgatják. A mozgalom célja, hogy forradalmat indítson el Mexikóban, autonómiát követelve a helyi közösségeknek, valamint, hogy megvédje a földműveseket és a különböző elnyomott és kirekesztett kisebbségeket, megszüntesse a szegények és gazdagok között tátongó különbségeket és részvételen alapuló demokráciát hozzon létre. A hadsereg egy 1994-es vereség óta fegyver nélkül, közösségi, erőszakmentes eszközökkel harcol.

A Negyedik Világháború elpusztítja az emberiséget, miközben a globalizáció egyetemessé teszi a piacot. Minden olyan emberi dolog, amely ellentmond a piac logikájának ellenség, és ezért el kell pusztítani. Ebben az értelemben, mi mindannyian az elpusztítandó ellenség vagyunk: őslakosok, nem-őslakosok, emberi jogi megfigyelők, tanárok, értelmiségiek, művészek. Bárki, aki azt hiszi magáról, hogy szabad, de valójában nem az¹²⁸.

Noha Marcos szerint ez a háború legtöbbször a felszín alatt, a mindennapi élet tereiben zajlik, a Negyedik Világháború leglátványosabb megnyilvánulásai azok az alterglobalizációs tüntetések, amelyek gyakran erőszakos összecsapásba fulladnak a rendőrség és a tüntetők között, hasonlóan a Seattle-i eseményekhez. Csak kiemelve néhány eseményt: 2000-ben Prágában több tízezer tüntetők a Világbank és az IMF ellen, míg az egyik legnagyobb európai megmozdulásra 2001 nyarán Genovában került sor, a G8, vagyis a világ fejlett ipari államait tömörítő szervezet találkozója kapcsán; Genovában a rendőrök egy tüntetőt megöltek. 2005-ben Hong Kong-ban a WTO hatodik miniszteri találkozóját szintén nagyszabású tüntetések kísérték, míg 2007-ben Rostockban nyolcvanezer tüntető gyűlt össze a G8-as csúcsra.

¹²⁸ A szerző fordítása.

A Seattle-i események óta a nemzetközi szervezetek üléseinek ott-hont adó városok szinte teljes katonai készenlétségbe helyezkednek, a fogadó országok hatalmas összegeket áldoznak a rendőrség megerősítésére, a helyszín biztosítására, és a városok lezárására. Ezekben a tüntetéseken nem ritka a különböző tömegszózatoló eszközök indokolatlan használata, a közvetlen fizikai erőszak, a tömeges letartóztatások, a sajtó képviselőinek zaklatása, illetve a provokátorok alkalmazása. A sajtóban oly gyakran bemutatott erőszak-hullám így igen gyakran kevésbé a tüntetők viselkedéséből, mint inkább a rendőrség katonai jellegű fellépéséből és az ún. megelőző intézkedések természetéből ered. Emellett, ahogy LEO PANITCH (2004) kanadai politológus, az alterglobalizációs mozgalom egy kiemelkedő alakja megfogalmazza: a sajtó következetesen nem tesz különbséget az olyan állami szintű erőszak, mint a rendőri elnyomás vagy a háború és az alterglobalista mozgalomra leginkább jellemző szimbolikus erőszak között:

“Szeptember 11 – ezt rögtön kimondták – mindent megváltoztatott. Függetlenül attól, hogy ez igaz-e vagy sem, annyi bizonyos, hogy az amerikaiakat e szörnyű lecke megtanította arra, milyen ellenmondásokkal jár a világot uralni. És ezek az ellentmondások nagyon hamar világossá is váltak a világ New York-tól és Washingtontól oly messzi vidékein, mint például Afganisztán és Irak, mind az Egyesült Államok által megindított állami terrorizmus, mind pedig az erre adott erőszakos válaszok kapcsán. Ebben a kontextusban azt várta volna az ember, hogy mind 9/11, mind pedig az imperialista „terrorizmus elleni háború” változtat valamit azon, ahogyan az erőszakos jelzőt oly könnyen ráaggatták a globális igazságosságért küzdő mozgalomra és annak „anti-globalizációs” tüntetéseire. Amikor az egész világ szemtanúja annak, ahogyan utasszállító gépeket használnak arra, hogy irodaépületeket pusztítsanak el New York-ban és annak, ahogyan katonai repülőgépeket használnak arra, hogy lebombázzák Afganisztánt és Irakot, elég szürreálisan hat, ahogyan a rendőrség Quebec City-ben mint „erőszakos fegyvert” lefoglal egy játék-katapultot, amivel a tüntetők játékmacikat akartak átlőni a biztonsági kerítésen.”¹²⁹

Az azonban, hogy a közvélemény főként e nagyszabású – és ellentmondásos – tüntetések kapcsán értesül róla, nem jelenti azt, hogy a mozgalom csak ezekből a hirtelen és rövidtávú megmozdulásokból áll. A látványos tömegtüntetések mellett helyi, regionális, nemzeti és nemzetközi csoportok százai dolgoznak az év minden napján az általuk kitűzött célok eléréseért. A globalizáció kritikája nem egyenlő az elvontnak és láthatatlannak vélt globális erő elleni elvi küzdelemmel, hiszen nagyon is konkrét helyi megnyilvánulásai vannak. Ennek a jelenségnek a leírására vált népszerűvé a sokféle értelemben használt „globális” kifejezés, amelynek lényege az a felismerés, miszerint a helyi (lokális) és a globális viszonyok szétválaszthatatlanul összefüggnek: minden helyi esemény vagy jelenség valamilyen módon összefüggésben van a globális folyamatokkal és befolyásolja is azokat, míg minden globálisnak vélt folyamatnak vannak konkrét, helyi lecsapódásai, megnyilvánulásai. A globális mozgalmak tehát a helyi vonatkozású témákat mindig egy tágabb – globális – társadalmi és gazdasági kontextusban vizsgálják, így értelmezve át mind a „helyi” mind pedig a „globális” kifejezések tartalmát és jelentését (KÖHLER, B. and WISSEN, M. 2003 p. 943).

Glokális küzdelmek: a zapatisták

Nem véletlen, hogy a zapatista mozgalom éppen ugyanakkor lépett a nyilvánosság elé 1994-ben, amikor életbe lépett a NAFTA és Mexikó határai és piaci megnyíltak az amerikai és kanadai befektetők előtt. A zapatisták diagnózisa szerint – amelynek helyessége azóta nagyrészt be is bizonyosodott – az amerikai mezőgazdasági cégek felvásárolják a mexikói termelők földjeit és azokon ipari módszerekkel, nagy mennyiségben termelik az amerikai állam által támogatott olcsó kukoricát. Ezzel nemcsak a földjétől és évszázados megélhetési forrásától fosztják meg a helyi lakosságot, de az olcsó kukorica dömpingjével ellehetetlenítik a még talpon maradt kistermelőket is. Így tehát a zapatisták küzdelmében egyszerre jelenik meg a helyi autonómiáért folyó küzdelem – vagyis a termőföld visszaszerzése és Chiapas állam minden erőforrásának helyi, indián kézben tartása – és az olyan nemzetközi egyezmények elleni tiltakozás, mint a NAFTA. A zapatisták mind szerveződési elveikben, mind pedig ideológiájukban a nemzetközi mozgalom egy fontos mozgatórugójaként és egyben modelljeként is szolgálnak.

Glokális küzdelmek: az olasz közösségi központok

Az olasz közösségi központok (*centro sociale*) központi szerepet játszanak a helyi, autonóm közösségek kialakításában azzal, hogy helyszínt és teret biztosítanak a különböző témákban aktív alternatív csoportok találkozóihoz (a házfoglalástól a bevándorlók ingyenes nyelvtanításáig). Ezen helyi tevékenységek mellett az olasz társadalmi központok az alterglobalizációs mozgalom tudás- és stratégiai központjaiként is működnek: összekötik a helyi és nemzetközi aktivista hálózatokat, teret biztosítanak a nemzetközi akciók megszervezéséhez, és kulcsfontosságúak az olyan nagyszabású akciók megszervezésében is, mint például a genovai G8 elleni tüntetések.

Glokális küzdelmek: választások az Egyesült Államokban

A jellemzően helyi témájú, de globális vonatkozású megmozdulások közé sorolhatóak az Egyesült Államokban a demokrata és republikánus párt országos gyűlései ellen szervezett tüntetések is, amelyek noha közvetlenül az elnökválasztáshoz kapcsolódnak, hiszen itt hirdetik ki a párt hivatalos jelöltjét, a globalizációkritikus aktivisták számára azonban ezek a pártgyűlések is csupán a neoliborális gazdasági rend politikai szintű megerősítését szolgálják. A 2000-es philadelphiai, a 2004-es New York-i és a 2008-as St. Paul/Minneapolis-i republikánus országos gyűléseken jelentős tüntetések voltak, amelyeket az alterglobalista tüntetésekhez hasonlóan, az amerikai rendőrség kemény kézzel elfojtott. Különösen igaz ez a 2001. szeptember 11-i terrortámadás utáni időszakban: a 2004-es és 2008-as republikánus gyűléseken a rendőrség számos alkalommal reagált illegális eszközökkel és nagyfokú brutalitással a tüntetésekre, ezzel nemcsak megfélemlítve nagyon sok résztvevőt, de gerjesztve is az (amerikai) állammal szembeni egyre erősödő ellenállást és bizalmatlanságot, mind az aktivisták, mind a szélesebb közvélemény körében.

¹²⁹ A szerző fordítása.

Ezeket a nagyon különböző helyi megmozdulásokat tekintve újra felmerülhet a kérdés: mi az, ami összeköti ezeket a mozgalmakat, mi igazolja, hogy egyazon mozgalom részének tekintsük a mexikói zapatistákat, az olasz közösségi központok aktivistáit és az amerikai nagy pártok gyűlései ellen tüntetőket? A válasz a Marcos által fent megfogalmazott közös negatív élményben rejlik: a szegénység, a háborúk, a harmadik világ kizsákmányolása, a környezet tönkretétele, a politikai elnyomás és a helyi közösségek szétbomlása mind ugyanannak a jelenségnek a különböző oldalai, a Negyedik Világháború különböző megnyilvánulásai. Mivel mind-ezen pusztító folyamatok eredete – a neoliberális globalizáció folyamatos és erőszakos térnyerése – közös, megállítani és visszafordítani őket is csak közös küzdelem során lehetséges.

Társadalmi Fórumok

A globalizációkritikus mozgalmak egyik fontos eleme a nagy, nemzetközi találkozó szervezése, amelyek elősegítik a világ különböző tájain dolgozó aktivisták véleménycseréjét, a neoliberális gazdaságpolitika hatásainak vizsgálatát, a közös tudás létrehozását és – nem utolsósorban – a közös akciók tervezését. Ezen eszmés tapasztalatcserékben ma központi szerepet játszanak az ún. Társadalmi Fórumok.¹³⁰ Az első Társadalmi Világforum 2001-ben Porto Alegreben (Brazília) került megrendezésre, egy időben a Világgazdasági Fórum két évente Davosban (Svájc) tartott rendezvényével, ahol a világ befolyásos politikusai, üzletemberei, értelmiségiek és tudósok vitatkoznak a globalizáció kihívásairól.

A Fórum egyik fő célja az volt, hogy kidolgozza és bemutassa a többek között a Világgazdasági Fórum által is képviselt neoliberális globalizáció alternatíváit – ez magyarázza a Fórum egyik, azóta széles körben elterjedt jelszavát: „Lehet Más a Világ!” A Társadalmi Világforum résztvevőinek száma folyamatosan nő: míg az első körülbelül tízezer aktivista vett részt minden földrészről, addig a 2005. évin már több mint 155 ezer ember regisztrált. Az első három Társadalmi Világforumot Porto Alegreben szervezték meg, de azóta a találkozó helyszínéül szolgált már Mumbai (India), Caracas (Venezuela), Bamako (Mali), Karachi (Pakisztán), és Nairobi (Kenya) is (WORLD SOCIAL FORUM, n.d.). Ma már nemcsak világszintű, de regionális Társadalmi Fórumokat is szerveznek. Az Európai Társadalmi Fórum helyszínei között volt már Firenze (Olaszország – 2002), Párizs (Franciaország – 2003), London (Nagy-Britannia – 2004), Athén (Görögország – 2006), és Malmö (Svédország – 2008) is.

A globalizációkritikus mozgalom Magyarországon

Magyarországon számos olyan szervezet van, amely ideológiáját, szervezési elveit és az érintett témákat tekintve a globalizációkritikus mozgalomhoz köthető. Ezek közül a legaktívabb a Védegylet, amely bár eredetileg környezetvédelmi szervezatként indult, mára komplex ökolitikai és globalizációkritikus szervezetté fejlődött. A Védegylet 2000-ben alakult és fő céljának a jelen és jövő generáció életminőségének megőrzését, javítását tűzte ki. Kezdetben tevékenységének középpontjában a környezetvédelem állt, első akciójuk a budapesti Roosevelt téri fák egy részének kivágása elleni tüntetés volt. Noha érdeklődési körük alapja továbbra is az ökológiai gondolkodás és a fenntartható fejlődéselméletének és gyakorlatának terjesztése, egyre gyakrabban foglalkoznak meg véleményytársadalmi és politikai kérdésekben is (ld. például a 2008. júniusi Meleg Méltóság Napjához kötődő nyilatkozatukat, valamint a Tarka Magyar elnevezésű összefogásban való részvételüket). A Védegylet mára Magyarországon az egyik legfontosabb tudás- és akcióközponttá nőtte ki magát a globális viszonyok, a nemzetközi fejlesztés és az alterglobalista mozgalmak tekintetében: a Védegyleten belül működik egy Alterglob munkacsoport, amely kiadványokat készít és terjeszt, konferenciákat szervez, oktatási tevékenységet végez, és nemzetközi hálózatokban vesz részt.

A Védegylet részvétele a globalizációkritikus mozgalomban 2003-ban vált nyilvánvalóvá, amikor A Lehet Más a Világ! Hálózat keretében a nemzetközi felhíváshoz csatlakozva megszervezte a Világ Nem Eladó! elnevezésű WTO-akciónapot a WTO mexikói ülésével egy időben. Azóta a Védegylet más mozgalmakkal és civil szervezetekkel együtt több hasonló rendezvényt is szervezett, amelyek célja a globalizációkritika terjesztése Magyarországon, valamint más országok helyi és globális kezdeményezéseinek, akcióinak bemutatása, ezek itthoni beindítása volt. Ilyenek például a 2005. évi Alterglobalista hét, a 2005-ös Ökofeszt és Globfeszt és a 2007-es Gyenge lábakon áll a világ! fesztivál. Ezekre a fesztiválokra minden alkalommal számos, az alterglobalista mozgalom fontos szereplőjeként számon tartott gondolkodót, közösségi vezetőt hívtak meg, mint például José Bovét, a francia élelmiszer-szuverenitásért küzdő mozgalom egyik vezéralakját, Susan George-ot, a francia ATTAC (Szövetség a Pénzügyi Tranzakciók Megadóztatására a Polgárok Érdekében) alelnökét, vagy Chico Whitakert, aki a Társadalmi Világforum egyik megalapítója.

A Védegyleten kívül létezik Magyarországon működő csoportja az ATTAC nemzetközi szervezetnek, amely eredetileg a nemzetközi pénzügyi tranzakciók megadóztatásáért alakult, valamint foglalkozik globális témákkal a Zöfi (Zöld Fiatalok), és az eredetileg Argentínából indult Humanista Mozgalom is. Ez utóbbi egyik legismertebb rendezvénye a 2003 óta minden évben, az iraki háború megindulásának évfordulóján, megrendezett Békejel¹³¹, amely a globális békemozgalom világszinten is jelentős eseménye.

¹³⁰ Ezeket magyarul gyakran szociális fórumnak fordítják – hibásan. A Társadalmi Fórumok előzményei voltak például az 1996-os manilai Imperialista Globalizáció Elleni Népi Konferencia és az Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködés (APEC) Elleni Népi Karaván, amelyeket 1997-ben Vancouverben és 1998-ban Kuala Lumpurban ismételték meg (SISON, J. M. 1999).

¹³¹ Amely 2008-tól kezdve az erőszakmentesség jelét formázza minden márciusban a Hősök terén.

Nigéria és Verespatak

A környezetvédelem emberi jogi vonatkozásaira jó példát nyújt a Shell olajtársaság működése elleni fellépés Nigériában. Itt az 1950-es évek óta folyik olajkitermelés az ogoni nép területén. Az ogonik között erőteljes népi mozgalom szerveződött az olajkitermelés pusztító környezeti és társadalmi hatásai miatt: a Shell jelenléte a kilencvenes évek elején már létét fenyegette a csoportot. Mivel az olaj Nigéria egyik legjelentősebb bevételi forrása, a katonai kormányzat minden erővel igyekezett levéni a helyi mozgalmat, amely akkorára duzzadt, hogy 1993-ban háromszázezer fős felvonulást szervezett a Shell és a kormány túlkapasai ellen. A Shell, a kormány és az ogoni mozgalom közötti feszültség kicsúcsosodása 1995-ben következett be: az ogoni mozgalom kilenc vezetőjét ítélte halálra a nigériai bíróság. Az ítéletet végre is hajtották, ami hatalmas felháborodást váltott ki a világ közvéleményében: Nigéria ENSZ-tagságát azonnal felfüggesztették és több ország is gazdasági szankciók bevezetését helyezte kilátásba. Noha azóta a nemzetközi botrány elcsendesült, több beszámoló szerint a Shell nem változtatott sokat az ogoni területen végzett tevékenységén. Ma is hatalmas mértékű a környezetszennyezés és a helyi közösség még mindig szinte teljesen ki van rekesztve mind a döntéshozatalból, mind pedig az ország olajból szerzett bevételeiből (FACTSHEET ON THE OGONI STRUGGLE, n.d.).

Kevésbé tragikus, de hasonlóan jellemző eset a Magyarországon is ismertté vált verespataki (Románia) aranybánya ügye, amelyet a kilencvenes évek végén egy kanadai cég a román állam támogatásával tervezett megnyitni. A helyi lakosok és nemzetközi szervezetek nagyszabású tiltakozókampányt szerveztek egyrészt az aranybánya környezeti hatásai, másrészt a helyi közösség fizikai és kulturális elpusztítása ellen. A tiltakozás sikeres volt: a vállalat (átmenetileg) visszalépett a beruházás megvalósítástól.

Mind a verespataki, mind pedig a nigériai eset jól mutatja a neoliberalis globalizáció, a környezetvédelem és az emberi jogok közötti összefüggéseket. Egyrészt azt, hogy a nagyvállalatok ígéretei – a befektetés és a munkahely-teremtés – sokszor a nemzeti kormányokat is saját népük érdekei ellen fordítják. Másrészt azt, hogy a nemzetközi nagyvállalatok a gazdasági nyereség érdekében adott esetben szinte bármely diktatórikus és népellenes vezetéssel hajlandók együttműködni. Végezetül pedig azt, hogy a nemzetközi gazdasági kizsákmányolás gyakran jár együtt helyi környezeti pusztítással, valamint az érintett közösségek kulturális és politikai elnyomásával.

Erőszak és háború

Az alterglobalizációs mozgalom tevékenységének nagy részét az aktív erőszakmentesség jellemzi, tagjai a politikai képviseletet, a civil nyomásgyakorlást, a közvélemény befolyásolását és az önszerveződést tartják a neoliberalis gazdaságpolitika által megtestesített erőszak és anti-humanizmus elleni küzdelem leghatékonyabb módjának. A globalizációkritikus mozgalmak elítélik a háborút, a nukleáris fegyverkezést és a különböző katonai szövetségek és arsenálok fejlesztését is. Emellett küzdenek a politikai és etnikai erőszak és az olyan strukturális erőszak ellen is, mint a szegénység, kiszolgáltatottság, diszkrimináció, rasszizmus, munkanélküliség és a kizsákmányolás.

A mozgalom egyik legjelentősebb megnyilvánulása az a 2003. február 15-i világméretű béke-demonstráció volt, amelyen több mint tíz millió ember vett részt világszerte. Bár a tiltakozás nem állította meg az iraki háborút, megmutatta, hogy nagyon nagy tömegek állnak a békepolitika és a nemzetközi szolidaritás mellett. Noha a nemzetközi békemozgalom jelentős múltra tekint vissza, a 2003-as tüntetéseken egyértelműen megmutatkozott az alterglobalizációs mozgalmak hatása. Nemcsak azért, mert a tüntetés időpontját a 2002-es Európai Társadalmi Fórumon véglegesítették és hirdették ki, hanem azért is, mert „a világon mindenütt hangoztatott jelszavak a békén túl a hegemon törekvések és az antirasszizmus ellen, egy jobb, igazságosabb világért kiáltottak” (ARTNER, A. 2003, p. 23). Vagyis a tüntetések összefüggésbe hozták a neoliberalis globalizáció és az iraki háború ügyét. A február 15-i globális háború-ellenes tüntetés-sorozat az „alulról történő globalizáció” gyakorlati megvalósulásának egyik legsikeresebb példája volt.

Az alterglobalizációs mozgalom kritikái

A globalizációkritikus mozgalmakat mind kívülről, mind pedig belülről érik éles kritikák. A konzervatív vagy neoliberalis kritika szerint a mozgalom tagjai figyelmen kívül hagyják az elmúlt évtizedekben a világ gazdaság növekedésére vonatkozó mutatókat. Ezen adatok szerint csökkent a világban azoknak a száma, akik napi egy dollárból vagy annál kevesebből élnek, nőtt az iskolába járó gyerekek száma, nagymértékben nőtt a fogyasztás és világszerte emelkedett az életszínvonal (GLOBALIZATION, n.d.). E megközelítés lényege, hogy a neoliberalis globalizáció, noha nem egyforma mértékben, de általában véve fejlődést hozott a világ országainak. Az alterglobalizációs mozgalmak képviselői azonban alapvetően megkérdőjelezik nemcsak azokat a számítási módszereket, amelyeket a neoliberalis globalizáció hívei felhasználnak a statisztikai adatok alátámasztására, hanem azt is, hogy az emberek életszínvonala a fogyasztás mértékével lenne mérhető.¹³⁷ Ezen kívül, felhívják a figyelmet a társadalmi egyenlőtlenségek növekedésére: noha a világon megtermelt össztermék növekedett, annak elosztása még egyenlőtlenebbé vált (GLOBALIZATION, n.d.).

¹³⁷ Erről lásd még a „Globalizáció” című fejezetet.

A baloldali kritika leginkább a mozgalmak antikapitalista jellegét kérdőjelezi meg, vagyis leegyszerűsítve, nem tartja ezeket a mozgalmakat eléggé forradalminak. E szerint a megközelítés szerint a globalizációkritikus mozgalmak hajlamosak a kapitalizmus olyan a felszínén megjelenő, legelrettentőbb megnyilvánulásával foglalkozni, mint például a gyerekmunka, miközben nem foglalkoznak a strukturális változással, vagyis a termelési viszonyok átalakításával. E kritika reálisnak tűnik, amennyiben a globalizációkritikus mozgalmak tagjainak nagy része inkább hisz a meglévő rendszer megreformálásában, mintsem annak teljes újrakonfigurálásában.

A mozgalmakat gyakran éri az a kritika is, hogy a látványos tüntetések önmagukban nem elegendőek. A nagy, tíz- és százazereket vonzó tüntetések szervezése rengeteg energiát emészt fel, amely azonban a szimbolikus ellenálláson kívül sokszor nem ér el konkrét, kézzelfogható eredményeket. Nem szabad elfelejteni azonban, hogy a mozgalmakat felépítő kisebb-nagyobb szervezetek a különböző tüntetések között is folyamatosan dolgoznak, szervezkednek, közösséget építenek és lobbiznak, vagyis tevékenységük nem merül ki egy-egy látványos média-akció megszervezésében. Emellett a tüntetéseknek nagyon fontos mozgósító és mozgalom-építő szerepe van: nemcsak azért, mert egy-egy ilyen esemény szervezésébe rengeteg ember kapcsolódik be, hanem azért is, mert egy olyan világszemléletet testesítenek meg és terjesztenek, amelynek esélye sincsen arra, hogy teret kapjon a hivatalos politika vagy az országos média keretei között. Mindezek ellenére továbbra is vannak olyan belső hangok, amelyek a mozgalmat a stratégia átgondolására biztatják és a hangsúlyt a (szimbolikus) ellenállásról inkább a konkrét célok megfogalmazására és megvalósítására helyeznek.

Mindezek a dilemmák jól mutatják: a globalizációkritikus mozgalom a kamaszkorból felnőtt korba lépett. A kezdeti lelkesedés és szenvedélyesség mellett egyre inkább előtérbe kerül a mozgalom építése, formálása és megerősítése. Tény, hogy a mozgalom jövőjét a fent megfogalmazott kritikákra és kihívásokra adott válaszok jelölik ki: az, hogy a mozgalom pontosan milyen globális társadalmi, politikai, kulturális és gazdasági változást képzel el, hogy mennyire képes e változásokat önmagában is megtestesítő valódi és pozitív erővé válni és végül, hogy mennyire képes e változások aktív mozgatórugójává válni.

A Társadalmi Fórumok kritikája

A globalizációkritikus mozgalom eredendően önvizsgáló jellegéből fakad, hogy még a Társadalmi Fórumokat is érte szinte a kezdetektől fogva kritika. IMMANUEL WALLERSTEIN (2005), amerikai szociológus, a Társadalmi Világforum (TVF) aktív résztvevője így foglalta össze a különböző negatív véleményeket:

„[A Társadalmi Világforumnak] három fő kritikai érveléssel szembenéznie. Az első a centristáktól származik. ... Ez a csoport úgy érzi, hogy a TVF orientációja nem elég gyakorlatias és konkrét. A centristák szerint a TVF-nek törekednie kellene a Világgazdasági Fórummal és más nemzetközi szervezetekkel (IMF, Világbank, WTO) való párbeszédre, speciális, a szenvedést (ld. pl. AIDS) valamiképpen enyhítő programokban való részvételre, az ún. fenntartható fejlődés kilátásainak javítására és a szegénység felszámolására. ...

Figyelemreméltóbb kritika érkezett a régi baloldal különböző csoportjaitól. ... A TVF szerint lehetséges egy más világ; szerintük ki kellene jelentenie, hogy a cél a szocializmus. A TVF nyílt fórum; vagyis nem több mint traccsparti. Nem száll be akciókba; ezért szükségszerűen [nem hatékony]. Pénzt fogad el alapítványoktól és civil szervezetektől; tehát eladta magát. Nem engedi politikai pártok részvételét; tehát kizár kulcsfontosságú csoportokat. Nem engedi erőszakos eszközöket használó csoportok részvételét; de az erőszak megengedett az [olyan] elnyomott csoportok számára, [amelyeknek] nincs más választásuk. ...

A *grassroots* [civil, alulról építkező] aktivisták és az anarchista hagyományokon felnőtt emberek felől is érkeznek kritikák, melyek majdhogynem ellentétei a régi balosok megjegyzéseinek. [Ezek] lényege, hogy a TVF de facto egy újabb, rejtett hierarchiájú nemzetközi szervezet, mely fontos döntéseket hoz. Végeredményben azonban ez az irányzat is azt állítja, amit a régi balosok. A TVF vezetői saját hatalmukat felhasználva eladják az aktivistákat. ...

Él ... további két nagyon fontos kritika [is] a TVF-en belül. Az egyik szerint, bár a nyitott tér ideája igen dicséretre méltó, egy idő után unalmassá válik. Az évek során mindig ugyanazok az elképzelések kapnak hangot. Az emberek szükségszerűen bele fognak ebbe fáradni, a struktúra el-sorvad. A másik kritika az, hogy miközben a horizontális, nem hierarchikus struktúra ideája nagyon szép, a ... fontos döntések, valamiképpen csak megszületnek. Ki hozza őket és hogyan? A kritika szerint a döntéshozatali folyamatok nem elég átláthatóak, ezért súrolják az antidemokratikusság határait”.

10. ÉS MIT TEHETÜNK MI...?

Nagy Gabriella

„Olyan nagy a világ, le se bírom nyelni...”

Varga János

Az előző fejezetekből láhattuk, hogy a világban olyan társadalmi, gazdasági és környezeti folyamatok indultak el és zajlanak egyre növekvő intenzitással, melyek – amennyiben rövid időn belül nem találunk rájuk megfelelő válaszokat – könnyen maguk alá temethetik civilizációnkat. Bár különböző fórumokon számos javaslatot felvetettek már egyes problémák orvoslására, hogy pontosan mi is lesz a kibontakozóban lévő globális válság megoldása, még senki sem tudja. Közös kísérletezésről, megoldáskeresésről van tehát szó, melynek tétje az emberiség fennmaradása. A problémákat egyre szélesebb társadalmi rétegeknek kell felismerni – közösen kell felelősséget vállalunk és elköteleződnünk a változtatás mellett, megújítva gondolkodásunkat és életvitelünket.

Annyian osztják a világ jövőjét illető aggodalmakat és hangoztatnak hasonló nézeteket, hogy a fentebb leírtak szinte közhely-számba mennek. Hogyan lehetséges, hogy mindennek tudatában vagyunk, és mégsem teszünk semmit?

Amikor megnézünk egy filmet a globalizáció negatív hatásairól, vagy megjedünk egy szokatlanul pusztító erejű vihartól, hirtelen feleszmélünk: tenni szeretnénk valamit, hogy elhárítsuk a minket fenyegető veszélyeket. Azután pár nappal később, mikor például szét kellene válogatni a hulladékot a szelektív gyűjtéshez, a lelkesedés gyorsan elillan, és inkább mégis élünk tovább, ahogyan eddig is; bedobunk mindent a közös kukába, nincs időnk... Úgy csinálunk, mintha a probléma nem létezne. Esetleg még ideológiát is gyártunk ahhoz, hogy miért nem teszünk semmit: „mit számítok én, egyetlen ember a világméretű folyamatokhoz képest...”

A témával kapcsolatosan JAKAB György és VARGA Attila (2007, p. 46) HANKISS Elemér (1979) hasonlatát idézik. Egy faluban van egy legelő, amely tíz tehén eltartására alkalmas. A legelőn tíz gazdának egy-egy tehene legel, tehát minden rendben működik. Egyszer csak az egyik gazda úgy dönt, hogy vesz még egy tehenet. Ezzel ő jól jár, mert több tejet termel és több pénze lesz, mint a többieknek. Természetesen ezt a többi gazda sem nézi tétlenül: mindenki vesz még egy tehenet, hogy ne járjon rosszabbul – így a tehének száma összesen húszra nő. Ezeknek az eltartásához a legelő azonban már nem elegendő. A tehének mind lefognak, és nem adnak tejet. Így végül minden gazda rosszul jár. Az áthallás e történet és a globális erőforrások és élőhelyek jelenlegi elosztása, felhasználása között egyértelmű. Mi lehet a megoldás? Ha a közösség átlátja helyzetét és tagjai kommunikálnak egymással, megoldhatják a problémát. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha átlátható rendszerrel és egymással kommunikáló közösségről van szó. A globális közösség ma (nagyra) nem ilyen. A legtöbben nem látjuk át tetteink következményeit és nem kommunikálunk egymással. Mindenki „veszi tovább a teheneit” anélkül, hogy belegondolna, ez hova vezet. Senki sem kockáztatja meg, hogy „rosszabbul járjon”, mint a többiek, azt feltételezve, hogy „a többiek miatt” úgyszincs lehetőség egy közös, pozitív megoldásra.

Komoly dilemmák elé állít minket, ha tudatában vagyunk mind teremtő erőnknek, mind annak, hogy ez a teremtő erő véges. Bár egy globális rendszer apró elemei vagyunk, mégis minden tettünk és gondolatunk számít. És ugyanez fordítva is igaz: bár minden tettünk és gondolatunk számít, a globális rendszernek csupán apró elemei vagyunk. Ne legyünk türelmetlenek, ne várjuk, hogy bármilyen gondolatunkkal vagy tettünkkel egy csapásra megváltoztathatjuk a világot, de legyünk tudatában személyes felelősségünknek a világ folyamatainak alakításában.

„A nehéz legyőzése könnyűvel indul,
A nagy megtevése kicsinnyel indul.
A nehézség az ég alatt
A könnyűn alapszik,
S a nagyság az ég alatt
A kicsinyből gyarapszik.
Ezért a bölcs nem cselekszik nagyot,
Így teljesít nagyot.
Nem érdemelsz bizalmat,
Ha túl sokat ígérsz...”

(Lao Ce – Tao Te King 63)

„Fenntartható” életet élni éppen azért nehéz, mert sok apró, önmagában jelentéktelennek tűnő dologból áll össze, mint például a szelektív hulladékgyűjtés, vagy az, hogy nem vásárolunk gyermekmunkával előállított termékeket. Úgy tűnhet, hogy nem viszünk végbe semmi hősiest, eredményeink rövidtávon nem lesznek túl látványosak és valószínűleg senki sem fog köszönetet mondani erőfeszítéseinkért. Erősnek kell tehát lennünk, hogy ennek ellenére ne adjuk fel, hanem folyamatos odafigyelést és plusz energiákat tudjunk fordítani a mindennapok szokásaira, „apróságaira”. „A fenntarthatóság pedagógiájának legnagyobb nehézsége éppen abban rejlik, hogy kialakítása... [rövid távon] nem jár közvetlenül érzékelhető előnnyel az egyén számára” (JAKAB és VARGA 2007, p. 47).

Mit tehetünk tehát?

Ebben a fejezetben számos olyan a mindennapi életünkhöz kapcsolódó területet, témát gyűjtöttünk össze, amelyek átgondolása segíthet bennünket abban, hogy átalakítsuk jelenlegi gyakorlatainkat annak érdekében, hogy csökkentsük a globalizáció negatív hatásait. A fejezet célja tehát, hogy az egyes területekre felhívja a figyelmet, és a kötet végén található „További források” segítségével információt adjon az egyes területekkel behatóan foglalkozó szervezetekről és praktikus ismereteket, tanácsokat tartalmazó kiadványaikról, honlapjaikról.

Önmagunk megváltoztatása

„Népedet és az emberiséget csak azáltal javíthatod,
ha önmagadat javítod.
Az igazság sosem az emberiséget,
mindig csak az egy-embert válthatja meg.”

Weöres Sándor

A cél tehát egy új szemléletmód kialakítása. Ne várjuk másoktól a megoldást. Szakadjunk ki a hétköznapi rohanásából, a megszokásból, álljunk meg egy pillanatra és gondoljuk meg, mit miért teszünk. Gondoljuk át értékeinket. Gondoljuk végig, mi az, ami igazán fontos nekünk, mit kellene, és mit tudunk megváltoztatni saját életünkben egy jobb jövő érdekében. Lehetőségeink végtelenek: az élet minden területén számtalan apró alkalom kínálkozik arra, hogy tegyünk valamit a világ jobbá tételéért. Szánjunk időt az erről való gondolkodásra, vonjunk be másokat is a folyamatba.

Ha ráébredtünk felelősségünkre és elköteleződünk a változtatás mellett, tervezzük el, hogy mit fogunk tenni. Állítsunk fel prioritásokat és vegyük számba, hogy mikor mennyi időt és energiát tudunk a folyamatra fordítani. Melyek azok a témák, amelyek iránt a legelkötelezettebbek vagyunk? Mi az, aminek a megváltoztatása nem igényelne nagyon nagy áldozatot a részünkről? Kezdjük ezekkel! Készüljünk hosszú folyamatra, mindig újabb és újabb tennivalókat fogunk találni, sohasem mondhatjuk, hogy „kész, megcsináltam”: állandó fejlődésről van szó. Az alábbiakban adunk néhány ötletet arra, hogy hol is kezdhettük önmagunk – és ezzel a világ – megváltoztatását.

Fogyasztás

„ha az emberiség áttérne a józan, ráállható alapra: szükségleteit elégítené ki és nem az agyrémeit...”

Weöres Sándor

Fogyasszunk **helyi, idényjellegű, természetes élelmiszereket**. Ez nemcsak személyes egészségünk szempontjából fontos, hanem a szállítás során keletkező szennyező anyagok minimalizálásával környezetünket is óvjuk, valamint támogatjuk vele a helyi gazdákat.

Mi a bio élelmiszer?

A bio (ökológiai, organikus) élelmiszer olyan gazdálkodási rendszer terméke, amelyben tartózkodnak az ember által készített, szintetikus műtrágyák, növényvédő és rovarirtó szerek, hormonok, növekedési szabályozók és takarmánykiegészítők alkalmazásától. Ezeket az élelmiszereket az ellenőrzött ökológiai gazdálkodás szabályainak megfelelően állítják elő.

Az ökológiai gazdálkodásban nagy technológiai fegyelmet, szigorú szabályokat kell betartani. A termelők nem válhatnak egyik napról a másikra ökológiai gazdálkodókká: terményeik szántóföldi termesztés esetében legalább két év, ültetvények esetében három év átállási idő után kaphatnak először hivatalos „bio” vagy „ökológiai termék” minősítést. Az ellenőrzés szigorú: a szabályok megszegőit minden esetben megbüntetik, súlyos esetben a termelőt kizárják az ökológiai gazdálkodók köréből. Utólagos vizsgálatokkal semmit sem lehet biotermékké minősíteni.

Az ellenőrzött biotermékek nem tévesztendők össze más, nem ellenőrzött ökológiai gazdálkodásból származó élelmiszerekkel, amelyek nevükben, csomagolásukon vagy reklámozásukban megtévesztő vagy nem egyértelmű jelzőket, utalásokat hordoznak (pl. különböző öko-, bio- előtagú elnevezések, környezetkímélő, természetes, károsanyagmentes jelzők). Az ugyancsak gyakran használt „natúr” vagy „reform” élelmiszer elnevezés sem takar feltétlenül ellenőrzött bioterméket. Az ellenőrzött bioélelmiszer csomagolásán feltüntetik, hogy melyik ökológiai gazdálkodótól származik, pontosan mit tartalmaz, valamint megtalálható rajta az ellenőrző szervezet neve és kód száma. Az ellenőrzött termékeken szerepelnie kell az „Ellenőrzött ökológiai gazdálkodásból” feliratnak, valamint az ellenőrző szervezet nevének (Biokontroll Hungária Kht. HU-ÖKO-01 vagy Hungária Öko Garancia HU-ÖKO-02).

(LENKOVIČS n.d. alapján)

nemzetközi védjegyek

magyar védjegy

7. ábra: Az ökológiai termelésből származó termékek védjegyei

(Forrás: www.agrarkamara.hu)

Azokból az élelmiszerekből, amelyek alapanyagának természetére helyi szinten nincs mód (pl. tea, csokoládé), vásároljunk **méltányos kereskedelem**ből származó termékeket. A méltányos kereskedelem (fair trade) biztosítja, hogy a távoli országokban élő termelők méltányos árat kapjanak terményeikért.

8. ábra: A méltányos kereskedelem logója

(Forrás: <http://publicpolity.files.wordpress.com/2007/11/fairtrade.png>)

Fogyasszunk **minél kevesebb hústerméket**, hiszen a hús előállítása nemcsak nagy természeti kizsákmányolással jár, hanem közvetlenül hozzájárul a világméretű emberi éhezéshez is. A fejlődő országokban gyakran állattenyésztés céljából égetik fel az erdőket, illetve azért, hogy az így nyert földterületeken takarmánynövényeket (elsősorban szóját) termesszenek. Így egyetlen, a húsevéstől tartózkodó ember évente több, mint 4000 m³ fát ment meg a kivágástól. A húsevés tömegessé válásának¹³⁸ emellett katasztrofális következménye van a világ élelmiszer-ellátására:

„Azzal, hogy az élelmiszerpolitika középpontjába az állati termékeket helyeztük, valójában csökkentettük az esélyét annak, hogy a világ emberiségét élelmiszerral lássuk el. A haszonállatok ugyanis jellemzően több kalóriát vesznek fel a táplálékkal, mint amennyit hús formájában visszakupunk tőlük. A hús az erőforrások használata szempontjából a legköltségesebb élelmiszer, mert a takarmány energia- és fehérjetartalmának legnagyobb hányada emésztésre és a testi működés fenntartására fordítódik. Ahelyett, hogy hatalmas földterületeket használunk az állati takarmány előállítására, ugyanekkora területen több, emberi fogyasztásra közvetlenül felhasználható terményt állíthatnánk elő” (PENCZ 2004).

9. ábra: Európa szarvasmarhái éheznek! Sürgősen minőségi takarmányra van szükségük!

(Forrás: Iskolák a világról! projekt, Welthaus Graz)

¹³⁸ Erről lásd még a „Globalizáció és migráció” és az „Okoz-e éhezést a kereskedelem?” című fejezeteket.

Kerüljük a nagy, multinacionális vállalatok termékeit, válasszuk a **helyi kistermelők áruit**. Informálódjunk arról, hogy az egyes cégek mennyire tartják be a környezetvédelmi és munkajogi előírásokat, hol, milyen körülmények között állítják elő a termékeket, van-e etikai kódexük, tevékenységükkel sértenek-e emberi jogokat vagy támogatnak-e diktatórikus politikai rendszereket valamelyik országban, stb.

Részesítsük előnyben a **kiskereskedőket** a nagy szupermarketekkel és bevásárlóközpontokkal szemben.

Gondoljuk át, hogy valóban szükségünk van-e arra, amit megveszünk. Ne dőljünk be a reklámkampányoknak! Ismerkedjünk meg a média-manipuláció eszközeivel és váljunk minél **tudatosabbakká, ellenállóbbakká a reklámokkal szemben**. Listával induljunk bevásárolni és ne hagyjuk magunkat „elcsábulni” a listán nem szereplő, a boltban tetszetősen kirakott áruk láttán, melyekre valószínűleg nincs szükségünk.

Olvassuk el a **címkéken szereplő információkat** (honnán származik a termék, ki állította elő, milyen mesterséges adalékanyagokat tartalmaz, újrafelhasználható-e a csomagolóanyag, stb.).

Minimalizáljuk a **tisztítószer, kozmetikumok használatát**. A kozmetikumok közül – ha valóban szükségünk van rájuk – válasszunk természetes alapanyagú, állatokon nem tesztelt termékeket. Ne mossunk feleslegesen: a keveset hordott ruhát gyakran elég kiszellőztetni is. Minden tisztítószerből használjunk minimális mennyiséget (a tisztításhoz gyakran a csomagoláson feltüntetettnél kevesebb mennyiség is elegendő).

Ha valami nem működik, ne dobjuk ki rögtön! Amit lehet, javítsunk/javíttassunk meg. Válasszunk **újratölthető, újrafelhasználható termékeket**; kerüljük az egyszer-használatos, eldobható dolgokat (pl. ne fogadjuk el a boltban a nejlonzacskót, hanem vigyünk magunkkal textil bevásárlótáskát.)

Mielőtt új ruhát, bútort, stb. vásárolunk, gondoljuk végig, hogy nem tudunk-e jó minőségű, használt árut beszerezni helyette. Amire már nincs szükségünk, de még ép és működőképes, cseréljük el!

E-számok:

Mennyire biztonságosak az élelmiszeradalékok?

A különböző étel-adalékanyagokat csak abban az esetben engedélyezik, ha

- egészségügyileg veszélytelenek
- nem tévesztik meg a fogyasztókat (pl. zöld festékkel „frissített” borsó) és
- technológiailag szükségesek, például tartósítanak, színeznék, emulgeálnak, stabilizálnak stb.

Sok fogyasztó kételkedik abban, hogy az adalékok tényleg veszélytelenek. A követelmények azonban az újonnan engedélyezett adalékokkal szemben igen magasak: a gyártónak tudományosan alátámasztott bizonyítékokat kell bemutatnia arra vonatkozóan, hogy a termék veszélytelen az emberi egészségre. Fontos megjegyezni viszont, hogy a jelenleg engedélyezetten forgalomban lévő adalékanyagok közül sokat nem vizsgáltak meg olyan alaposan, mint azt az újonnan engedélyezettekkel teszik, és azt is hogy az adalékok együttes hatását nem vizsgálják.

Az élelmiszer-adalékanyagokat gyakran összefüggésbe hozzák bizonyos megbetegedésekkel (pl. rák, hiperaktivitás), és valóban indokolt, hogy az egyszer elkészített értékeléseket ne tartsuk örökérvényűeknek, hiszen a gyakorlati tapasztalatok és az újabb kutatási eredmények újabb vizsgálatokat tehetnek szükségessé. Előfordul, hogy már engedélyezett anyagokat illetően az újabb ismeretek fényében visszavonják az engedélyt, más anyagok esetében pedig olykor lényegesen csökkentik az alkalmazási területeket és a felhasználható mennyiség felső határát.

Jelenleg a következő anyagokkal kapcsolatban folynak (ismét) viták: E249, E250, E251, E252, E160 e és f, butil-hidroxi-anizol (E320), butil-hidroxi-toluol (E321), aszpartám (E951), ciklamát (E952), szaharin (E954), E338, 339, 340, 341, 343, 450, 451 és 452, E173, E520, 521, 522, 523, 541, citromsav (E 330), 338, 339, 340, 341, 343, 450, 451 és 452, glutaminsav (E620) és a glutamátok (E621, E 622, E 623, E 624, E 625).

Forrás: <http://www.tudatosvasarolo.hu/cikkek/537>

Közlekedés, utazás

Válasszunk minél **fenntarthatóbb közlekedési eszközöket!** Biciklizzünk, görkorcsolyázzunk, gyalogoljunk vagy használjuk a tömegközlekedést az autó helyett. Ha messzebbre utazunk, repülő helyett menjünk vonattal.

Amennyiben mégis autóba kell ülnünk, törekedjünk rá, hogy az autó jól kihasználtság legyen: osszuk meg autónkat másokkal. Igyekezünk minél „zöldebb” járművet választani és tartsuk jól karban, hogy minél kevesebb káros anyagot bocsásson a környezetbe.

Turizmus

Turistaként érdemes átgondolnunk, hogy melyek azok az utazási formák, amelyek a lehető legtöbb hasznot hozzák a meglátogatandó térségnek, településnek; illetve amelyek hozzájárulnak a helyi közösségek illetve a helyi gazdaság fejlődéséhez, ugyanakkor a lehető legkevesebb kárt okozzák a környezetünknek. A Magosfa Alapítvány az alábbiakban foglalja össze, hogy milyen szemlélet szükséges ahhoz, hogy "ökoturistává" válhassunk.

Az ökoturisták

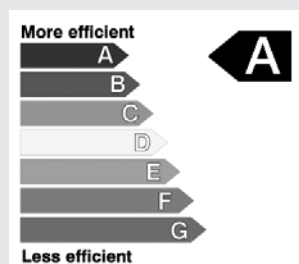
- "tudatos választás (motiváció) alapján indulnak útnak;
- kis csoportokban jelennek meg és közlekednek a térségben, vagyis létszámuknál fogva belesimulnak a helyi mindennapokba;
- számos közösségi szolgáltatást (vonat, busz, játszótér stb.) használnak, kiadásaiikkal hozzájárulnak életben tartásukhoz, fejlesztésükhöz;
- amennyiben lehetőségük nyílik rá, helyben előállított termékeket vásárolnak, fogyasztanak;
- törekednek arra, hogy a helyiek tulajdonában lévő szolgáltatásokat vegyék igénybe, így a bevételek helyben maradnak;
- környezetkímélő szolgáltatásokat részesítenek előnyben, tehát olyan szálláshelyet választanak, ahol a szennyvízkezelést megoldották, a napenergiát hasznosítják stb.
- felelősséget éreznek a turisztikai látnivalók megőrzéséért, és ennek érdekében helyi értékőrző akciókat támogatnak adománnyal, vagy önkéntes munkával;
- a helyi szokásokat tiszteletben tartják, és érdeklődésükkel segítik megőrizni, illetve feleleveníteni a hagyományokat, ezáltal erősítik a lakosok identitását;
- meg akarják ismerni a helyi nevezetességeket, hagyományokat, bele akarnak látni a lakosok életmódjába; alapvetően nem a felületes, hanem az alapos ismeretszerzés jellemzi őket, nyitottak az újra, a másra;
- az átlagos turistákhoz képest hosszabb ideig tartózkodnak a célterületen, ebből következik, hogy mélyebb kapcsolatot alakítanak ki a helyiekkel, sokszor bekapcsolódnak a helyi munkákba;
- az egészséges életmód hívei, amely nem csak a bio-élelmiszerek fogyasztásában mutatkozik meg, hanem a testmozgásban, a nyugalomra való törekvésben is."

(AZ ÖKOTURIZMUS MEGHATÁROZÁSA ÉS ISMÉRVEI)

Otthonunk

Takarékoskodjunk az **energiával**. Kapcsoljuk le a villanyt, ha kimegyünk a szobából; ne fűtsük túl lakásunkat. Kapcsoljuk ki a tv-t, videót, stb., ha épp nem használjuk: a készenléti állapot is energiát fogyaszt. Az akkumulátor-töltőt töltés után húzzuk ki a konnektorból (akkor is fogyaszt, ha épp nem tölt). Használjunk energiatakarékos égőket és háztartási gépeket. Ne használjunk olyan elektromos berendezéseket, amelyek könnyűszerrel kiválthatóak néhány perc kétékezi munkával (pl. elektromos fogmosógép), stb.

Miről tájékoztat az energiacímke?

„Az energiahatékonysági címke egy olyan tájékoztató lap, ami könnyen értelmezhető formában ad információt a háztartási gépről. Leolvashatjuk róla például a márkanévet, a modell típusát, méretét, energiafogyasztását összehasonlíthatva az azonos kategóriába tartozó termékekkel. Az „A” kategóriába tartozó gépek energiafelhasználása mindig a leghatékonyabb, tehát ezek a legjobbak, a „G” kategória pedig a legkevésbé hatékony termékeket jelöli.

Mivel a gyártók folyamatosan, egyre hatékonyabb gépek fejlesztésén dolgoznak, a boltok polcain gyakran találkozhatunk A+ vagy A++ jelölésű készülékekkel, amelyek még az „A” kategórián belül is kiemelkedően jó hatékonysággal bírnak”.

(MIRŐL TÁJÉKOZTAT AZ ENERGIACÍMKE?)

Takarékoskodjunk a **vízzel**. Javítsuk meg a csöpögő csapokat. Fürdés helyett inkább zuhanyozzunk.

Gyűjtsük szelektíven a **hulladékot**.

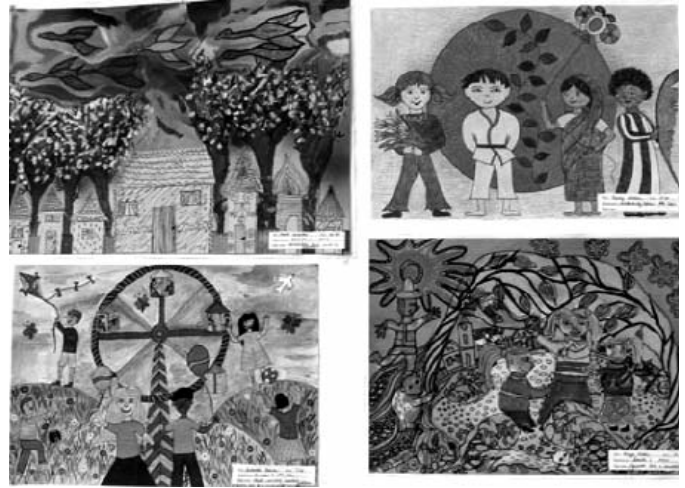
Minden műanyag újrafelhasználható?

Műanyag: újrafeldolgozási címkék

„Egy kis odafigyeléssel a legtöbb fajta műanyag újra-feldolgozható, ezért a műanyag-termékek ilyen célú gyűjtése rohamosan terjed. A műanyagok újrafeldolgozásakor komoly nehézség, hogy nem keveredhetnek a különböző műanyagfajták, ugyanakkor kinézetük vagy tapintásuk alapján lehetetlen megkülönböztetni az egyes típusokat. A nem megfelelő műanyag kis mennyisége is tönkretelheti az újrafeldolgozást. A műanyagipar azzal reagált e problémára, hogy színes emblémák sorozatát dolgozta ki, amelyek általában a műanyag termékek alján találhatók. Az 1-es és 2-es típus újrafeldolgozása elterjedt. A 4-es típust kisebb mennyiségben hasznosítják újra. A többi általában nem kerül újrafeldolgozásra – esetleg kis jelentőségű tesztprogramokban”.

(UNESCO-UNEP 2002, p. 26)

10. ábra: *Fiatalok az emberi jogokért - rajzpályázat*

(Forrás: www.fiatlokazemberijogokert.hu)

Olvassunk többféle újságot, böngésszünk **független, alternatív hírportálokat**, keressük a civil, közvetlenül az érintettektől és nem a hivatalos hírforrásokból származó információt. Ne dőljünk be a politikai manipulációknak. Nézzünk minél kevesebb televíziót.

Ismerkedjünk meg a különböző **alternatív javaslatokkal**, pozitív fejlődési modellekkel. Tanuljunk a máshol megvalósult jó példák-ból, civil kezdeményezésekből, a globális kihívásokra adott helyi válaszközből. Böngésszünk az Interneten, vegyük fel a kapcsolatot magyar és külföldi aktivistákkal, kérdezzünk, osszuk meg véleményünket másokkal. Tájékozódjunk az aktuális civil kampányokról, ügyekről, akciókról és kapcsolódjunk be, ha egyetértünk velük.

Váljunk mi magunk is információ-forrássá mások számára.

Társadalmi részvétel

Kísérjük figyelemmel a világ eseményeit. Lépjünk fel az **emberi jogok** megsértése ellen: tüntessünk, írjunk alá petíciókat, bojkotáljunk. Ne higgyük el, hogy ennek nincs értelme. Vegyünk részt a globalizációról, az emberiség jövőjéről folytatott diskurzusban, menjünk el az ezzel kapcsolatos rendezvényekre, találkozókra, fesztiválokra és fogalmazzuk meg véleményünket, ötleteinket.

Fogyasztóként is lépjünk fel jogainkért. Vigyük vissza a romlott, hibás termékeket az üzletbe, reklamáljunk, ne hagyjuk szó nélkül, ha becsaptak. Adjunk hangot véleményünknek és ötleteinknek a boltban és a gyártó cég ügyfélszolgálatánál. Ragaszkodjunk hozzá, hogy a termékekről megfelelő tájékoztatáshoz jussunk, járjunk utána a csomagoláson fel nem tüntetett, hiányzó információknak. Ne feledjük, hogy minden vásárlásunk alkalmával pénzünkkel szavazunk: támogassuk az etikus termékek gyártóit és forgalmazóit.

Tájékozódás, informálódás

„Lásd át a rendszert!”

Olvassunk a **globális folyamatok** mechanizmusairól, összefüggéseiről, a világban zajló gazdasági, társadalmi és környezeti változásokról. Ismerkedjünk meg az ezeket leíró-magyarázó elméletekkel, a róluk folyó vitákkal, a különböző nézőpontokból rájuk adott válaszokkal. Legyünk kritikusak. Nem igaz, hogy nincsenek alternatívák.

Informálódjunk közvetlenül is: járjunk utána, nézzük meg, próbáljuk ki, kérdezzük meg az érintetteket.

Gondoljuk át, hogy **személyes életünkben** hogyan jelenik meg a globalizáció. Saját szakmánkat illetően vessük össze tapasztalatainkat a globalizációs elméletekkel. Keressünk a foglalkozásunkkal vagy érdeklődési körünkkel kapcsolatos, globális témákat vagy a fenntartható fejlődést érintő szakmai anyagokat, javaslatokat és szóljunk hozzá, vitassuk meg őket másokkal; alkalmazzuk őket munkahelyünkön, ha lehetséges.

Ismerjük meg az életünket befolyásoló **nemzetközi és helyi intézmények** működését (pl. WTO, IMF, ENSZ, EU, Parlament, minisztériumok, helyi önkormányzat).

Legyünk tisztában **jogainkkal**. Tájékozódjunk, hogy milyen civil és érdekvédelmi szervezetek, jogvédők működnek a környezetünkben. Ismerjük meg az emberi jogokat. Informálódjunk, hogy mi történik más országokban, más kontinenseken – életünk összefügg!

Tudatos fogyasztás és igazságos verseny

Bárki tehet a Gazdasági Versenyhivatalnál bejelentést, ha valótlan, vagy megtévesztő tájékoztatást, vagy éppen fontos tény elhallgatását tapasztalja egy áruval kapcsolatban (www.gvh.hu/urlapok).

Sok egyéni jelzés alapján tett bejelentést a közelmúltban egy civil szervezet az egyik nagy kozmetikai cég reklámjai ellen. Ilyenek voltak például: a golyós hasfeszesítő nyolc nap alatt feszesebbé teszi a bőrt, az arckrém a bőrt 87%-kal és ötezer liternyi termálvíz hatékonyságával telíti élet-erővel, stb.

A Gazdasági Versenyhivatal indoklása szerint a kozmetikai cég általánosan megfogalmazott, kategorikus, így minden fogyasztónak feltétel nélkül szóló ígéreteket tett termékeinek hatásával kapcsolatban, ezzel megtévesztve a fogyasztókat. A Versenyhivatal 150 millió forint bírságot szabott ki.

(INDEX 2009 alapján)

Legyünk befogadóak és támogassuk a nehéz körülmények között élőket, a kirekesztetteket. Saját érdekünk is, hogy a társadalom ne szakadjon ketté. Legyünk befogadóak a migránsokkal szemben, akiket kilátástalan életkörülményeik, a – gyakran a mi fogyasztási szokásainkból eredeztethető – szegénység és a háborúk üldöznek el szülőföldjükről. Gondoljunk arra, hogy őseink között is voltak migránsok, és hogy mi is könnyen kerülhetünk hasonló helyzetbe. Utasítsuk el a gyűlöletkeltés és a diszkrimináció minden formáját. Fedezzük fel saját kultúránkat és tartsuk tiszteltben másokét. A kulturális sokszínűséget tekintjük értéknek.

Folytassunk **erőszakmentes életmódot**. Ez nemcsak a fizikai erőszak elutasításából és az erőszak elleni szóbeli tiltakozásból áll. Gondoljunk meg, hogy saját életünkben mikor vagyunk közvetett vagy közvetlen módon erőszakosak, agresszívek, szóval és tettel mikor támadunk vagy alázunk meg másokat, mikor élünk vissza erőfölényünkkel. „A csoport a béke tanulásának legjobb laboratóriuma” (PECK, S. M. 1987): tanuljuk és gyakoroljuk a konfliktuskezelés erőszakmentes formáit azokban a kisebb és nagyobb közösségekben, amelyeknek tagja vagyunk.

Önkénteskedjünk. Keressünk fel olyan civil szervezeteket, melyek céljaival egyetértünk és ajánljuk fel segítségünket. Az **önkéntesség** nemcsak szolidaritásunk kifejezésének egy módja, nemcsak tanulási lehetőség, hanem lehetőség arra is, hogy a világról hasonlóan gondolkodó barátokat szerezzünk, és közösségi életet éljünk. (Ne kedvetlenedjünk el, ha nem kapunk rögtön választ felajánlásainkra – a civil szervezetek gyakran nagyon túlterheltek és nincs sok tapasztalatuk az önkéntesek fogadásával kapcsolatban... kopogtassunk kitaróan!)

A fogyasztás, vásárlás, tévézés helyett szabadidőnket töltsük **kreatív, hasznos, közösségi módon**. Zenéljünk, menjünk kirándulni családdal, szedjük fel a szemetet a közeli parkban, szervezzünk filmklubot, süssünk kenyeret, nevetessünk meg valakit, írjunk levelet egy rég nem látott barátunknak! Kezdeményezzünk. Higgyünk teremtő erőnkben.

A Gang kezdeményezés

„Budapest utcáit járva csodálatos világ tárulkozik fel előttünk, amint egy-egy kapualjon mint titkos átjárón átkelve üde kertbe érkezünk. A belsőudvarok százéves fügefát, régi falikutat, a gangról alácsüngő indákat, féltve őrzött hóvirágokat, cserepekben tenyésző virág-birodalmakat rejtenek, s örömet, szépséget hoznak életünkbe.

Az udvarok jelentős része azonban száraz és sivár, mert kert benne sosem volt, vagy már rég elpusztult.

Kívánatos, hogy a természet lehetőség szerint nagyobb teret nyerjen a városban, és éppen annyira fontos az is, hogy az itt élők érezzék a saját erejükben és teremtképességükben rejlő lehetőségeket, megtapasztalják a közös munka és összefogás örömét.

Baráti összefogásból kertek – régi bérházak kertjeinek – felélesztésén munkálkodunk.

Az egyes tervek a lakók vágyai, kívánságai alapján a családok személyes megkeresése, lakógyűlések és végső közös tervezés során rajzolódnak ki. A kertek kialakítása szintén a lakók erejéből valósul meg a hétvégi közös földmunkák, ültetések során. Kívülről éppen annyi segítség érkezik, amennyi szükséges a folyamat beindulásához és a megvalósításhoz. Az eddig közös, éppen ezért a lakók érzései alapján igazán senkihez sem tartozó terek saját létevé alakulnak a munkálatok során, amelyek a ház, s a benne élők további életének szerves részévé válnak”.

(DEÁK, A. Á. 2007)

Példamutatás – tetteink, személyes életvitelünk jelentősége

Tetteink nemcsak azért fontosak, mert konkrét hatásai, ha kis mértékben is, de közvetlenül befolyásolják a globális folyamatok alakulását, hanem azért is, mert életmódunk példává válhat mások számára. Ha visszagondolunk személyes életünkben a viselkedésünket, gondolkodásunkat megváltoztató erőkre, a középpontban általában egy számunkra hiteles ember áll, akinek példáját követtük, stratégiáit ellettük, értékválasztásaival azonosultunk. Az életvitelünket meghatározó legfontosabb dolgokat általában nem elmagyarázzák nekünk, hanem át vesszük őket valakitől. Életmódunkkal, példamutatásunkkal tehát mi is katalizátorokká válhatunk és inspirálhatunk másokat, így hozzájárulhatunk a globális és fenntartható szemléletmód elterjedéséhez.

De mit is jelent ez? Például hívjuk meg barátainkat magunkhoz vendégségbe: ha látják, hogy szelektíven gyűjtjük a szemetet, hogy a vacsorát helyi, friss, idényjellegű terményekből készítjük számukra, hogy nem eldobható műanyagpohárban kínáljuk az italt, ha azt olvassák a kávé dobozán, hogy méltányos kereskedelemből származik, egy szó nélkül is lehet, hogy elgondolkodtattuk őket és befolyásoltuk őket későbbi választásaikban.

Különösen fontos mindezt szem előtt tartani, ha tanárként, vagy trénerként foglalkozunk a fenntarthatóság témakörével. **A globális nevelés nem azt jelenti, hogy csak beszélünk róla – fontos, hogy hitelesek legyünk és saját magunk is harmóniában éljünk azokkal az alapelvekkel, amelyeket diákjaink átadni igyekszünk.**

Mit tehetünk mint tanárok

Mint tanárok kivételezett helyzetben vagyunk, mivel munkánk során sok fiatallal találkozunk és lehetőségünk van szemléletük formálására. Mutassunk példát számukra életvitelünkkel, gondolkodásmódunkkal; közvetítsük számukra a jövő iránti felelősségvállalás és a társadalmi szolidaritás értékeit.

Bármilyen tantárgyat tanítsunk is, építsük be a tanórák anyagába a globalizáció témakörét. Még egy matematika órába is becsémpeztethetjük az erről való gondolkodást, ha a globális kereskedelem egyenlőtlenségeinek, vagy a környezetszennyezés hatásainak számadatait felhasználva szövegezzük meg a számítási feladatokat. Hívjuk fel a diákok figyelmét ezekre a témákra, gondolkodtassuk el őket, vitassuk meg velük, hogy hogyan látják jövőjüket és cselekvési lehetőségeiket.

Szervezzünk esemény-sorozatot, film-klubot, szakkört, osztályfőnöki órát, tematikus napot az iskolában a globalizáció témaköréről. A programok megtervezéséhez és megvalósításához kérjük civil szervezetek segítségét: sokuk már kidolgozott pedagógiai anyagokkal és foglalkozásvázlatokkal rendelkezik számos kapcsolódó témában és örömmel fogadja a partnerségi javaslatokat, megkereséseket – hívjuk meg, vonjuk be őket!

Ha módunkban áll, beszéljünk kollégáinkkal, az iskola vezetésével és közösen próbáljuk iskolánkat minél fenntarthatóbbá tenni. Vezessük be a szelektív hulladékgyűjtést, mérjük fel és alakítsuk át az iskola büféjének kínálatát. Gondolkodjunk el egy új pedagógiai program kidolgozásának lehetőségén. Az iskola ez irányú koncepciójának kialakításához hasznos segítség lehet JAKAB-VARGA (2007) a *Fenntarthatóság pedagógiája* című munkája.

Egy példa... A magyarországi ökoiskolák

Ökoiskoláknak azok az iskolák nevezhetők ahol:

- “Az iskola helyi tantervében és pedagógiai programjában meghatározó szerep jut a környezeti nevelésnek, a fenntarthatóság kérdéskörének.
- A tanulók aktív és egyenrangú szereplői az iskolai életnek, beleszólási joggal az őket érintő kérdésekbe.
- Az iskola dolgozói (vezetőség, tanári kar, technikai személyzet) tudatában van annak, hogy mennyire fontos a fenntarthatóság kérdéskörével foglalkozni és ezt a szempontot mindennapi munkája során érvényesíti.
- Az iskola a szülőkkel, illetve a helyi közösséggel együttműködve részt vesz a helyi környezeti problémák vizsgálatában, megoldásában.
- Az iskola működtetése a lehető legkörnyezetkímélőbb módon történik.
- Az iskola lehetőséget biztosít tanulói számára tanterven kívüli tanulási formákra (erdei iskola, terepgyakorlatok, projektek)”.

(ÖKOISKOLÁK)

Közösségépítés

A fenti lista, bár valójában számtalan közösségi vonatkozása volt, elsősorban arra adott ötleteket, hogy egyénként mit tehetünk egy fenntarthatóbb jövő érdekében. Fontos azonban szem előtt tartani, hogy nem vagyunk egyedül. A minket körülvevő társadalom jelenleg úgy tűnik, egyre inkább az individualizáció felé halad: a közösségekről az egyénekre helyeződik a hangsúly. A közösségek felbomlásával azonban az egyén egyre védtelenebbé, kiszolgáltatottabbá, manipulálhatóbbá válik a globális folyamatok hálójában. Ezért a globális folyamatok negatív hatásaira valódi választ adni csak közösségi összefogással lehetséges. Érdekeink képviselete is csak közösen lehet hatékony. A közösségben való tevékenykedés nemcsak azért növeli meg a hatékonyságot, mert a sok apró, egyéni tett eredménye összeadódik, hanem mert kreativitást, többletenergiákat szabadít fel, és megerősítést, motivációt, erőt ad az egyéneknek a folyamatos, kitartó cselekvéshez.

Feladatunk tehát a közösségépítés is.

Hol is az én helyi közösségem...?

Fedezzük fel kik élnek körülöttünk! Ismerjük meg szomszédainkat. Szervezzünk utcabált, gyűjtsünk aláírást valamely helyi ügy érdekében, ültessünk fákat közösen, szerveződjünk kalákába egymás segítségére... A „gondolkozz globálisan, cselekedj lokálisan” mottó jegyében tegyük jobbá közvetlen környezetünket. Fogjunk össze a körülöttünk élőkkel és vállaljunk felelősséget azért az otthonunkat jelentő, kis darabka világért, melynek sorsát közvetlenül is befolyásolni tudjuk. Vegyünk aktívan részt a helyi közösség életének alakításában.

Lakóhelyünkön túl természetesen számos más „helyi közösségben” is tevékenykedhetünk egy jobb jövő érdekében (család, munkahely, barátok, stb.) Kezeljük mindig értéként és prioritásként a közösségi létet!

A Barát utcai cukrászda szülinapi bulija

„A helybeliek egyesületének kezdeményezésére kb. száz ember megünnepelte a Barát utca sarkán lévő Bognár cukrászda alapításának ötvenedik évfordulóját május elsején. ...

Mindnyájunkat meglepett, hogy ennyien jöttek el az ünnepre. Van egy levelezési listánk kb. harminc emberrel, ezen kívül a környék postaládáiba bedobáltunk 300 szórólapot, a cukrászda szólt a törzsvendégeinek, némelyeket telefonon is hívtunk, de még így is meg kellett döbbsenni a nagy tömegben.

Sáros László felolvasta a Barát utca és Környéke Egyesület által adományozott emléktábla szövegét, amelyet maga írt, aztán felakasztotta a réztáblát a falra. És kezdetét vette a legalább kétórás barátkozás.

Itt, azt hiszem, ilyen nem volt az elmúlt évtizedekben. Egyáltalán, a városi lakosság többnyire nem alkot közösséget a szomszédaival abban az értelemben, ahogy falun szokás. De ez határozottan családi ünnep volt. Sokan ismerik egymást, nem kevesen évtizedek óta laknak itt, esetleg a felmenőik is itt éltek már - csak hát nem járunk össze.

Na, ez most elkezdődött.

Pontosabban a Barát utca közelében beindított beruházás hozott össze minket, páran nekifogtunk az ügy jogi hátterének a vizsgálatába, és miután találtunk problémákat, hát megszerveztük a környék összefogását. (Akit ez bővebben érdekel, nézze meg a honlapunkat: lmv.hu/baratutca) - tehát az összefogás hatására kb. nyolcan-tízen rendszeresen összejárunk, beszélgetünk, és arra jutottunk, hogy egyesületet alapítunk és a jövőben nemcsak a saját jogi védelmünkkel foglalkozunk - hanem majd meglátjuk, mire mutatkozik igény.

Erre a cukrászda ünnepre most nagy igény volt. Van, aki azt mondta, hogy talán nem minden környéken lehet ezt megcsinálni ilyen családiásra: az itt élők különösen ragaszkodnak ehhez a helyhez, ennek köszönhető, hogy fel lehetett támasztani a „közösség szellemét”. Ki tudja. De az biztos, hogy igény van a közösségre, és talán nem csak itt”.

(BIHARI 2007)

Referencia lista

BIHARI, L. (2007). *A Barát utcai cukrászda születési bulija* [on-line], hozzáférés: <http://lmv.hu/node/1437>, [olvasva: 2009. április 3.].

DEÁK, A. Á. (2007). *Bemutkozunk* [on-line], hozzáférés: <http://gang-gong.blogspot.com/2008/01/bemutkozunk.html>, [olvasva: 2009. április 3.].

HANKISS, E. (1979). *Társadalmi csapdák*, Magvető Kiadó, Budapest.

INDEX (2009. március 16). *150 milliós versenybírságot kapott a L'Oreal* [on-line], hozzáférés: http://index.hu/gazdasag/magyar/2009/03/16/150_millios_versenybirsagot_kapott_a_l_oreal/, [olvasva: 2009. április 10.].

JAKAB, GY. és VARGA, A. (2007). *A fenntarthatóság pedagógiája*, L'Harmattan, Budapest.

LAO CE (2001). *Tao Te King*, ford. Weöres S., Tercium Kiadó, Budapest.

LENKOVICS, B. (n.d.) *Egészségtudatosság vagy divat?!* [on-line], hozzáférés: <http://www.pekforum.hu/hirek.php?id=35>, [olvasva: 2009. április 2.].

MIRÓL TÁJÉKOTAT AZ ENERGIACÍMKE (n.d.) [on-line], hozzáférés: www.energiaklub.hu/hu/ismeretek/energiatippek/vasarlas/, [olvasva: 2009. április 10.].

MÓRA, V. (szerk.) (2001). *Testápoló kislexikon*, Ökotárs, Budapest.

ÖKOISKOLÁK [on-line], hozzáférés: <http://www.okoiskola.hu>, [olvasva: 2009. április 3.].

AZ ÖKOTURIZMUS MEGHATÁROZÁSA ÉS ISMÉRVEI [on-line], hozzáférés: <http://okoturizmus.hu/hu/node/371> [olvasva: 2009 november 23.].

PECK, S. M. (1987). *The different drum: Community making and peace*, Simon & Schuster, New York.

PENCZ, L. (2004). *Egyen kevesebb húst! A húsfogyasztás globális szemszögből* [on-line], hozzáférés: http://www.greenfo.hu/minden-napi_mergeink/cikk_item.php?rov=mergek&item=59, [olvasva: 2009. április 3.].

UNESCO-UNEP (2002). *YouthXchange. Útmutató egy fenntartható élethez*. Képzési csomag a felelős fogyasztásról [on-line], hozzáférés: <http://www.youthxchange.net/download/guide/text/guide%20text%20hungarian.pdf>, [olvasva: 2009. április 3.].

VARGA, J. (n.d.). *Kiadatlan versek*, kézirat.

WEÖRES, S. (2000). *A teljesség felé*, Tercium Kiadó, Budapest.

II. TOVÁBBI FORRÁSOK

I. A GLOBALIZÁCIÓRÓL ÁLTALÁBAN

1. További ajánlott irodalom (magyar nyelven)

ANKERL, G. (2000). „Nyugat” van, „Kelet” nincs, Osiris, Budapest.

BECK, U. (2005). *Mi a globalizáció?*, Belvedere, Szeged.

CASTELLS, M. (1996). *A hálózati társadalom kialakulása – Az információ kora. 1. köt. Gazdaság, társadalom és kultúra.* Gondolat, Budapest.

SASSEN, S. (2000). *Az elveszített kontroll? Szuverenitás a globalizáció korában*, Helikon, Budapest.

SOROS, GY. (2008) *A 2008-as hitelválság és következményei. A pénzügyi piacok új paradigmája*, Sclar Kft, Budapest

WENT, R. (2002). *Globalizáció*, Perfekt, Budapest.

2. Szervezetek 2009-ben

World Social Forum

www.forumsocialmundial.org.br

World Economic Forum

www.weforum.org/en/index.htm

World Trade Organisation

www.wto.org

3. On-line források

Globalizáció lap

www.globalizacio.lap.hu

Globalizáció light – Online magazin a globalizációról

<http://www.globlight.hu>

Global Policy Forum

www.globalpolicy.org/ngos/index.htm

G8 Information Centre

www.g7.utoronto.ca

II. A GLOBALIZÁCIÓ ÉS MAGYARORSZÁG

1. További ajánlott irodalom (magyar nyelven)

CSÉFALVAY, Z. (2004). *Globalizáció*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

ENDREY, A. (1996). *A disznófejű Nagyúr: A Wall Street világuralmi törekvései és hazánk.* Boldogasszony Kiadó, Hódmezővásárhely.

LÁSZLÓ A., FÖLDES GY., INOTAI A., ANDOR L. és BENDA K. (2001). *A globalizáció kihívásai és Magyarország*, Napvilág, Budapest.

SZALAI, E. (2006). *Az újkapitalizmus – és ami utána jöhet... Új Mandátum Kiadó, Budapest.*

2. Szervezetek 2009-ben

Demos Magyarország
www.demos.hu

Stratégia Kutató Intézet Kht.
www.strategiakutato.hu

Védegylet
www.vedegylet.hu

3. On-line források

Ma és holnap. A fejlesztések lapja
www.maesholnap.hu

III. NEMZETKÖZI FEJLŐDÉS ÉS FEJLESZTÉS

1. Szervezetek 2009-ben

Hand Szövetség
www.hand.org.hu

Magyar ENSZ Társaság
www.menszt.hu

Magyar Külügyminisztérium
www.kum.hu

Az Európai Bizottság fejlesztési honlapja
<http://ec.europa.eu/development>

EuropaAid Együttműködési Hivatal
<http://ec.europa.eu/europeaid>

OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development
www.oecd.org

UNDP – United Nations Development Programme
www.undp.org

IV. GLOBALIZÁCIÓ ÉS MIGRÁCIÓ

1. További ajánlott irodalom (magyar nyelven):

ALBERTO, A. és GIAVAZZI, F. (2008). *Európa jövője: Reform vagy hanyatlás*, Gondolat Kiadó, Budapest.

MELEGH, A. (2004). Migráns vagy munkás. Globalizáció és migráció a nemzetközi irodalom tükrében, *Eszmélet*, pp. 83-101.

OKTATÁSI MINISZTERIUM (2005). *Útmutató az interkulturális pedagógiai program iskolai bevezetéséhez és alkalmazásához* [on-line] hozzáférés: http://www.okm.gov.hu/doc/upload/200506/interkulturalis_pedagogiai_program.pdf

RÉDEI. M. (2007). *A külföldi hallgatók jellemzői* [on-line], hozzáférés: http://foldrajz.ttk.pte.hu/mg/tanulmanyok/kulturalis_foldrajz/redei_maria_2007_4.pdf

TÓTH, P. P. (szerk.) (2006). *Bevándorlás Magyarországra*, Lucidus Kiadó, Budapest.

2. Szervezetek 2009-ben

Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal
<http://www.bmbah.hu>

ENSZ Menekültügyi Főbiztosság Magyarországi Képviselete
<http://www.unhcr-budapest.org/hungary>

Magyar Helsinki Bizottság
<http://www.helsinki.hu>

Menedék, Migránsokat Segítő Egyesület
<http://menedek.hu>

Nemzetközi Migrációs Szervezet
<http://www.iom.hu>

3. On-line források

Integration Policy Index
<http://www.integrationindex.eu>

International Center for Migration Policy Development
<http://www.icmpd.org>

Migration Policy Group
<http://www.migpolgroup.com>

V. A NEMZETKÖZI MEZŐGAZDASÁGI KERESKEDELEM

1. További ajánlott irodalom (magyar nyelven)

FAIR TRADE - MÉLTÁNYOS KERESKEDELEM (2005). [on-line], hozzáférés: http://www.vedegylet.hu/doc/FT_kiadvany.pdf

GULYÁS, E. (2008). *Tudatos Vásárlók Könyve*, Tudatos Vásárlók Egyesülete - Ursus Libris, Budapest.

SIMONYI, B. (2005). *Ki mint Vet...Fenntartható Mezőgazdaság Kérdései egy Globalizált Világban* [on-line], hozzáférés: <http://www.hungary.indymedia.org/kepek/suaj/agarar.pdf>

SIMONYI, B. és VARGA, G. (2008). *Élismiszer-önrendelkezés* [on-line], hozzáférés: <http://www.vedegylet.hu/doc/eleonr.pdf>

2. Szervezetek 2009-ben

Fair Világ Méltányos Kereskedelem Szövetség
<http://www.fairvilag.hu>

Actionaid
www.actionaid.org

BananaLink
www.bananalink.org.uk

ENSZ Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezete (FAO)
www.fao.org

Oxfam
www.oxfam.hu

Via Campesina
www.viacampesina.org

1. További ajánlott irodalom (magyar nyelven)

A falu – Negyedévente megjelenő környezetgazdálkodási és vidékfejlesztési szakfolyóirat.

Gazdálkodás – Kéthavonta megjelenő agroökonómiai tudományos szakfolyóirat.

Kistermelők Lapja – Havonta megjelenő állattenyésztési szakfolyóirat.

ANDRÁSFALVY, B. (2007). *A Duna mente népének ártéri gazdálkodása*, Ekvilibrium Kiadó, Budakeszi.

BAYER, J. (szerk.) (2005). *Kritikus leltár. A rendszerváltás három évtizede*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.

KAJNER, P. (2007). *Gazda(g)ságunk újrafelfedezése. Fenntartható vidéki gazdaságfejlesztés*, L'Harmattan Kiadó, Budapest.

KOVÁCS, T. (szerk.) (2009). *A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás után. VII. Falukonferencia*, Agroinform Kiadó, Budapest.

RAKACZKINÉ TÓTH, K. (szerk.) (2005). *A vidék és a falvak a „mezőgazdaság után”*, Szent István Egyetem, Gödöllő.

2. Szervezetek 2009-ben

Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium
www.fvm.hu

AGRYA – Fiatal Gazdák Magyarországi Szövetsége
www.agrya.hu

Kincsünk a Piac – Hunyadi tér
www.lmv.hu/hunyadi

MAGOSZ - Magyar Gazdakörök és Gazdaszövetkezetek Szövetsége
www.gazdakorok.hu

Szövetség az Élelmiszer-önrendelkezésért
<http://lmv.hu/elelmiszer-onrendelkezés>

Szövetség az Élő Tiszáért
www.elotisza.hu

Európai Bizottság Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Főbiztossága (DG Agriculture)
<http://ec.europa.eu/agriculture>

European Platform for Food Sovereignty
www.epfs.eu

Seattle to Brussels Network
www.s2bnetwork.org

3. On-line források

Agrárgazdasági Kutatóintézet
www.akii.hu

Agroinform Kiadó
www.agroinform.hu

Kormányzati Agrárinformációs Rendszer
www.air.gov.hu

Institute for Agriculture and Trade Policy
<http://iatp.org>

Szakértői blog a Közös Agrárpolitika jövőjéről
<http://caphealthcheck.eu>

Regoverning Markets
www.regoverningmarkets.org

VII. GLOBALIZÁCIÓKRITIKUS MOZGALMAK

1. További ajánlott irodalom (magyar nyelven)

ANHEIER-MARLIES, H. és KALDOR, G-M. (szerk.) (2004). *Globális civil társadalom*, Typotex, Budapest.

SCHEIRING, G (2005). *Lásd át a rendszert! – Az alterglob mozgalom*, Védegylet, Budapest.

SZABÓ, M. (2004). *Globalizáció, regionalizmus, civil társadalom*, Budapest, Századvég.

VAY, M.(szerk.) (2005). *Zengő – ökológia, politika és társadalmi mozgalmak a Zengő-konfliktusban*, Budapest, Független Média Kiadó – Védegylet.

2. Globalizációkritika magyar nyelven

Kovács – a Budapesti Corvinus Egyetemen Működő Kovász-kör Negyedéves Folyóirata

Eszmélet – Társadalomkritikai és kulturális folyóirat

BODA, ZS. (2004). *Globális ököpolitika*, Helikon, Budapest.

CHOMSKY, N. (2005). *Titkok, hazugságok, demokrácia (David Barsamian interjúkötete)*, Független Média Kiadó, Budapest.

GEORGE, S. (2003). *A WTO: Korlátlan világkereskedelem vagy szolidáris globalizáció?* Napvilág Kiadó, Budapest.

HELLYER, P. (1998). *A globális pénzügyi válság túlélése, avagy a remény gazdaságtana*, Altern-csoport - Gondola '96 Kiadó, Budapest.

KLEIN, N. (2004). *No logo. Márkák, multik, monstrok*, Tudatos Vásárlók Egyesülete, Budapest.

KORTEN, D. C. (1996). *Tőkés társaságok világhuralma*, Kapu Kiadó, Budapest.

MAGYAR TERMÉSZETVÉDŐK SZÖVETSÉGE – FRIENDS OF THE EARTH INTERNATIONAL (2005). *A fenntartható gazdaság felé: A neoliborális gazdasági globalizáció megkérdőjelezése*, Budapest.

STIGLITZ, J. E. (2003). *A globalizáció és visszasságai*, Napvilág Kiadó, Budapest.

WENT, R. (2002). *Globalizáció: Neoliborális feladatok, radikális válaszok*, Perfekt Gazdasági Tanácsadó, Oktató és Kiadó Rt., Budapest.

3. Szervezetek 2009-ben

Altern-csoport
<http://korny10.bke.hu/altern>

Attac Magyarország
www.attac.hu

Élőlánc

www.elolanc.hu

Humanista Mozgalom

www.humanista.hu

Védegylet

www.vedegylet.hu

Zöld Fiatalok

www.zofi.hu

Independent Media Center

www.indymedia.org

Third World Network

www.twinside.org.sg

Transnational Institute

www.tni.org

4. On-line források

Alterglob

<http://alterglob.blog.hu>

Indymedia Magyarország

www.hungary.indymedia.org

Globalance

www.globalance.hu

Lehet Más a Világ!

www.lmv.hu

VIII. ÉS MIT TEHETÜNK MI...?

1. További ajánlott irodalom (magyar nyelven)

BODORKÓS, B., KAJNER, P., KOVÁCS, E., PETÁK, P., és PÉTERFI, F. (2006) *Rajtunk múlik – Hogyan szervezkedjünk és képviseljük érdekeinket a lakóhelyünkön?* Közösségfejlesztők Egyesülete, Budapest.

KELEMEN, Z. (2006). *Ökoturizmus – Természet, kultúra, harmónia*, Magosfa Alapítvány.

KÖNCZEY, R és S. NAGY, A. (1998). *Zöldköznapi kalauz*, Föld Napja Alapítvány.

LÁNYI, A. (2007). *A fenntartható társadalom*, L'Harmattan, Budapest.

GREENPEACE (N.D.) *Mentsd meg az éghajlatot*, Greenpeace Magyarország Egyesület, Budapest.

2. On-line források mindennapi szokásaink megváltoztatásához:

Méltányos kereskedelem:

www.fairvilag.hu

Környezettudatos és etikus vásárlás:

www.tudatosvasarlo.hu

Bioélelmiszer:

<http://bioelelmiszer.lap.hu>

<http://biokontroll.nlife.hu>

Vegetarianizmus:

www.vegetarianus.hu

Használatcikkek javítása, cseréje, elajándékozása:

www.humus.hu

www.szivessegbank.hu

Energiagazdálkodás:

www.energiaklub.hu

Szelektív hulladékgyűjtés:

<http://szelektivhulladekgyujtes.lap.hu>

www.kvvm.hu/szelektiv

Alternatív turizmus:

www.utitarsak.hu

www.utilapu.org

www.falutur.hu

<http://okoturizmus.hu>

www.woof.org

Nemzetközi önkéntesség

www.eurodesk.hu

Erőszakmentesség:

www.humanista.hu

Közösségfejlesztés:

www.kka.hu

Önkéntesség:

www.onkentes.hu

Kaláka körök (kölcsonös segítség, szolgáltatások cseréje):

Talentum kör: www.etk.hu/talentum

Miskolci Óraker Községi Önszolgáltató Rendszer:

www.freeweb.hu/hunglets/miskolc.htm

Szolnoki KÖR csoport:

www.freeweb.hu/hunglets/szolnok.htm

Fabátka B-612 Kalákaör:

www.b612.hu/fabatka_kerdeseke.html

Ökofalu-mozgalom

Galgafarm: http://www.gaiaalapitvany.hu/falu_telepules.html

Gyűrűfű: <http://www.gyurufu.hu>

Intézmények:

A globalizációval kapcsolatos fogalmak, intézmények:

www.globedu.hu/lexikon.aspx

Az Európai Unió portálja: <http://europa.eu>

Hasznos információk magyar állampolgároknak:

www.magyarorszag.hu/allampolgar

A magyar Országgyűlés működése: www.parlament.hu

Gazdasági Versenyhivatal: www.gvh.hu

Országgyűlési Biztos Hivatala: www.ombudsman.hu

Egyenlő Bánásmód Hatóság: www.egyenlobanasmod.hu

Alternatív információforrás:

Indymedia: <http://hungary.indymedia.org>

Lehet Más a Világ: <http://lmv.hu>

Greenfo: www.greenfo.hu

3. Globális neveléssel foglalkozó szervezetek 2009-ben

Anthropolis Egyesület

www.anthropolis.hu

Artemisszió Alapítvány

www.artemisszio.hu

Bocs Alapítvány

www.bocs.hu

Magyar Környezeti Nevelési Egyesület

www.mkne.hu

Magyar Ökumenikus Segélyszervezet

www.hia.hu

ZöFi

www.zofi.hu

Zöld Híd Alapítvány

www.zold-hid.hu

4. Hasznos tanári kézikönyvek, segédanyagok a globális nevelésről magyarul:

Honlapok:

Iskolák a viláért!

<http://schools.welthaus.at>

Globál projekt (kölcsonözhető filmek a globalizációról)

www.globalprojekt.hu

Magyar Ökumenikus Segélyszervezet: globális nevelés

www.globalisneveles.hu

Globális nevelés tudásközpont:

www.globedu.hu

Kiadványok:

Mi közöd hozzá? Fiatalnak lenni a globalizált világban. Oktatási segédanyag fiatalok iskolai és iskolán kívüli foglalkozásaihoz

(Artemisszió Alapítvány)

Megrendelhető: artemisz@artemisszio.hu

Globális nevelés - oktatócsomag a fiatalok iskolai és iskolán kívüli neveléséhez (Zöld Híd Alapítvány)

Megrendelhető: zold-hid@zold-hid.hu

A világ 12 problémája és amit te tehetsz (Anthropolis Egyesület)

Letölthető: www.anthropolis.hu/_doc/vilag12prob_FINAL_preview.pdf

Globalizációs túlélőkönyv középiskolásoknak

(Anthropolis Egyesület)

Megrendelhető: office@anthropolis.hu

Kézikönyv a fiatalok emberi jogi képzéséhez

Letölthető: <http://kompassz.balzac.zpok.hu/kompassz>

Európai polgárság

Letölthető: www.youth-partnership.net/youth-partnership/publications/T-kits/7/Tkit_7_HUN

Interkulturális tanulás

Letölthető: www.youth-partnership.net/youth-partnership/publications/T-kits/4/Tkit_4_HUN

5. Honlapok, kiadványok a globális nevelésről angolul

All different, all equal

www.iwtc.org/ideas/24_equal.pdf

Banana Link

www.bananalink.org.uk

Compass

<http://eycb.coe.int/compass>

Making a difference

www.citizenship2005.ie/oneworld.htm#making

Oxfam

www.oxfam.org.uk/education/resources

Risc

www.risc.org.uk/teaching_resources.html

polgárjogi- 60, 62
szakszervezeti- 60
társadalmi- 60, 61, 62, 71, 84
tömeg- 60
új baloldali- 60
zöld- 14, 60, 62

multikulturális 39
multinacionális vállalat 9, 11, 12, 13, 19, 48, 49, 50, 53, 54, 58, 67, 75
munkaerőpiac *lásd* piac
munkanélküliség 29, 34, 35, 39, 40, 41, 45, 53, 61, 62, 68, 69

N

nacionalista 4, 10, 12, 62
nemzetállam 4, 8, 9, 10, 12, 16, 20, 33
nemzeti identitás *lásd* identitás

NEMZETKÖZI FÓRUMOK/SZERVEZETEK

APEC (Asia-Pacific Economic Cooperation) 17, 66
Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény *lásd* GATT
ENSZ 11, 14, 17, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 36, 38, 69, 77, 83
ENSZ Menekültügyi Főbiztoság 34, 36, 38, 83
EU *lásd* Európai Unió
Európai Bíróság 17
Európai Társadalmi Fórum 66, 69
Európai Unió (EU) 4, 5, 10, 17, 20, 21, 31, 32, 33, 34, 35, 40, 46, 47, 52, 53, 54, 56, 85
FAO (Food and Agriculture Organization) 14, 44, 51, 83
Föld Csúcstalálkozó (Earth Summit) 14, 29
G8 10, 63, 64, 65, 68, 82
GATT (General Agreement on Tariffs and Trade) 11, 26, 46, 54
Globális Igazságosság Mozgalma 62, 65
IMF (International Monetary Fund) *lásd* Nemzetközi Valutaalap
IOM (International Organization for Migration) 33, 43, 83
Kereskedelmi Világszervezet *lásd* WTO
NAFTA (North American Free Trade Agreement) 17, 34, 64, 65
Nemzetközi Migrációs Szervezet 33, 83
Nemzetközi Valutaalap (IMF) 10, 17, 18, 26, 28, 34, 53, 63, 64, 67, 70, 77
OECD (Organization for Economic Cooperation and Development) 15, 25, 27, 28, 35, 37, 41, 43, 83
OPEC (Organization of the Petroleum Exporting Countries) 28
Társadalmi Fejlődés Világtalálkozója (World Summit of Social Development) 29
Társadalmi Világforum (World Social Forum) 66, 70, 71
UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) 26
UNDP (United Nations Development Program) 11, 45, 46, 47, 48, 51, 83
UNICEF (United Nations Children's Fund) 28
UNRISD (United Nations Research Institute for Social Development) 30, 31
Világbank (World Bank) 10, 17, 18, 26, 28, 29, 34, 49, 53, 63, 64, 68, 70
Világgazdasági Fórum (World Economic Forum) 63, 66, 70
WTO (World Trade Organization) 11, 17, 26, 46, 47, 55, 63, 64, 66, 70, 71, 77, 82, 84

nemzetközi fejlesztés 5, 7, 24, 25, 27, 28, 30, 31, 66
nemzetközi kereskedelem *lásd* kereskedelem
neoliberalizmus 10, 11, 62
neoliberális 10, 11, 12, 14, 29, 62, 63, 65, 66, 67, 69, 84
ultra- 12
NGO 10, 28, 29, 31, 82
NPA (New Policy Agenda) 29, 31
New Left *lásd* mozgalmak, új baloldali

O

olajválság *lásd* válság
ökológiai -gazdálkodás 74
-lábnyom 14
ökológia 66, 68, 84

P

partnerség 5, 30, 79
pénzügyi válság *lásd* válság
piac export- 28
agrár- 18, 52
munkaerő- 35, 39, 40
pénz- 11
privatizáció 11, 16, 19, 20, 53, 62, 67

R

rasszista 15, 38, 41
rasszizmus 38, 39, 40, 60, 68, 69
-antirasszizmus 69

S

SAPARD (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development) 56
szabadkereskedelem 14, 26, 46, 58
szegény/ség 4, 5, 10, 14, 15, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 39, 40, 44, 45, 46, 47, 49, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 78
szerkezeti kiigazítás 18, 28
szolidaritás 4, 15, 30, 68, 69, 78, 79
szövetkezet 50, 53, 57, 58, 84
Seattle-i csata 63, 64, 65, 71

T

társadalmi identitás *lásd* identitás
transznacionális vállalat 16, 53
tőkepiac *lásd* piac

U

ÚMVP (Új Magyarország Vidékfejlesztési Program) 56

V

vallási szervezet 31
válság adósság- 17, 18
gazdasági- 12, 20, 28, 35, 37, 41, 61, 62, 67
hitel- 12, 27, 82
környezeti- 10
pénzügyi- 12, 29, 36, 67, 84
olaj- 27, 28, 68
világ- 17, 61
vám -eszkáláció 46, 49
import- 28, 46, 47, 48, 49, 54, 55, 62
-politika 46
védő- 26, 27, 47
védővám *lásd* vám
vidékfejlesztés 44, 45, 55, 56, 58, 59, 84
világgazdaság 10, 16, 17, 18, 19, 22, 28, 53, 54, 59, 63, 66, 67, 68, 69, 70, 71
világpiac *lásd* piac

W

washingtoni konszenzus 62, 71

Z

zapatisták 64, 65, 66

